İSMET ZEKİ EYUBOĞLU

uyanış

pencere yayınları

İsmet Zeki Eyuboğlu
Uyanış

Birinci Baskı: Kasım 2005
Kapak Resmi: Bedri Rahmi Eyüboğlu
Baskı : Doyuran Matbaası
Güzel Sanatlar Sok. No. 5 Cağaloğlu/İstanbul Tel: 0212 527 59 47

Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 975-8460-86-2

PENCERE YAYINLARI: 201

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. Nuhoğlu İşhanı No. 10/6
Kadıköy / İSTANBUL
TEL: (0216) 414 64 41

İsmet Zeki Eyuboğlu

Uyanış

Sevgili Enver Aytekin;
hepimiz Adliye Kıraathanesi'nde uyandık,
bir daha yaşama olanağı bulunmayan o tadına doyulmaz
yılların ışıldayan anılarıyla bu çalışmayı anılarımda dirili-
ğini sürdüren kişiliğine adıyorum.

İsmet Zeki Eyuboğlu

İÇİNDEKİLER

Uyanış	7
Bütünleşme	77
Toplumun Boyutları	116
Yönetimsel İlişkiler	130
Bunalımlar	140

UYANIŞ

Yurdumuzun eğitim bakımından içine yuvarlandığı ürkütücü boşluktan kurtulmak kolay olmayacak. Bugün yaşı elliyi geçmişlerin başkalarına öğüt vermekten başka yapabilecekleri etkili bir işin olmadığı anlaşılmıştır. Öğrenim çağında bulunan gençlik kesimi ise değişik öbeklere ayrılmış, başkalarının düşünsel denetimi, kılavuzluğu altında kendini anlama bilincinden hızla uzaklaştırılmaktadır. Gençler arasında gittikçe genişleyen bu anlaşmazlık uçurumun tabanında, geçmişten kaynaklanan örtülü bir çıkarcılığın yattığını görmek güç değildir. Gençleri yönlendirmek isteyenlerin uygarlık alanında, kendi inançlarının uygulanmasını özledikleri alanlarda en ufak boyutlu bir başarısı görülmemiştir. Hangi öbekte olursa olsun, gençlik kendi bilincinin uyanmasını istemeyenlerin gizli baskısı altındadır. Bindörtyüz yıllık inanç geleneğinin, Avrupa uygarlığı karşısındaki durumu, tutumu belli. Bugün Avrupa'ya el açmadan varlığını sürdürebilecek bir islam ülkesi, islam toplumu yoktur.

Bu olumsuz gelişmeye karşın, toplumlarda "yeniden islama dönüş" çağrıları yükselmekte, "kurtuluş islamda" denmektedir. Peki, bilimsel açıdan bakıldığında, günümüzde islam hangi toplumu kurtarabilir? İslam hangi toplumun üretim-tüketim dengesini sağlayabilir? İslam hangi gücüyle, hangi buluşuyla Avrupa uygarlığının çağımızı yönlendiren etkinliği karşısına çıkabilir? Bugün petrol kaynakları işletemeyen, ulaşım-iletişim araçlarını yapamayan, sağlık korumaya elverişli gereçleri üretemeyen islamcı bir toplumda kurtuluşu islamda arama olanakları nereden, kimlerden sağlanacak?

Çağdaş dünyayı din koşullarına göre yönlendirmek, yönetmek isteyenlerin ellerinde düşüncelerini uygulama alanına koyabilmek için hangi gelişmiş araçlar, gereçler vardır? Ortaçağın önemli bir bölümünde, Eski Dünya'nın büyük bir kesimini egemenliği altında tutan islam toplumu çağımıza ne getirdi? Ortaçağda tutsak ettiği uluslara bugün el açmıyor mu? İslam ülkeleri ortaçağdaki başarılarıyla övünürken bugünkü varlıklarını kendi güçleriyle koruyabilecek durumda mı?

Bir toplumu inançları birleştirebilir, belli odakta toplayabilir. Ancak çağımızda açlıklar, sayrılıklar, salgınlar, yoksulluklar, ölümler salt inançlarla giderilmiyor. Ağlayan çocuk inançla doymuyor, inleyen sayrı inançla sağlığına kavuşamıyor, evin kirası inançla ödenmiyor, mutfakta tencere inançla kaynamıyor, ulaşım araçları inançla yürümüyor, ananın bebeğini emzirmek için memeleri inançla süt dolmuyor, besin istiyor, beslenmek istiyor, sağlığını korumak istiyor.

İlk bakışta bu örnekler çok yüzeysel, yavan görülebilir. Ancak biraz gerçekçi düşünülürse insan başka nedir? İnsan yaşamayı isteyen, yaşamını düzenleyen, dünyada kendine özel bir yer bulmak, esenliğini korumak isteyen bir varlıktır, bilinçlidir. Bunların hepsini gereksiz, yüzeysel, yavan saydığınızda insanı ortadan kaldırırsınız. İnsan, konutun bir kıyısına konmuş, devinimsiz, durağan bir nesne değildir. İnsan istektir, yemektir, eğlenmektir, içmektir, gezmektir, düşünmektir, üretmektir, aydınlanmaktır, aydınlatmaktır, söyleşmektir, okumaktır, yazmaktır, tartışmaktır, toplumsal düzen içinde varlığını sürdürmektir. Siz, bu sayılanların tümünü belli bir inancın denetimi altına verir, insanı birtakım değişmez koşullara tutsak ederseniz insandan ne kalır?

Bir inanç, bir düşünce ne denli gelişmiş, üstün, anlamlı olursa olsun, özgür istenç karşısında "buyurucu" niteliğe bürünürse yararsızdır, engelleyicidir. İnsan demek düşünmeyi bilmek demektir. Düşünmek ise önü açık, aydınlık olan bir yolda yürümektir. Bilimsel buluşlar, eski inançlar, geçen sürenin etkisiyle düşüncenin yolunda dikenlere, çakıllara, çalılara dönüşürse yapılacak iş, üzücü de olsa, onları atmaktır. Yaşanan çağ kendi yolunu açamıyorsa, başka toplumların geçmişinden örnekler alarak kendini yeniden düzenleyecek olumlulukta bir içerik taşımıyorsa onu aş-

manın yolunu eskiyi bırakmayı gerektirir. Bir çağı yalnızca eskiye bağlılık, yeniden kaçış durdurabilir. Yeniden kaçış, kendi varlığını sürdürecek olanakların değerini bilmemek demektir. Değişmeyen inanç kişiyi katılaştırır, kendi kendine yabancı kılar. Böyle bir kişi de, düşündüğünü sanarak, başkalarının elinde bir çocuğun değnekten atına döner.

İçinde yaşadığımız çağda büyük gelişmeler gösteren ulusların, daha çok, daha kolaylıkla eski inançlara bağlanmakta direnen toplumları sömürdükleri görülüyor. Özellikle islam ülkelerinin acıklı durumu biraz da bu düşünüp taşınmadan eskiye, değişmez inançlara bağlanma sonucu olsa gerek.

İnanç gerçekte kötü değildir, kötülük inancı kötüye kullanmayı yeğleyendedir. Ülkemizde İmam-Hatip Okulları'nın açılış nedeni okumuş, çağın düşünsel yapısına uygun din görevlisi yetiştirmekti. Bu okulların, büyük varlıklı çevrelerce, yüksek görevlilerce açılmalarında yarar olduğu savunuldu. Sonra, bunları savunanların hepsi çocuklarını dış ülkelere gönderdi, İmam-Hatip Okulları yoksul kesimlerin çocuklarına bırakıldı. Şimdi burada sömürülen, halkımızın dinine bağlılığı, gelenekçiliği, inançları değil mi? Bu gerçeği kimseye anlatamazsınız.

Gelenekçi eğitim, geleceği geçmişin yaratacağı kanısındadır, oysa onun benimsediği geçmiş kendini bile yenileyememiş, ayakta tutamamıştır. Bunu düşünmeyen, yalnızca geleneğe bağlanmayı bir erdem sayan anlayış çağlar boyunca uygarlığın karşısına dikilmiştir.

Yollarda, alanlarda birtakım genç öbekler görüyoruz, belli bir görüşün çevresinde toplanmışlar. Benimsedikleri düşünceleri vurgulayan söylemlerinin hepsi Orta Asya kökenli, bugün de bozkurta inanıyorlar, üstelik savaşı, vurup kırmayı yeğliyorlar. Düşünme gücüne değil, yumrukta, bilekte, ayakta toplanan yoğun vurucu erke güveniyorlar. Bu çağdışıdır. Kimi hayvanlar, ilkel toplumlar için kutsaldı, bugün kutsallık hayvanlardan uzaklaşmış, insan değerlerinin dokunulmazlığında yoğunlaşmıştır. Bu gençler ülkenin dört bucağına yayılmış, örgütlenmiş, ancak düşünsel alanda üretici olamadıktan sonra neye yarar. Yiğitlik, kabadayılık, vurmak kırmak bir başarı yolu, üstünlük aracı değildir artık. Yumruğuna güvenen bir gencin başının içinde güven

sağlayacak bir bilgi birikimine yer kalmamıştır. Geleceğin karanlığı, bugünden o başın içinde yoğunlaşmış, katılaşmıştır.

Türkiye, gençlik örgütleri bakımından, tarihinin en üzücü dönemini yaşıyor. Özellikle ülkücü, ulusçu diye kendini niteleyen, bununla övünen gençlik kesiminin yarını karanlıktır, bunlar ülkenin yuvarlanacağı uçurumu kazmakla görevlendirilmiş bilinçsiz işçilerdir. Bunlar kendi aralarında bile tutarlı değildir. Dolaşıyorum, gözlemliyorum, bu gençlerin yoksul, geri kalmış yörelerde öbeklenmeleri, geniş aydın kesimlerinden uzak kalmaları gerçekten insanın içini burkuyor, üzüntü veriyor. Bir örgütün bilimsel içeriği yoksa, belli bir felsefe anlayışına dayanmıyorsa, ona bağlanmanın yerde sürünmekten ayrılır yanı yoktur. Yoksul insanı, yoksulluğunun önüne bir örtü çekerek kendine bağlamak eğitim bozukluğunun en iğrendirici örneğidir. Varlıklı olunca kazanç özgürlüğünden yana, yoksul kalınca ülkücü, ulusçu, gelenekçi anlayıştan yana görünmek kişilik bilincinden yoksunluktur. Böyle bir genç ne yaptığını, neyin ardında gittiğini bilmiyor.

Hayvanları kutsallaştırma, uygarlığın başlangıçlarında vardı, bütün toplumlar kendilerine göre bir hayvanı benimsemiş, onu "im" edinmişlerdir. Bu "im" bir belirtidir, uğurdur, vurgulanan kutsallıktır. Buna "totem" de deniyor. Aşağı yukarı, çağdaş ulusların hepsinin geçmişinde böyle bir hayvan vardır. Bu yaratık ulusun birlik, bütünlük örneği sayılırdı, bugün öyle değil. Birliğin, bütünlüğün yerini vurup kırma, düşüncelerini başının üretici gücüyle değil de kolunun vurucu gücüyle yayma eğilimi almıştır. Bu durum pek kalıcı değildir, gelip geçicidir. Nedeni de arkasında üretim-tüketim dengesizliğinin bulunmasıdır. Belli odaklardan beslenen, çalışmayan, kaynağı karanlık yardımlarla geçinen bu tür örgütler günün birinde açlıktan kendi kendilerini yemekten kurtulamazlar. İkinci Büyük Savaş sonunda kurulan "Komünizmle Mücadele Dernekleri" de öyleydi, dıştan gelen yardım kesilince, geçim kaynağı kuruyunca dağılma hızlandı. Bu derneklerin başında, benim yaştaşım sayılan bir kimse vardı, işi gücü beğenmediği aydınları suçlamak, gözaltına aldırmak, içeri attırmak, öldürtmekti. Günün birince Bayazıt Camii'ne yakın bir yerde, sanıyorum Gedikpaşa dolaylarında öldürüldü, ettiğini buldu, ektiğini biçti.

Bu gençlerden tanıdıklarım, konuşup söyleştiklerim vardır. Bütün amaçları üstün bir Türkiye kurmak, Osmanlı döneminin görkemli yıllarına dönmek, ülkeyi denetim altına almak, Çin'den Orta Avrupa'ya uzayan bir Türk devleti kurmak. Üstelik islam dininin getirdiği koşullara bağlanmayı da unutmadan. Güvenlik birimlerinin önemli bir kesimi, kamusal kuruluşların etkili bir bölümü bunların arkasındadır. Bunların arkaları boşalınca bütün güçleri birdenbire yokolur, süt dökmüş kediye dönerler. Nitekim baskıcılar, acımasızlar, yiğitlik taslayanlar genellikle ödlek kimselerdir.

Bugün devlet kurumlarında ortaçağ anlayışı egemen durumdadır, çağdaş uygarlık görüşü, gerici kuruluşların oy etkinliği nedeniyle bir yana itilmiştir. Bütün uyarılara, tatsız olaylara, sakıncalı gelişmelere karşın en yüksek düzeyde bulunan sorumlular, Kurtuluş Savaşı öncesini anımsatan benzersiz bir sorumsuzluk içindedirler. Çağdaş devlet anlayışı gün geçtikçe çağdışı bir uygulamanın eşiğine sürüklenmektedir. Çağdaş devlet denince, çağımızda yaşayan devleti anlayan birtakım yozlaşmış başlar, sövdükleri Avrupa'nın yardımlarıyla ayakta durmaya çalışmaktadırlar. En gerici, en yıkıcı, en soysuzlaşmış düşünceler en ileri araçlarla, gereçlerle savunulmakta, korunmaktadır. Toplum kurumları egemen gerici anlayışın besin kaynağı durumuna getirilmiştir. Yüksek görevliler, gerçek görevlerini bir yana iterek, gerici gelişmelere ışık tutmakta, üzücü, utanç verici çelişkilere düşmekten kaçınmamaktadır. Halkın kutsal saydığı kurumlar, inançlar birer oy toplama aracına dönüştürülmüş, öz kaynaklarından koparılmıştır. Gençlik gelişigüzel eğilimlerin denetimi altına sokularak çağdaş uygarlık anlayışının dışına itilmiş bir eğitim-öğretim uygulamasıyla yaratıcı değil, verileni-yükleneni taşıyıcı duruma getirilmiştir. Devlet kurumlarının önemli bir bölümü çağdışı, yozlaşmış başların buyruğu altına sokulmuştur.

Durum, bu olumsuz gelişmelerle sınırlı değil. Kamusal kuruluşların kendi aralarında, kimi kuruluşların kendi içlerinde kopukluklar, öbekleşmeler görülmektedir. Bilimsel bir tabana dayanmayan, yalnızca kimi kamu kurumlarının yardımıyla ayakta durmaya çalışan, güçlü görünmeyi yeğleyen öbeklerde bile iççözülme vardır. Özellikle gençler arasında, eski geleneklere bağ-

lı kaldığı bilinen örgütlenmelerde bile, birbiriyle çekişme girişimleri bitmiyor. Bunların kimi koyu dinci, kimi de koyu dinci olmamakla birlikte dine bağlı "ırkçı" denen eğilimin etkisi altında. Gerçekte hepsinin çağı geçmiş artık. Halkın beslediği, büyüttüğü insanlar halkı sömürme yarışına girerken, halktan yana görünme becerisini de sürdürüyor, halkı kolaylıkla kandırıyor.

Burada vurgulanması gereken toplumsal bir dağınıklık daha var. Yüksek görev düzeyinde bulunanların hepsi Cumhuriyet döneminde okumuş, yükselmiş, yetişmiş kimselerdir. Hepsi Cumhuriyet ışığında aydınlanmış, onun ekmeğiyle büyümüş yurttaşlardır. Peki bunların içinden, Kurtuluş Savaşı'yla kazanılan, Cumhuriyetle gelen kurumlara karşı aşırı azgınlık, saldırı nereden kaynaklanıyor? Sevr Antlaşması'na bakıldığında, Cumhuriyete, Laikliğe, onlarla gelen yeniliklere saldıranların çoğunun doğup büyüdüğü iller Ulusal Ant sınırları dışında bırakılmıştı. İstanbul'da Padişah, elinden giden bu topraklar konusunda sesini bile çıkarma yürekliliği gösterememişti. Şimdi, o yerleri kurtaran Atatürk'e sövüp Padişahı savunmanın arkasında hangi anlayışın saklandığını daha kolay görebiliriz. Bu insanlar, kim ne dersin desin, kim onları savunursa savunsun, olayın yanlış anlaşıldığını ileri sürerse sürsün, Sevr'in geçersiz kılınması, Ulusal Andın gerçekleşmsi sonucu topraklarını elden çıkaran, değişik bir inanç örtüsüne bürünerek gerçek soyunu, kaynağını gizlemeye çalışan yaratıklardır. Anadolu'nun çok değişik kökenli topluluklardan oluşmuş bir bütün olduğunu unutmamalı.

Bugün Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkanları, o dönemin önderlerini yerenleri, Sevr'e kul olmuş İstanbul Hükümeti'ni savunanları, yurdunu bırakıp kaçan yozlaşmış bir Padişah'a alkış tutanları anlamak, sağlıklı düşünme gücü olan bir insan için çok güçtür. Atatürk'ü öldürmeye kalkışanları savunmak Sevr'i savunmaktan başka bir anlam taşımaz.

Günümüzde, Cumhuriyet yönetimiyle gelen, çağdaş Avrupa uygarlığının verilerinden yararlanılarak kurulan kimi devlet kurumlarının kuruluş ilkesi sayılan yeniliklere karşı savaş açmak sağlıklı bir başın işi değildir. Bugün bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti varsa, ona bütünlük kazandıran, onu biçimlendiren, oluş-

turan o karşı çıkılan ilkelerdir. Onları yokettikten sonra ortada "devlet" diye ne kalabilir?

İmdi, Atatürk'ün önerdiği, sonra CHP kurumunun ilke olarak benimsediği çağdaş akımlar vardır: *Laiklik-Devrimcilik-Halkçılık-Ulusçuluk-Cumhuriyetçilik-Devletçilik*. Bugün, yüksek düzey görevlilerinin çoğu bu ilkelere karşıdır, dahası bunları "Sosyalizm" kapsamında görüp kaldırmak isterler. Bu yanlış anlayışın kaynağı bilgisizliktir. Onu da bir yana atarak soralım: bunlar kalkarsa, ortada, Kurtuluş Savaşı'yla kazanılan, Türkiye'yi bağımsız, çağdaş bir devlet durumuna getiren ne kalır?

Din, bireysel bir eğilimdir, yalnızca kişiyi ilgilendirir, kişiyle bağlandığı tanrı arasında özel bir ilişkidir. Bu nedenle devlet denen büyük kuruluşun dini, inancı olmaz, yönetimsel-bilimsel yapısı olur. Bu yapı, devlete bütünlük kazandıran, başka devletlerle arasındaki özelliği vurgulayan ilkelerden oluşur. Bu ilkeler de devlete önem, saygınlık, yasallık kazandıran taban taşlarıdır, devlet bunların üzerine kurulabilir. İşte, Atatürk'e, Cumhuriyet yönetimine, özellikle de Laikliğe karşı çıkanların sökmek istedikleri bu yapı taşlarıdır. Ancak, bunların yerine özdeş sağlamlıkta ne koyacaklarını bilemiyorlar. Onların kurmayı düşündükleri devlet biçiminin yapı taşlarını da, yapım gereçlerini de çağlar aşındırdı, kullanılmaz, işe yaramaz duruma getirdi, yıkıntılara sürükledi.

Burada biraz duralım, geçmişimize bakalım. Bugün, ülkemizin kıyısında bucağında "tarikat" denen kuruluşların hızla çoğaldığını, bunların birer seçim yatırımı olarak kullanıldığını bilmeyen yoktur. Atatürk'e karşı çıkanların hepsi de bu yasal olmayan kuruluşlardan yetişmekte, yetiştirilmektedir. Bunlara göre "anayasa" Kur'an olmalıdır. Peki, bunların içlerinde Kur'anın içeriğini gerçekten bilen var mı? Kesinlikle yoktur. Kur'anın anayasa olmasını isteyenlerin davranışları, tutumları, dilekleri bile Kur'anla bağdaşmaz, onun getirdiği inançlara tabandan aykırıdır. Şöyle:

1- Kur'anda mezhep, tarikat gibi kuruluşlar olmadığı gibi onların oluşmasına uygun bir yoruma elverişli bölüm de yoktur. Peki Kur'anda bulunmayan bir kuruluşun yandaşları hangi nedenle "Kur'an anayasa" olmalıdır diyorlar?

2- Kur'anda "beş vakit namaz" yoktur. Bu nereden geldi? Muhammed'in uygulamalarından diyenlerin çıkacağını biliyoruz. Peki, tanrının gönderdiği kaynak (Kur'an) mı önemli, Peygamber'in uygulamaları mı? Peygamberin uygulamaları denecekse, kendisi hangi mezhepten, hangi tarikattandı?

3- İslam dininde, Kur'anda kadınların toplumsal kurumlarda görev alma yetkileri olmadığına göre, kadından "imam", "hatip", "müftü", "müezzin" olamayacağına göre İmam-Hatip Okullarında kızların işi nedir? Kur'anın hangi bölümünde kadınlara devlet kurumlarında çalışma yetkisi verilmiştir? Çalıştığını söyleyen düzmece müslüman gider Mark alır, Dolar biriktirir, altın yığar, onlardaki alım artışından yararlanır. Ona sorarsanız bu ürem değildir, Kur'ana uygundur. Peki Kur'anda altın, gümüş, öteki değerli süstakıları vardır, ancak Mark, Frank yoktur. Kur'an anayasa olursa onda bulunmayan bu nesnelerin kullanımı hangi gerekçeye bağlanacak?

Burada gözlerini yummuş, başkalarının çıkarı uğrunda bilmeden çalışan, bütün davranışlarında, aşırı çıkar tutkusu nedeniyle. Kur'an buyruklarına bile aldırmayan sarsakların içyüzü açıklığa çıkıyor. Bu bir kış uykusudur, insanları çıkarın ağularıyla uyuşturan inançların uygulanması sonucu toplumu bunalımlara sürükleyen dengesizliktir.

Bu dengesizlik, ona kapılanlar için bilinçsiz, onları bu duruma getiren, böyle bir eğilimin tutsağı yapanlar için bilinçlidir. Bugün, toplumsal kurumlarda egemenlik sağlayan kimi gizli güçlerin varlığı, etkinliği yadsınamaz. Bunların benzerleri Kurtuluş Savaşı öncesinde de, içinde de vardı. Onlar Sevr Antlaşması'na boyun eğen, boyun eğmeyi İslam adına bir erdem sayan, erdemsiz kimselerdi. "Musalla Taşına" götürülmüş bir ülkenin "halife" diye anılan sarsağın, Arabistan topraklarını savunan Osmanlı ordularını İngiliz altınıyla arkadan vuranlara seslenerek "cihad" çağrısında bulunması gibi gülünç, aşağılatıcı bir girişim görülmemiştir. Türk topraklarını ılgarlayan, din kardeşlerini soyan, kılıçtan geçiren, saldırgan orduların tuzaklarına düşürüp öldürten ülkelere "cihad" çağrısı çıkarmak, batmakta olan bir kimsenin boynuna taş bağlamaktan başka neye benzetilebilir?

İşte bu kötülükleri yapanların hepsi, bugün, Türkiye'de "is-

lamcılık oyunları" sergilemekte, kendi ülkelerinde bulunmayacak düşüklükte yandaşlar sağlama kolaylığına kavuşmuştur. Bugün "kurtuluş islamda" diye duvarlara yazı yazanların, islamı batıranların ellerinde oyuncak olduklarını anlamamaları, çağımız adına gerçekten üzücü bir gelişmedir. Endülüsten Hindistanm'a, Orta Asya içlerine değin çok geniş bir alana yayılan İslam egemenliğini yıkan, batıran yine kendileri olmuştur. İslam, kendi kendini yemiştir, gelişen Avrupa karşısında bir uyuma yarışına girişmiş, bu yarışı umulmadık bir hızla kazanarak günümüze değin gelmiştir.

4- İslamda "sarık" denen başlık var mıydı? Varsa peygamberin sarığı var mıydı? Hangi halife sarık kullanmıştır, bu sözcüğün Arapçadaki karşılığı nedir?

5- İslam dinine göre resim, yontu yasaktır. Öyleyse neden din adamlarımız, üzerinde Atatürk'ün resimleri bulunan Türk parasını sevmez de, Hıristiyan büyüklerinin resimleri bulunan Mark, Dolar, Sterlin gibi "gâvur" akçalarını çok severler?

6- İslam dininde, "ölülerinizi hayr ile" anın anlamında yaygın bir özdeyiş varken, neden müslüman geçinen kimi yurttaşlarımız istemedikleri kimselerin ölülerine bile sövmekten utanç duymazlar?

7- İslam dininde parayla namaz kıldırmak, mevlud okutmak, dilenmek, şundan bundan yardım toplayarak cami yaptırmak var mıdır? Varsa bunu öneren buyruk Kur'anın neresindedir?

8- İslam dininde çalışmadan yemek, başkalarının sırtından geçinmek, başkalarını çalıştırarak saraylarında sayısız odalıklarla gün geçirmek var mı? Bunun Kur'anda yerini kim gösterebilir?

9- İslam dininde "parti kurmak" Kur'ana uygun mudur? Uygunsa hangi bölümdedir? Kur'anın neresindedir? Üstelik islamda "parti" bölücülük (nifak) değil mi?

10- İslamda küçük çocukları birtakım yerlere kapayarak onlara baskıyla sarık giydirmek, cübbe giydirmek, öğrenci yurtları açmak, hoparlörle ezan okumak, camileri elektrikle aydınlatmak, "gâvur" işi en ileri taşıtlarla dolaşmak, özel görkemli taşıtlar edinmek var mı?

Yukarda dizilen soruları kat kat çoğaltabiliriz. Bunların karşılıklarını, inandırıcı, güvenilir yanıtları verebilecek bir islam bil-

gini yoktur, günümüzde. Bu soruları yanıtlamaya kalkışacakların hepsi "imam şu dedi ki", "imam bu söyledi ki" türünden gevelemelerle yetinecektir. Sözün kısası hep başkalarının yorumlarına, açıklamalarına dayanacak, gönülden inandığını, bağlandığını söylediği Kur'anda bunların karşılığı kesinlikle yoktur.

İslamda ürem (faiz) yasaktır, bu konuda Kur'an yargıları vardır. Ancak bu yasak kişisel gereksinimler içindir, toplumsal kurumlar için değil, gerçeği saptırmayalım. Bugün üremin yasak olduğunu söyleyenlerden çok ürem alan yoktur. Ortada yüzsüzce bir uygulama vardır. Ulasların tarihlerinde böylesine hızlı bir gerileme başarısı görülmemiştir. Yeryüzünde sayısız din doğmuş batmıştır. Bugün, Çin, Hind, Hıristiyan, İslam gibi ülkelere göre yaşayan dinler vardır. Çin kendi dinini kendi yaratmıştır, Hindistan dış ülkelerden din almamıştır, Hıristiyanlık kendi çatısını kendi kurmuş, yayıldığı ülkelere göre değişip gelişmiştir. İslam dini de gittiği ülkenin eski geleneklerine uyarak, uydurularak yaşama olanağı bulmuştur. Türkler, yerleşik yaşama düzenine kolay alışamadıklarından kendi düşünsel özelliklerini yansıtan bir din yaratamamışlar, hep başkalarından inanç aktarmışlardır. Ancak, bugün yaşayan bütün dinler içinde islam gibi çelişkilere düşen, kutsal kaynağından uzaklaşan bir inanç kurumu görülmüyor. Birisi çıkıyor islamı savunuyor, ancak Kur'anı bilmiyor, kendini etkileyen birtakım kaynakların bilinçsiz tutsağı olmaktan öteye geçemiyor.

İmdi, bu olumsuz gelişmeler karşısında, insanın kurtuluşunu arama gereği doğuyor. İnsan kendi bilincinin ışığında yürümeyi başaramadıkça kendinde değildir. Bir inanç ne denli derin, ne denli sığ olursa olsun, bireyi bilincinin dışına sürükledikçe yapıcı değil yıkıcıdır, özden koparıcıdır. Bir inanç, kişinin benliğine, onu bir kişi olarak gösteren varlıksal özelliklere aykırı düşerse olumsuzdur. Bu olumsuzluk kişinin yozlaşmasına, inancın saptırıcı bir içerik kazanmasına olanak sağlar. Kişi inancıyla bilincini birbirinin gönüldeşi durumuna getirmediği sürece kendine yabancılaşıyor demektir. Bilinçten kaçan bir inanç, kendi kendinin kuyusunu kazar, varlığını koruyacak düşünsel güçlerden yoksun kalır, yalnızlığa itilir.

Yukarıda dizilenen olumsuz durumların kaynağında düşünce üretimi yoksulluğu vardır. Düşünsel alanda üretici olmayanların

biricik sığınakları geçmişe dönüş, eskimiş görüşleri gündeme getirerek yeni gibi gösterme çabalarıdır. Ülkemizde dinci-ülkücü öbeklerin yaptıkları budur. Üzerinde durulursa, bu tür öbeklerin çağımızın dışında kaldıkları, çağın yeni buluşlarından yararlanmakla birlikte onlara yabancılaştıkları kolayca görülür. Onlar başlarını arkaya çevirerek yürüme yarışına girmişler, önlerini görme olanakları yoktur. Bu tutuma biz tersine uyanış diyoruz. Yurttaş kış uykusundan, ancak, yeni bir kış uykusuna yatmak için uyanmış. Gerçekte düşünsel yoksulluğun etkisinden kurtulamamış, bilinç bulanıklığından kaynaklanan uyuşukluğu giderilmemiştir. Özellikle ülkücü gençler, incelenmeye değer. Bunların hepsi, belli bir yerden yönlendirilmiş, kişilik bilincinden yoksun, başkalarının buyruğu altında atılganlaşmayı beceri sanan diri araçlardır, hepsinde bir Asya tutkusu, Türk'ün anayurduna dönüş özlemi, bozkurt kılavuzluğunda Tanrıdağından çıkış taşkınlığı vardır. Moğollar gibi bıyık bırakmak, en ufak bir yenilik içermeyen, bütün düşünsel sorunların dışında kalmış, yüzeysel yapıtları okumak onlar için bir gösteriş örneğidir. Bunların önderlerinde bir Hitler şaşkınlığı vardır. Rusya'nın sırtından attığı asalak Türk topluluklarıyla bağlantı kurarak Çin sınırından Balkanlar'a değin büyük bir Türk egemenliği sağlama düşlerine kapılmış bu ülkücü gençlerin çağın gidişine ayak uydurma olanağı kalmamıştır. Çağımızın bütün ulusların bütünleşme girişimlerinin gündeme geldiği bir çağdır. Bu çağda evrensel egemenliğin bir ulus elinde toplanmasına olanak bırakmama girişimleri baskın çıkmaktadır. Tutsaklık yine yeterince gelişememiş islam ülkelerine düşmektedir. Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği, İnsan Hakları gibi kuruluşlar hep evrensel bütünleşme yolunda atılmış etkili adımlardır. Bize, bu durumda, Çin sınırından Balkanlar'a dek güçlü bir devlet kurma olanağını kim verir? Nerdeyse günlük besinlerimizi bile dıştan, başka ülkelerden sağladığımız bir dönemde sana böyle birkaç yüz milyonluk bir Türk devletini kim kurdurur sevgili ülkücü kardeşim?

Uluslararası birlikler, nerdeyse evimizin özel işlerine bile karışmaktadır, dünya bireysel egemenliklerin karşısına dikilmiştir, gelecek yüzyıllarda kadın-erkek arasındaki özel sorunlar bile uluslararası kuruluşlardan çözüm bekleyecektir. Sen kimin yetki-

sini kime veriyorsun? Bilgisizliğin yarattığı boşluk uçurumunun baskısı altında duyulan ezikliği döğüşle, yumrukla, bıçakla, başka öldürücü araçlarla gidermeye yönelmek aşağılık duygusunun yüzeye çıkmasıdır. Kişi, bilgisizlikten yıprandıkça, öldürücü araçları beslenme gereci sanmanın şaşkınlığı içindedir. Bu şaşkınlık, umulmayan bir yerde, inanca dönüşebilir, inancın yarattığı bir taşkınlık diye nitelenebilir. Bugün ülkemizde görülen durum böyledir.

Kendini tanrı yoluna verdiğini, bağlandığı dinin yaptırımlarına göre davrandığını söyleyen, başörtülü bir yükseköğretim öğrencisi bayana neden böyle giyindiğini sorduğunuzda alacağınız yanıt: "inancıma göre davranıyorum." olacaktır. Kendisine inancının kaynaklarını sorarsanız şaşıracak, açık, kesin bir söz bulamayacaktır. İslam dininin öyle istediğini söyleyecektir. Kendisine, inandığı Kur'anda "mezhep", "tarikat" gibi kuruluşların bulunup bulunmadığını sorun, yine şaşıracak, bulunduğunu söylemeye yeltenecek, daha sonra bilmem hangi "imam"ın görüşlerini, yorumlarını öne sürecektir. Şimdi önümüzde iki kaynak vardır: Tanrının kitabı (Kur'an), bilmem hangi "İmam"ın yorumları. Peki, kızımıza sorun, tanrıya mı inanıyorsunuz imama mı? Kesin yanıt yoktur. İşte, dinimizde bile bilinçsizliğin dışa vurmuş görüntüleri böyledir.

Birkaç gündür seçim, üzerinde durulan, tartışılan, yakışıksız sataşmalara, yermelere yolaçan en önemli konu durumuna getirilmiştir. Ulusun gelirleri seçimi kazanmak isteyen yetkililerin elinde savrulmakta, yandaşlara dağıtılmakta, önemli kamu görevlerinde bulunan kimseler, birtakım gözalıcı önerilerle satın alınmaktadır. En önemli öneri bakanlık, saylav koltuğu gibi aşamalardır. Özellikle bulunduğu yönetimsel topluluktan ayrılıp başka bir topluluğa girme (parti değiştirme) eğilimi utanç verici bir görüntü sergilemektedir. Bu durum, seçimlerde adayların düşünerek değil, belli bir görüşe bağlanarak değil çıkar ardınca koşmalarının yadsınamaz kanıtıdır. Demek ülkemizde saylav olmak isteyen kimselerin büyük bir çoğunluğu ne yaptığını bilmeyen, çıkarından başka ülküsü olmayan acınası yaratıklardan oluşmaktadır. Yurttaşın bunların içyüzünü bilmesine olanak yoktur. Yurttaş, genelde, uyutulmuş, uyuşturulmuştur. Sarığın islam-

la bağlantısını bilmediğinden alanlarda sarıkla dolaşmayı müslümanlık sayan kimselere kızılmaz, yalnızca acınır, onların tutumları, durumları karşısında üzüntü duyulur.

İnancın uyutup uyuşturduğu bir başı uyandırabilecek bir etki aracı yoktur. Kış uykusuna yatmış bir yılan, evresinden önce yattığı yerden çıkarırsanız bile kendine gelemez, yeterli sürenin dolması gerekir (doğa koşullarına göre). Bu doğal olayın doğal olmayan benzerini, okumadan gerekli kaynaklara inmeden, yalnızca başkalarının sözleriyle yetinen, inancını kaynaklardan değil şunun bunun ağzından öğrenen kimselerde görürüz. Özellikle ortaöğrenim kurumlarından felsefenin sürülmesi, daha önceleri Köy Enstitüleri'nin kapatılması, çağdaş eğitimin ışığından kaçan yarasaların yaşamına benziyor. 1950 yönetimiyle ülkemizin içine sürüklenmeye başladığı uçurumu yaratanların hepsi eskiye sarılmış, yeninin değerini, önemini kavrayacak nitelikte olmayan yetkililerdi. Köylüyü köyünde, toprağının üstünde aydınlatmak, kalkındırmak isteyenlere karşı gerici anlayışın tutumu ülkemizi bugünkü üzücü, karanlık duruma getirmiştir. Kamunun en yüksek görevlerinde bulunmuş kimseler, günlük yayın araçlarında sergilenen yolsuzlukları, bunlar karşısında görevlilerin, yetkililerin suskunluğu Türk ulusu adına utanç vericidir. Bir yandan islam dinine sarılmış, bir yandan da yeraltına sığınmış yandaşlarıyla, onların aracılıklarıyla uyuşturucu kaçakçılığı yapan, yaptıran bu en yüksek görevlilerin yüzsüzlüğünü görmemek için, yükseköğretim kurumlarından savunucu uzmanların satın alındıklarını da biliyoruz, görüyoruz.

Ülkemizde yerden ot gibi biten üniversiteler düşünsel çöküntünün, yıpranmanın nesnel örnekleridir. Ülkemizde biri İstanbul'da, öteki Ankara'da iki büyük üniversite vardı. Cumhuriyet döneminin ilk gerçekçi aydınları, düşünürleri bu kurumlardan çıkmıştı. İkinci Büyük Savaş yıllarında ülkemize sığınan ünlü Alman bilginlerinin başlattıkları bilimsel gelişmeyi sindiremeyen "islamcı tutuculuk", Avrupa'nın-Amerika'nın kucağında oturarak, emeksiz geçinmeyi yasallaştırarak önlemede etkili olmuştu. Bugün, Rusya'nın sırtından attığı asalak islam toplulukları, ülkemizde "Türki Devletler" adı altında boy göstermeye çalışırken, yetiştikleri kurumların, eğitim odaklarının hangi anla-

yışla beslendiğini, onlara bağımsızlık, özgürlük düşüncesini kimlerin aşıladığını, öğrettiğini bile bilemeyecek durumdadır. Ne üzücüdür, "atom bombası" üreten bir yönetimden kurtulan Türk topluluklarının "Kur'an alfabesi"ne sığınmaları. Evrensel bir "devlet" anlayışının hızla yayıldığı bir çağda bir yudumluk su birikintileri gibi "bağımsız devlet" kurmaya yeltenmeleri. Bugün ülkemiz bir varoluş savaşımından uzaklaşmış, yokoluşun bilinçsiz atılımları içine sürüklenmiş durumdadır. İnsan değerlerinin uluslararası kuruluşlarda tartışıldığı bir çağda, düşünsel özgürlüğü, dine dayalı inancın egemenliği altına sokmaya çalışan karabaşların girişimleri ilginçtir.

Bağımsızlık, özgürlük insan değerlerinin ne olduğunu bilmeyenlerin anlayabilecekleri sorunlar değildir. Bunlar birer bilinç sorunudur, bilinç ışığında anlaşılabilir. Bilincin bulanıklığı aydınlık sayılan, sanılan bir yerde insan değerlerini kavrama olanağı yoktur. Nitekim, tüm ortaçağ boyunca hep inanç sorunları tartışılmış, tanrıbilimin baskısı altında, yalnızca tanrısal sorunlar üzerinde durulmuş, insan değerleri bir yana itilmiş, adları bile anılmamıştır. İsterseniz ortaçağın Avrupa'da, islam ülkelerinde yetişmiş düşünürlerine bakın, özgürlük, erdem, bilgelik, bilgi, sevgi, ölçü, saygı, doğruluk, yücelik gibi nice değerin hep tanrı kavramı çevresinde anıldığını görürsünüz. Oysa, bunların tanrıyla, şununla bununla değil, yalnızca insanla, şu toplumda yaşayan nesnel insanla, dolaşan, duran, yiyen, içen, gülen, ağlayan, konuşan, susan, düşünen, okuyan, yazan, düşünce üreten insanla ilgili olduğu biliniyor. Düşünen insanın bulunmadığı yerde bir tanrı kavramının üretilmesine olanak var mı? Demek bütün başarı, tüm beceri düşünen insanın benliğindedir.

İslam dini, kim ne derse desin, düşünmeyi birtakım koşullar altına almıştır, onların dışına çıkmak suçtur. Bunun en açık, nesnel örneği düşüncelerinden dolayı, din buyruklarıyla ölüme gönderilen islam aydınlarıdır. İslam dini, aydını yoketmede kiliseden geri kalmamıştır, bunun tersini savunmak yüzsüzce bir yalancılıktır. Çağımızda Humeyni'nin, onun yerine geçenlerin "din adına" döktüğü kanlar, yokettiği kimseler düşünen, uygar insanı çıldırtacak niceliktedir. Peki islamda "hoşgörü", "inanç özgürlüğü", "düşünce özgürlüğü" hangi dağın arkasındadır?

**
*

Buraya değin, özellikle son bölümlerde, vurgulanan örnekler pek iç açıcı değildir. Okuyucu, toplumun hep olumsuz yanlarını dile doladığımızı sanabilir. Oysa durum öyle değil. Ülkemiz, iki kıskaç arasında (dinle ilgili sanılanla, bilmeden dinle ilgisi olmayanı savunan) kalmıştır. Toplumsal sorunların boyutları gittikçe genişlemekte, güven verici yanıtların bulunması çetinleşmektedir. Toplum, biri üretim-tüketim dengesizliği, öteki eğitim düzensizliği, daha doğrusu başıboşluğu, üçüncüsü de yönetim yetersizliği içinde sarsılmaktadır. Bu üç öbeğin, kendi içinde, birçok sorunu vardır. Bu sorunların bir teki bile eğitim odaklarına, üretim-tüketim kaynaklarına, çağdaş bilimin ışığında bir düzen vermeden çözümlenemez. Bilimin, inancın denetimi altına girdiği yerde (bugün öğretim kurumlarının çoğunda görüldüğü gibi) ne insan değerlerinin geçerliliği, ne de uygarlığın geliştirici bir etkisi olabilir.

Bilim insanın kaynağını, başlangıcı kesinlikle bilinemeyen bir gelişim sürecinde arar. Bunun en güçlü örneğini Darwin vermiştir. Onun kuramı tartışılabilir, karşıt örnekler getirilebilir, kimi yerlerinin eksikliği, ya da yetersizliği söylenebilir. Ancak, bu kuramın, bugünkü bilimsel veriler karşısında büsbütün geçersiz sayılabilecek bir yanı yoktur. Oysa, Tevrat'la ondan sonra, ondan esinlenen iki tektanrıcı din, insanın balçıktan yaratıldığını, yaratıcının da tanrı olduğunu söyler. Bu bir inanç sorunudur, bilimsel tartışma ortamına çekilemez. İnançların bilimsel tartışmaya elverişli içeriği olsa, inanç olmaz, bilimsel yasalara dönüşürler. Bugün, yeryüzünün güneş çevresinde döndüğü bir inanç değil bilimsel gerçektir. Güneşin, ay'ın, yıldızların dinlerin sandığı gibi olmadığı bilinmekte, bilimsel-deneysel ölçülere göre kanıtlanmaktadır. Bugün yerin altı-üstü tartışması gereksizdir, yerin içi daha iyice katılaşmamış korkunç sıcaklıkta yoğun bir sıvıdır (magma). Bu gibi konuları inancın denetimi altında tutmaya çalışmanın en büyük yıkımını din görür, görmektedir de. Oysa dinci çevre, deney bilimlerinin bunca gelişmesine karşın, onların verilerinden-buluşlarından yararlanırken anlamsal içeriklerine karşı çılgınca direnmektedir.

Dünyanın, evrenin yaratıldığını söylemek, onun varlığını tanrının istencine bağlamak, tanrıyı evrenin dışına, boşluğa itmek demektir. Us diyor ki: evrenin dışında bulunan bir gücün evreni yaratması, denetim altına alması hangi olanaklara göredir? Evren yoktan yaratılmışsa, onun oluş gereçleri, nesnel (somut) yapı gereçleri nereden sağlanmıştır? Bunlar çağlar boyunca sorulmuş, kimi yörelerde gülünüp geçilmiş sorulardır. Ancak bunu düşünen, düşünce üreten, bilime çıkarı, kazancı için değil aydınlanmak, gelişmek, olgunlaşmak için bağlanan başlar anlayabilirler. Boynuna, başkalarının taktığı inanç bağlılıklarıyla yönetilenler anlayamazlar. Bir kuram usa seslenmedikçe içeriğini oluşturamaz, bunun gibi bir inanç da us dışında kaldığı, usa karşı çıktığı sürece insana yararlı olamaz.

"*Uygarlığın Çıkmazları,* 1990" adlı çalışmamızda, uygarlıktan yararlanmalarına karşın, ona savaş açanları uzun uzadıya, sorunları sergileyerek kanıtlamıştık. Orada varılan sonuca göre, uygarlığa karşı çıkanların hepsi, uygarlığı yaratanlardan daha çok uygarlıktan yararlanmaktadır. Bu çelişki bilinç bulanıklığının somut örneğidir. Bugün, uygarlık bakımından, islam ülkelerinde iç açıcı bir gelişme sağlayanı yoktur. Daha çok savaşa yönelik çalışmalar, öldürücü, yaralayıcı, yıkım getirici araçların üretimi gündemdedir. Uygarlık buna karşıdır, ancak bu olumsuz gelişmeleri önleyecek durumdan, etkinlikten yoksundur. Bir düşünelim, çağımızın en büyük düşünürlerinden biri olan Bertrand Russell bile savaşa karşı çıktı, barıştan, özgürlükten yana gösterilere katıldı diye, deneyci felsefenin yurdu sayılan İngiltere'de tutuklandı.

Tartışılması gereken önemli sorun inancın hangi koşullar altında bilimin karşısına çıkarılmasıdır. Neden bir inanç bilimsel olmak istiyor, bilimi denetimi altına almaya uğraşıyor, bilimi yönlendirmek özlemi duyuyor? Bu soruların yanıtı şudur: inanç, çağların akışı içinde, toplumların düşünsel yapılarındaki gelişmeler, ilerlemeler karşısında yetersiz kalıyor, kendine güvenli bir sığınak arıyor. Bu sığınağı da, bilimi denetimi altına tutmakla sağlayabileceğini sanıyor. Bu boş bir kuruntudur, dahası açık bir sanrıdır. Kilise, kendi kendine yetiyor. Nedeni de tüm sanatlara kapısının açık oluşudur. Cami ise yontu, müzik, resim, mozaik,

oyun gibi insan başarılarının ürünlerini geçersiz saymakta, suçlamaktadır. Bu nedenle tutunacak tabanı yeterince güçlü değildir. Sözgelişi, İstanbul'un Bayazıt yöresinde, Edebiyat Fakültesi'nin yanında bulunan görkemli hamamın, temelinde ortaya çıkan (Menderes, yolu genişletmek için kazıtıp temelleri ortaya çıkarmıştı) Bizans kabartmalarında görülen insanların gözlerinin oyulması çok ilginçtir. Duvarın dibinde yatan taşa çizilmiş insan gözüne bile katlanamayan, onu oymaya çalışan bir anlayıştan ne beklenir, bunun beslediği inancın yararı ne olabilir?

Yine İstanbul'un Tophane yöresinde, Karabaş Camii'nin yanında, bahçede bir işçi yontusu vardır. Dinciler bunun ellerini, başını, kollarını, bir bacağını kırmışlar. İmdi, islam dini usa uygundur, düşünce özgürlüğünü korur, insan değerlerine önem verir, diyenlerin bu uygunsuz işler karşısında üzüntü, utanç duyduklarını söyleyebilir miyiz? Söyleyebilmemiz için, bunları birkaç dinci yayın aracının, yetkilinin kınaması gerekirdi.

İnsanları, içi boş kavramlarla oyalayarak, birer çıkar aracı durumuna getirmek ülkemizde 1950 yönetimiyle başlamış, sonra yasal nitelik kazandırılmış bir toplum olayıdır. Oysa insan, taşıdığı değerler nedeniyle, bir sömürü aracı değildir. İnsan bir değer varlığıdır. Bu onun evrende bulunduğu yer dolayısıyladır. Bu "yer" bir görev koltuğu değil, bir varoluş aşamasıdır. Evrenin içinde yaşayan insanın büyüklüğü, içinde yaşadığı evreni, kendinden ayrı bir varlık olarak karşısına almasındadır. Bu ise insanın evreni "sorunlaştırmasıdır", evren insanın önünde bir sorundur. Bu sorun, insanın görüşüne göre açıklanır. İşte bilimsel inancın biçimlendiği ortam bu soruna getirilen çözümle oluşur. Evrende bu başarıyı sağlayan biricik varlık insandır. Oysa dine dayalı inanç, insanın bu başarı odağını, görmezden gelmekle kalmıyor, tümden yokediyor, işi tanrı denen, yine insandaki düşünme yetisinin yarattığı soyut varlığa bağlıyor. Bu da insanın, kendi eliyle kendi canına kıyışıdır. İnsanın ürettiği inanç gelişip yayıldıkça, onu yaratanı denetimi altına alarak elini kolunu bağlıyor, diline yön vermeye girişiyor. Bu girişim insanın bir değer varlığı olduğunu yadsımaktan öte anlam taşımaz.

İnsan, gerçeğinden soyutlanarak, birtakım inanç kavramlarının tanımlarıyla anlaşılamaz. İnsan eylemleriyle, eğilimleriyle

yapıp ettikleriyle insandır. İnsanı, kendi istenci dışından gelen birtakım buyruklarla, yasaklarla yönlendirmeye kalkışmak, ona eğitim olanaklarına aykırı düşünceler aşılamak, onun varlığına, taşıdığı niteleyici değerlere saygısızlıktır. İnsan bir korku, kaygı varlığı olmamalı. Yine insan, kendi düşünce ortamında birtakım varlıksal kaygılar duyabilir, üzerinde durduğu sorunlar onu ürkütebilir. Ancak bu kaygının, ürküntünün kaynağı başkalarının buyrukları, denetim baskıları olmamalı. Bir insan, ne denli bilgisiz olursa olsun, yasalardan korku değil koruyucu, yönlendirici, doğruya çevirici bir etkinlik beklemelidir. Yasaya saygı duyulur, yasadan korku, kaygı doğarsa insanın özüne aykırı bir içeriği var demektir. Bir yasa baskı aracı olarak görülmemeli, düzenleyici, uyum sağlayıcı olmalı.

Yasalarda ölüm yargısına yer verilirken geleneksel görüşlere, özellikle inanç etkinliklerine dayanmak olumsuz bir girişimdir. Gelenekler, görenekler ne denli katı olsa bile, çağların akışında değişebilir, oysa insan değerleri değişmez. İyi insan bütün çağlar boyunca iyidir. Bilge kişi yine çağlar booyunca bilgider. Geçen süre bir bilgeyi "çağına göre" bilge yapamaz, düşünme ortamında, özellikle bir felsefe sorununa yaklaşmada bir bilge ötekinden daha bilge değildir. Bilgelikte büyüklük ortaya konan düşünsel ürünlerin verimliliğinde aranır, değişmezliğinde değil. Değişmeyen bir düşüncenin üretim gücü de yoktur. Bir düşünce değiştikçe gelişir güçlenir, durdukça, değişmedikçe katılaşır. Burada "değişme"den anlaşılan özünden kopma, içeriğinden uzaklaşma değil, yeni ürünler üretmedir. Yeni ürün yeni bir düşünce getirir, böylece düşünceler birbirine eklenerek çağların düşünsel alanlarını oluşturur.

Bir kimsenin, kendi düşüncelerine aykırı görüşler karşısında tepki göstermesi doğaldır. Ancak bu tepki düşünsel içerikli olursa uygarca bir özellik taşır. Tepki duygusal, boş, anlamsız bir etkilenmeden gelirse insan değerleriyle bağdaşmaz. Nitekim katı dincilerin tepkileri de insan değerleriyle bağdaşmıyor, çelişiyor. Bu çelişmenin ne denli utanç verici, üzücü olaylara yolaçtığını görüyoruz. Düşüncel etkinlikten yoksun, aşağılık duygusunun ağırlığı altında ezilmiş bir kimsenin tepkisi işi boğuşmaya, dalaşmaya, vuruşmaya değin götürüyor. Cuma namazından çıkarak

saldırıya geçenlerin, ölümlere neden olan ataklıklara yönelmenin ne denli yozlaşmış bir olay olduğunu örnekleriyle gördük. Kendi gibi düşünmeyeni öldürme, susturma eğilimi gösteren bir kimse ancak dış görünüşü, doğal yapısı bakımından "insan" sayılabilir.

Tektanrıcı dinlerin hepsi, Tevrat içerikli bir öyküye dayanarak kadını erkeğin (Havva'yı Adem'in) kaburga kemiğinden yaratır. Kadın, "insan" kılığında görülürse de "eksik"tir, "yetersiz"dir, İslam dinine göre de erkeğin "tarlası"dır. Bilge bir kişi, olgun bir düşünür, kadını erkeğin kaburga kemiğinden türeten bir inanç karşısında mutlu değildir. Bu inanca saygısı olsa bile, bilincin eleştiri kapısını kapayamaz. İnsan, nerde olsa, "insan"dır, kaburga kemiğinin bir uzantısı değildir. Oysa, bizim dinci kesimde, erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmayı büyüklük, yücelik sayan yükseköğrenim görmüş kadınlarımızın, öğrencilerimizin sayısı az değildir. Bir yükseköğrenim öğrencisi bayanın böyle 3400 yıl eskiye giden bir inanca sımsıkı bağlanması sağduyunun onaylayabileceği bir iş değil.

Önemli olan inanın, taşıdığı değerler dolayısıyla, anlaşılmasıdır. Bu da kaynak sorunuyla çözülmez. İnsanın kaynağı ne olursa olsun, yaşadığımız evrende "insan"dır. Bu "insan"a dinlerin bakışı çağlar boyunca gelişen bilimle bağdaşmıyor. Bilim geliştikçe insanın anlamı da genişliyor, dün yalnızca yaşadığı ortamda bulunan insan, bugün bütün evrene açıktır, varlığının alanı genişlemiştir. Oysa dinlerin anladığı insan, binlerce yıldır olduğu yerde, kımıldamadan durmaktadır.

İnsan, uygarlık alanında ilerledikçe, düşünsel yönden geliştikçe kendini belli bir ülkenin değil evrenin yurttaşı olarak görme özlemindedir. Yeryüzünün, bütün insanların ortaklaşa yurdu olması eskiden düşünsel bir düştü, bugün ulusal bayrakları bile sevimsiz bulanlar az değildir. Yeryüzünün "ulusal yurd" kapsamında bölgelere ayrılması evrensel barışın önünde en güçlü engeldir. Bunu düşünen aydının karşısında, bütün insanları kendi dininin buyruğu altına sokmak isteyenler görülüyor. Bu görüş üretici, yaratıcı değil bağlayıcı, engelleyicidir. Tanrısını kendi istencine göre yaratamayan bir insanın düşünsel alanda başarılı olamayacağı çağdaş uygarlığın bir belirtisidir.

Ülkemizde, Atatürk'le başlayan ilerici gelişmenin karşısına

dikilen engelleyici güçlerin elli yıldır hızlandığını görüyoruz. Bu engelleyici güçlerin hepsi de, kendilerine göre, bir "uyanış" içinde olduklarını söylüyorlar. Bu "uyanış"ın ancak "islama dönüş"le gerçekleşebileceği savını da dillerinden düşürmüyorlar. Şimdi bir soru dikiliyor karşımıza: ulusumuz, yurdumuz hangi evrede islamdan uzaklaştı da şimdi bu "islama dönüş" söylemi gündeme getirildi? Bu sorunun sağduyudan kaynaklanan bir yanıtı yoktur. Türk ulusu, köylüyle, kentliyle islamdan ayrılmamış, dincil geleneklerini bırakmamıştır. Yapılan yalnızca devlet kurumlarının çağdaş tabana oturtulmasıdır. Yükseköğrenim kurumlarında Osmanlıca, Arapça, Farsça okutuluyor. Öğrenen yoksa, suç Batılılaşma girişimlerinde değil, eskiyi savunanların da eskiyi bilmemelerinden kaynaklanan yardakçılardadır. "İslama dönüş" nedir? Hangi islama? Bu sorular da yanıtsızdır. İran müslümandır, Suudi Arabistan müslümandır, Cezayir müslümandır, Pakistan müslümandır. Peki bunların hangisi "islama dönüş"le müslüman olmuştur? Suudi Arabistan'da egemen Vahhabilik inancı ise, bunun islamla ilgisi tartışmalıdır. İran'ın, Cezayir'in, Pakistan'ın öyle. Demek, ortada bir boş konuşmadan öte duyulan ses yoktur.

İmam-Hatip Okulları açıldı, nedeni "aydın din adamı" yetiştirmekti. Peki, burada yetişenlerin kaçta kaçı "aydın din adamı" oluyor? Yanıt yine yoktur. Öyleyse bu öğrenim kurumlarının ereği nedir? Yanıt yine yok. Bu dinci kurumlardan yetişenlerin çoğu, kurumun ereğine aykırı gelen bir işin ardınca koşmaktadır. Öyleyse "islama dönüş" uygulamalarının düşüncesi nedir? İslama dönmeyi gerçekleştirmesi gerekenler, islamdan uzaklaşırlarsa başarıyı kimler sağlayacak? Durumun olumsuzluğu ortada. Bütün sorun, girişimlerde çelişkilerin ağırlığını sezmemekte düğümleniyor. Çelişkili davranmaya, düşünmeye alışmış bir baş için, uygarlık anlamsız bir kavramdır.

Ülkemizde, dinci kesimlerin yüzeysel bir yaygınlık kazanmasında başlıca etken, 1950 yönetimiyle gelen çağdışı uygulamalardır. Menderes, kim ne derse desin, bilinç bulanıklığı içinde çırpınan, aşağılık duygusunun baskısı altında ezilen, uyumsuz bir kişiliğin taşıyıcısıydı. Nitekim, Cumhuriyet yönetimine karşı çıkanlara, gericilere, çağdışı bir yaşama gönül verenlere en bü-

yük olanakları ssağlayan odur. Bu ezik, yetersiz, dengesiz kişinin izini sürenlerin en etkilileri de 12 Eylül olayıyla ulusun başına geçenlerdir. Yurtdışından, özellikle Yugoslavya'dan ülkemize göçenlerin soy olarak, Türklükle bir ilgisi yoktu, onlardan Osmanlı yönetiminde İslam inançlarını benimsemiş Yugoslov-lar'dı. Osmanlı anlayışına göre önemli olan "müslüman"dı, "Türk" değil. Nitekim Osmanlı Padişahlarının, ozanlarının, yazarlarının "Türk" denince eğitilmemiş, kaba, kırsal kesimde yaşayan, gelişmemiş, dengesiz bir insanı anladıkları biliniyor. Bu konuda sayısız örnek, sayısız kaynak vardır. Asya'dan göçmüş, salt bir Türk olmasına karşın, kendisine "Osmanlı" sanını yakıştıran tarihçinin sayısı az değildir.

Nitekim, Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin nerdeyse hepsinde bir "Osmanlı" özlemi vardır. Bu özlem, Cumhuriyet'le gelen yenilikler karşısında, gerilikten kaynaklanan aşağılık duygusunun belirtisidir, bunun en nesnel örneği 12 Eylül yönetiminin başıdır. Kişisel yetersizliğini, olumsuzluğunu gizlemek için önce yerdiği nesnelere sonradan sarılma gereğini duymuştur. Sergiden tablo kaldırtan bir ezik kişi sonra resim yapmaya koyulur, çağdaş resmin gelişimi karşısında yıpranmışlığın, beceriksizliğin gülünç örneklerini sergiler, kendisine gülenleri bile övgü yağdırıyorlar sanır. Önce okullara din dersleri koydurtur, sonra döner "biz din kültürü" diye düşünmüştük saçmalıklarını sergiler. Demek bu ezik kişi "kültür" kavramının anlamından da çok uzaklarda kalmış. "Kültür" düşünsel üretimle sağlanan bir başarı ürünüdür. Dinde düşünsel üretim değil, inanca dayalı değişmezlik, uygulama vardır. Din olduğu gibi kalır, onun içeriğini değiştirip yeni bir niteliğe sokamazsınız. Oysa "kültür" değişgenliktir.

Uyanmak, yataktan kalkmak, yüzünü yıkadıktan sonra kahvaltıya oturmak değildir, düşünsel alanda üreticiliğe soyunmaktır. Bunu başarabilmek için de bilgisel düzeneklerin sağlanması gerekir. Uyanmak geleceğe uzanmaktır, yarının karanlığını yırtacak ışıldağı yaratmaktır. Bunu başarabilmek için, çok güç de olsa, birtakım girişimlere geçmek kaçınılmazdır. Şimdi bu girişimlerin başını çeken dil üzerinde duralım.

Dil, günlük konuşmaların dışında, çok değişik türde içeriklerden oluşan büyük bir birikimdir. İnançlar, gelenekler, töreler,

alışkanlıklar, bilgi, bilim, düş, delilik, usluluk, bilinç, bilinçsizlik, yaratma, ilerleme, gerileme, saçmalama, ölçü, ölçüsüzlük gibi nice durum, davranış dilin kapsamındadır. Bir insan, yukarda sayılan ne varssa, hepsini konuştuğu dilin olanaklarıyla kazanır, edinir. Tüm gericiliklerin, çağdışı davranışların, katılaşmış inançların kaynağı, barınağı dildir. Özellikle bilinçaltında yerleşen, sonradan sözcüklerin giysilerine bürünerek bilinç yüzeyine çıkan bütün etkinlikler dille biriktirilmiştir. Bilinçaltına yığılmış, katılaşmış kırıntıların baskısından, saptırıcı etkisinden kurtulmak kolay değildir. Özellikle okumamış, aydınlanmamış, bilinçaltı ile bilinçüstü arasındaki uçurumu görecek duruma gelememiş bir kimsenin eli kolu bağlı demektir.

Bilinçaltı bilincin en güçlü engelidir, taşlaşmış gömleğidir. Ülkemizde devrimci, Cumhuriyetçi, çağdaş uygarlıktan yana olmak kolay değildir. Atatürk bu konuda birkaç yüz yılda gelebilen üstün bir kişiliktir kuşkusuz. Oysa onun karşısına dikilenlerin durumu bambaşkaydı. Aşağı yukarı Anadolu'da dokuzyüz yıla yaklaşan dinci bir birikimin bilinaçltına sinmiş, orada çöreklenmiş izlerini silmek kolay değildir. Devrimlere karşı çıkanların olumsuz davranışlarını yönlendiren, konuştukları dille gelen, aykırı birikimlerdir. Kızdığı, sevmediği, gücendiği kimeye "Allah belânı versin" diyen bir kimsenin bilinçaltında yatan karşıt güçleri silmek kolay olmasa gerek. Orada yerleşen "Allah" sözcüğünün içeriğini açıklamak için, benimsediği islam inançlarının ortamına inmek yararlıdır. Onun belleğinde "Allah" sözcüğü yoğunlaşmış, evrenüstü, engin bir güçtür. İslam öyle söylüyor. Bu, sözcüklerle gelen, gelenek kolay aşılamayan bir engel niteliğindedir. "Allah" sözcüğü, ona inanmış bir kimsenin tüm yaşamsal olanaklarını kapsar, bu sözcük bir alışkanlık (dilde) kılığına girince inananı da, inanmayanı da etkiler, buna "dil sürçmesi" de diyoruz. Oysa, bu sürçmenin bilinçaltında yatan bir geçmişi vardır.

Bu açıklamaya göre, devrimci, yenilikçi olmak dilin geleneksel baskısından, bilinçaltının bilinçsiz egemenliğinden kurtulmaktır. Bu, köklü engel ancak düzenli, bilimsel ilkelere dayalı eğitimle aşılabilir. Eğitim, gerekli yaş aşamasında bulunan insanı yeniden biçimlendirmek, düşünsel odaklarını yeniden yaratmaktır. Eskinin, geleneğin çizgisinde yürüyen bir eğitimin, bilin-

çaltında yatan birikimi beslemekten öte bir etkinliği, yararı yoktur. Bunun kökenlerini aşağıda açıklamaya çalışacağız, olumsuz yanlarını göstereceğiz.

Atatürk'le gelen yenilikler, toplumsal kurumların tümünü değiştirmeyi, çağdaşlaştırmayı amaçlamıştı. Bu nedenle birçok eski kurum yeniden düzenlendi. Atatürk bu yapısal yenileşmenin yetmediğini anlayınca dile, tarihe yöneldi. Türk dilinin kaynaklarını, Türk tarihinin kökenlerini araştırma gereği duydu. Böylece Türk dilinin yabancı sözcüklerden arındırılması sorunu gündeme geldi, önem kazandı. Öte yandan Türk tarihinde de böyle bir yöntemin yararı vurgulandı. Dilde yenileşmeye karşı çıkanların hepsi dil gelenekçiliği güden kimselerdi, içlerinde ulusçu bir aydın yoktu, hepsi Osmanlı yandaşıydı.

Oysa Osmanlı dili Arap-Fars dillerinin etkisi altında gelişen, yapılaşan, daha çok islamcı geleneğe dayalı bir varlıktı. Bu dil, daha çok inanç geleneğinin taşıyıcısıydı, bilimsel bir geleneğin oluşmasına elverişli değildi. Bu dili, çok dar alanda kalan bir kesim anlıyordu, halk denen çoğunluk bu dili bilmiyordu. Bu nedenle, bu dille gelen inanç öğeleri, anlaşılmadan benimsendi. Öte yandan yine bu dil bilimsel bir alan oluşturamadı. İşte, kırsal kesimde konuşulan dile, kentlerde yaşayan Osmanlı aydınlarının (Cumhuriyet döneminde) karşı çıkmalarının nedeni buydu. Bu aydınlar (onlara aydın denirse) Osmanlı diliyle gelen geleneğin dışına çıkamıyorlardı. Eski dil bırakılırsa belleklerinin boşalacağını çok iyi anlamışlardı. Onlarda bilimsel bir dil geleneğinin bulunmayışı, bilimsel gelişmeleri anlamalarını da engelledi, bellekte birikenin yeeterliliği sanılarını uyandırdı.

Cumhuriyet dönemiyle başlayan Avrupa'ya açılma, kısa bir sürede, çok olumlu sonuçlar verdi. Özellikle müzik, resim, yontu, yazın, oyun (tüm tiyatro yapıtları), felsefe, öteki deney bilimleri, doğa bilimleri alanlarında büyük atılımlar yaşandı. Bu şaşırtıcı gelişme, yine dille gelen geleneklere bağlı, çağının gidişine yabancı çevreleri tedirgin etti. Ortada bir gelenekler çatışması görüldü. İnançların yasakladığı yaratı türlerinin toplumsal onayla karşılaşması, benimsenmesi eskiyi yıpratmaya başladı, gündemden düşürdü. Bu alanda başarı gösterenlerin hepsi Batı uygarlığının az çok tadına varmış, Batı dillerini öğrenmiş kimseler-

di, o dillerden birini onunla okuyup yazacak oranda biliyordu. Öğrenilen Avrupa dili, geleneğini de yanında getirince düşünsel değişim hızlandı, etkinlik kazandı.

Yeni yaratmalar, uğraşlar, gelişmeler karşısında Osmanlı diliyle gelen gelenek, alışkanlık, kazanım yetersiz kaldı. Böylece yeni ürünlere, yapılaşmalara yeni adlar, yeni kavramlar bulma gereği doğdu. Bugün tüm bilimsel alanlarda, yaratı türlerinde bir dilsel yenileşme atılımı görülüyor, Osmanlı'dan gelen kavramlar hızla dışlanmıştır. Artık kimse "müselles", "murabba", "teehhül", "tahrir", "tasrih" gibi ancak sözlükte bulunan sözcükleri eskisi gibi sık sık kullanamıyor. Oysa, 1948'de Eminönü Halkevi'nde düzenlenen dil tartışmalarında bu sözcükleri savunanların sayısı az değildi, içlerinde bilimin en yüksek sanını kazanmış, Avrupa'da okumuş, yükseköğretim kurumu üyeleri de vardı. Bugün onların yapıtlarını, onların izinden yürümeyi bir ulusçuluk görevi sayanlar bile okuyup anlayamıyorlar.

1950 yönetimiyle başlayan olumsuz, geriye dönük tutumun kaynağında bilimsel bir etkinlik aramak boşunadır. Bu dönemde, kimisi Osmanlı'nın kendine özgü bilimsel anlayışını benimsememiştir. Bütün çabalar, daha ucuz, daha kolay konuya yönelmiştir, o da "inanç"tır. İnanç, bilimsel anlayıştan yoksun kimselerin başlıca dayanağıdır. Nitekim tüm gerici yönetim odakları, toplumsal kuruluşlar hep inançla gelen geleneği savunmakta, bütün ulusal sorunların inanç gelenekleriyle çözülebileceğini sanmaktadır. Artık Osmanlı dönemindeki kimyayı, fiziği, tarihi, coğrafyayı, matematiği, toplumbilimi, dirimbilimi (biyoloji), mekaniği, gökbilimi savunan, ona özenen kimse kalmamıştır. En katı inançları savunanlar bile çağdaş Batı uygarlığının en son, en gelişmiş buluşlarından, araçlarından yararlanmakta, onların birer "gâvur işi" olduğunu bile düşünmemektedir.

Dil geleneğinin ne denli etkili olduğunu, anadilden başka bir dil öğrenince daha kolay anlarız. O yabancı dilde, anadilin içerdiği özel gelenekler yoktur, bilinçaltı onlardan yoksundur. Bu nedenle "Allah belânı versin" diyemeyiz, onun karşılığı olabilecek başka bir deyim (öğrenilen yabancı dilde) kullanabiliriz. Osmanlıcanın içerdiği dil geleneklerinin nerdeyse hepsi inanç kökenlidir. Bu dilde bulunan deyimlerin başka bir özelliği de yaz-

gıya dayanmasıdır. Arapça "kader" sözcüğünün çevresinde toplanan deyimler güncel davranışları bile belirleyicidir. Dilimizde "Allah bilir" deyimi tüm bilimsel girişimlerin önünde bir engel gibidir. Çağdaş bilimin hangi dalında olursa olun, en yeni bilimde bile tüm bilgileri "Allah bilir" deyiminde toplama alışkanlığı yaygındır. Biraz düşünelim, ölüm döşeğinde yatan, sağlığını kazanması olanaksız görülen, gün geçtikçe hızla ölüme yaklaşan bir kimsenin öleceğini yalnızca "Allah bilir"e bağlamak bilimsel bir anlayışla bağdaşmaz. Sözgelişi bütün gövdeyi kuşatmış, örgenleri sarmış bir "kanser"den kurtulmanın olanaksızlığı karşısında "çıkmayan canda umut vardır" demenin anlamı ne olabilir? Bu deyimin arkasında saklanan yazgıdır, dil geleneğidir.

Çağdaş uygarlığın gelişimi karşısında inanç geleneklerine dayanan bir dilin tüm etkinliği engelleyicidir. Dil geleneği bilinçaltının beslenme kaynağıdır demiştik, daha önce. Burada "beslenme" gelişme anlamında değil, "yığılma", katılaşma niteliğindedir. Dil geleneğinin bu olumsuz etkisini ortadan kaldıran yalnızca felsefedir. Felsefe, dilde bulunan, kendisini ilgilendiren tüm kavramları yeniden yoğurup biçimleendiren, onları yeni düşünsel içeriklerle dolduran bir bilgi alanıdır. O anda gelenek yoktur, felsefe geleneğini kendi yaratır, yaratamazsa eskinin yinelenmesi olmaktan öteye geçemez.

Uygarlığı yaratan düşünce ürünleri besleyicidir, önde gelen onu izleyene yol gösterir, onu besler, geliştirir. Bilimsel gelişme böyledir. Oysa inanç başka türlüdür. Önceden ortaya çıkan inanç sonradan geleni belirler, onu değişmez koşullar altına alarak sürdürür. Bir din doğduğunda neyse tarihi boyunca hep öyle kalır. Sözgelişi islam dininin biricik kaynağı Kur'an'dır. Kur'an'ın başlıca özelliği de değişmezliğidir. Günümüzde onun yeni yorumlara uğratılmasına bile katlanılmıyor, tutucu çevrelerden ağır tepkiler geilyor. Sözgelişi Kur'an'la bir ilgisi bulunmamasına karşın ezanın Türkçe okunması bile istenmiyor. Burada belirleyici inancın özel alanı dışına taştığı, değişmezlik kazandığı görülüyor. Camilerde yapılan minarelerin islam diniyle en ufak bir ilgisi yoktur. Oysa, ufak camilere bile görünümü bozan çok yüksek minareler ekleniyor. Bu minarelerde ezan okunmuyor, uygun bir yerine ses yayıcı araçlar yerleştiriliyor. Peki bu uygulamada islam inançları-

nın etkisi nedir? Yoktur kuşkusuz, ancak katı gelenek, bilmeden, anlamadan inanmak yozlaştırıcı bir etken olmuş.

**
*

Elimde severek, ilgiyle okuduğum bir yapıt var: *Modern Çağ Öncesi Fizik,* J. D. Bernal, çev. Deniz Yurtören, 1995. Yapıtın yazarı, daha önce dilimize çevrilen *"Materyalist Bilimler Tarihi,* çev. Emre Marlalı, 1976, Sosyal Yayınlar" adlı kapsamlı kitabın da üreticisi. Okuduğum yeni çeviri, başlangıçtan beri fiziğin gelişimini inceliyor. Yazar, fizik-matematik-gökbilim-kimya-mekanik bilimlerinin gelişim sürecinde birbirini ne denli etkilediğini nesnel örneklerle araştırıyor, varılan olumlu sonuçları sergiliyor. Ortaçağ islam düşünürlerinin, ilkçağı tanımasındaki aracı etkinliklerini anlatıyor. Burada çok ilginç bir sorun ortaya çıkıyor: Avrupa ortaçağı bilimsel gelişmenin karşısına kilise denen kurumla dikiliyor. Özellikle Aristoteles felsefesinden kaynaklanan bir dünya görüşünü benimseyerek yeryüzünün evrenin odağı olduğu kuramına dört elle sarılıyor. Bu görüşün yanlış olduğunu, güneşin odak durumda bulunduğunu, dünyanın onun çevresinde döndüğünü ileri sürenleri çekilmez acılara uğratıyor, yasaklıyor, yakıyor, öldürüyor, susturuyor. Bu baskılara karşın bilimsel gelişmenin önüne geçilemiyor, sonunda kilisenin değil, bilimin dediği oluyor.

Bilimsel gelişme, özellikle Rönesans evresinde umulmadık bir sıçrayışla günümüze değin geliyor. Son yüz yıllık dönemde, deney bilimlerinde görülen hızlı yükselme, ikibinbeşyüz yıllık geçmişi birdenbire aşmış, dinin "bilinmezler"i, çağdaş bilimin "bilinenler"i duruma gelmiş. Bir düşünür için çok ilginç, örnek alınıcı nitelik taşıyan bu olay islam ülkelerinde görülmüyor. İslam ülkeleri, bilim konusunda, ortaçağı aşamamış, üstelik bununla da övünüyorlar. Geçen yüzyılın (19. yüzyıl) sonlarına doğru ülkemizde bilimden yana olanlarla dinden yana olanlar arasında yakışıksız tartışmalar başlamıştı. Bilimden yana olanlar tüm gelişmelere, buluşlara karşı çıkan İslam dininin gelişmeye engel (terakkiye mani) olduğunu ileri sürmüşler, örnek olarak da hacı-hoca takımının canlılar üzerinde deney yapmanın karşısına dikildiğini göstermişlerdi. Öyleki camilerin elektrikle aydınlatılmasına bile karşı çıkılmıştı. 1945-1958 arasında camilerde eza-

nın, Kur'an'ın ses yayıcı araçlarla okunmasının bile ağır suç sayıldığını biliyoruz. Şimdi bunun tersi yapılıyor, minarelerde ezan okunmuyor artık. Bu çelişmeyi doğal sanan dincilerin, günümüzde neler yaptıkları, ortaçağın bile gerilerine giden bir inanca sarıldıkları görülüyor, özellikle tarikatlar, tarikatçılar arasında alanlara dökülen yozlaşmalar üzücüdür (islam adına).

Bugün, Batı'da kilise sustu, kendi kabuğuna çekildi, uluslararası ilişkilerde barışçı bir etkinlik gösterme çabasında, bir dünya kardeşliğinin kurulmasına doğru yolalmaktadır. Oysa islam ülkelerinde cami susmadığı gibi inanç ayrılıkları (mezhepler-tarikatlar) nedeniyle ortalığı kan gölüne döndürmektedir. Özellikle kadınlara uygulanan baskılar utanç vericidir, yüz kızartıcıdır.

Bugün, Avrupa'yı yeterince tanımadıkları, bilmedikleri anlaşılan yüksek düzeydeki yetkililerimizin dillerine doladıkları *Gümrük Birliği, Avrupa Topluluğu*'na girme girişimleri kel başa şimşir tarak türündendir. Ülkemizde "insan hakları"nın yalnızca adı vardır. Savcılar, yargıçlar aydınlarla, yazarlarla, sanatçılarla, düşünürlerle uğraşmaktadırlar. Peki Avrupa'nın hangi ülkesinde bir yazar, bir düşünür, bir aydın düşüncesinden, kuramından, görüşünden dolayı içeri atılır? Hangi ressamın tablosu, devletin en yüksek görev aşamasında bulunan bir yetkilinin buyruğuyla sergiden kaldırılır? Bugün yeryüzünde, özellikle Avrupa ülkelerinde kadının kapalılığını tartışan bir toplum yoktur, en katı bir hıristiyan bile bu konuyu ağzına almıyor. Avrupa Topluluğu'na girmek isteyen yetkililerimiz ise sarıkla, başörtüsüyle, çarşafla ilgilenmekten baş kaldırıp da ulusal işlerle uğraşamıyorlar. Kamutaya girmiş birkaç kadın saylavımız bile kendi çıkarları yüzünden ne yapacaklarını şaşırmışlar, yaşam boyu Kamutayda kalmak için, tutkularını sergilemek için utanç bile duymuyorlar. Bu da çağımızda, çağdaş gelişmeye aykırı bir gelenek olmaktan öte anlam taşımaz.

Bu olumsuz sözlerle ne demek istediğimiz sorulabilir. Düşündüğümüz başlıca konu bilimsel geleneğin önlenmesine olanak sağlayan girişimler arasında bu gibi tutarsızlıkların da bulunduğudur. Kamutayda bilimden yana, uygarlıktan yana kadın yok, dahası kitap okuyan kadın yok, hepsi kişiliksiz, başkalarının buyruğunda, gölgesinde. Bundan anlaşıldığına göre, Atatürk

devrimleri yönetimsel işlerle uğraşan, hep Kamutayda kalmak isteyen kadınlarımızın çevresine uğramamış. kişilikli kadınlarımızın hepsi Kamutay dışında kalmıştır.

Kadın, kendisini bir "insan" olarak görme bilincini ancak Cumhuriyet yönetimiyle kazanmaya başlamışken, birçoğunun Atatürk'e karşı çıkması, Osmanlı'ya, islama özenmesi şaşırtıcıdır. Bu durum yalnızca bilgisizlikten, eğitim eksikliğinden kaynaklanmıyor. Nitekim yükseköğrenim kurumlarında görev üstlenmelerine karşın tarikatları, ortaçağ yozluğunu savunan kadınlarımızın sayısı az değildir. Yargıcın karşısında başı örtülü çıkmayı islamın bir gereği sanan kadın savunmanlar (avukatlar) savundukları dinin kendilerine böyle bir yetki tanımadığını, yalnızca erkeğin "tarlası" sayıldığını bile bilemiyorlar. Başını örtmeyi sözüm ona "inançlarının gereği" sanan bir kadına Cumhuriyet anlayışının söyleyeceği söz kalmamıştır. Kim ne derse desin, islama bağlanan, onun üstünlüğünü savunan bir kadın, kendini erkeğin yatağında sıcak et olarak görmekten kurtulamamıştır.

Felsefe öğrenimi gördüğüm yıllarda, benim de hocam olan, Prof. Dr. Joachim Ritter'in "Avrupa'nın Sorunu Olarak Avrupalılaşma" adlı yzısından bir bölüm aktaralım:

"Osmanlı Devleti'nin çöküşü Türkiye'deki ulusal devrime yol açmıştır. Ancak bu çöküşün nedenleri arasında -başta- Kapitülasyonlar sistemi içinde Avrupalı büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ni ekonomik olarak zayıflatması yer alıyor. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenilenince ve büyük güçler Sevr Antlaşması'nda Türkiye'nin parçalanmasına karar verip, ülkenin gelecekte yabancı sömürüye ve yabancı isteklerine alet olmasını uygun görünce, Anadolu halkı Kemal'in önderliğinde ayaklandı; bu ilkin halkın başkaldırışıdır, özgürlük uğruna yapılan ulusal savaştır; tarihe bu savaşı durmadan anlatmış olan tablolar tekrar ortaya çıkıyor: iyi silahlanmamış, akın akın gelen gönüllülerden ve eski ordunun kalıntılarından oluşmuş ordu, taşıtların olmadığı yerde gerekli savaş araç gerecini omuzlarında taşıyıp getiren köylü kadınlar, sonradan efsaneleşen cesaret, bireylerin esirgemezliği, nesnel olarak ümit edilecek hiçbir şeyin olmadığı yerde inancın ve güvenin mistik gücü. Dışa vuran bu belirtilerin içinde zafer de var; büyük güçlere karşı Lozan Ant-

laşması ve mali özerkliğin kesin olarak ele gçirilmesi (1923) yoluyla tamamlanacak olan özerkliği getiriyor. s. 40-41."

1956-1960 yıllarında yazılan bu yazı, Türkçeye 1994'te çevrilmiş. Bir yabancı bilgin Atatürk'ü, Cumhuriyet yönetimini, Türk'ün özerkliğini savunuyor. Ülkemizde Atatürk'e, Cumhuriyet'e, devrimlere sövmenin nerdeyse yasal bir olay gibi gösterilmek istendiği dönemde. Tarikatçıların, gericilerin, yobazların, yozlaşmış dincilerin, yıpranmış inançların ulusumuzu ortaçağ karanlıklarına sürüklemek için yönetimin en yüksek aşamasında bulunan yetkililerle elbirliği ettikleri bir evrede.

Bu alıntı, Türkiye'de bulunmuş, Üniversite'de öğretim üyeliği yapmış bir Avrupalı'nın Kurtuluş Savaşı'nı, devrimleri savunması yanında, kendi ülkesi olan Avrupa'yı suçlaması bakımından da önemlidir, bize bir ışık tutuyor. Atatürk'e sövenlerin dokunulmazlık örtüsü altında yasalardan kaçmak için Kamutay'a girmeye çalıştıkları, birinci dizilerde aday gösterildikler bir sürede bu alıntı utanç vericidir.

Tutucular, onların verimsiz girişimlerinden yararlanan, gerçekte yalnızca çıkarlarını düşünen yüksek görevlilerin gözleri önünde yıpranmış bir Osmanlı özlemi, dini, ezanı, Kur'an'ı, diline dolayıp alanlara dökülen, açılıp saçılan, yılışan bir yüksek görevli Türkiye Cumhuriyeti için çok üzücü bir nesnedir. İnsan değerlerinin yerlerde süründüğü bir yönetim anlayışının bilinçsiz kulu olan böylesi kimselerin çözüme ulaştırabileceği toplumsal sorun yoktur. Sorunların çözümü çıkarcı yöntemler değil, bilimsel içerikli uygulamalara bağlıdır. Bilimsel içerikli uygulamalar da gelişim kuramına bağlanan bir yönetimle sağlanır. Durağan bir anlayışa dayanan, gücünü inançlardan alan bir yönetim ulusu çıkmazlara sürükler, "ekonomi özgürlüğü"nü ortadan kaldırır. Tüm özgürlükler, uluslarda kişiliğin gelişmesine, kişilik bilincinin uyanmasına bağlıdır. Kişilik bilincinin uyanmadığı bir toplumda, özellikle yönetici kuruluşlarda geçmişin ipine sarılma bir kurtuluş aracı sayılır.

1950 yönetimiyle Türkiye'de ilkin kişilik bilincini geliştiren düşünsel öğelere saldırılmıştır, daha sonra Anadolu insanının uyanmasında büyük etkileri görülen Köy Enstütüleri kapatılmıştır, ezan Arapçaya çevrilmiş, öğretim kurumlarına din dersleri

konmuş, İmam-Hatip Okulları açılmıştır. 1950 yönetimi, gelişigüzel bir uygulamanın değil, yıllarca düşünülmüş, tasarlanmış, gizli tutulmuş bir tuzağın ortaya konmasıdır.

Prof. Dr. Ritter'den aktarılan alıntıda, geçmişini tarih bilincinin ışığında değerlendiren bir düşünürün görüşü sergileniyor. Olaylara çıplak gözle bakmıyor, özellikle Avrupalı'nın olumsuz, çıkarcı tutumunun bir ulusun başına neler açtığını sezdiriyor. Burada iki sorun çok önemli: *Kapitülasyonlar* - Avrupa'nın sömürgen tutumu. Kapitülasyonlar Kanuni Süleyman döneminin ürünüdür. Bu padişahta tarih bilinci, üretim-tüketim anlayışı olsa, ülkeyi uçurumun eşiğine getirecek girişimlerden kaçınırdı. Büyüklüğü, üstünlüğü yalnızca ordu gücünde gören, inanç denince yalnızca kendi dinini anlayan bir padişahın uygulamaları başka türlü olamazdı. Bu nedenle Osmanlı'nın çöküşü Kanuni Süleyman'la başlamıştır denebilir. Bu görkemli padişahta görkemli bir kişilik bilinci de olsa, Osmanlı toplumu Sevr Antlaşması'nı onaylayacak duruma gelmezdi.

Osmanlı Devleti, kişilik bilincinin gelişmediği bir kurumdur, akıp giden çağlara ancak arkadan bakabilmiştir. Bu nedenle, bu devletin bilinçli bir tarihi yoktur. Kanuni Süleyman dönemi, Osmanlı'nın başının göklere değdiği bir süre sayılır. Bu da bir kandırmacadır. O dönemde Avrupa'da başlayan bilimsel gelişmelere, ulusal uyanışlara, düşünsel atılımlara yabancı kalan bir kimse Osmanlı'nın ne denli geriye dönük, durağan olduğunu anlayamaz. Avrupa'da bilimsel gelişmelerin ardından "teknik" denen uygulamalar geliyor, bilimin bulduğu gecikmeden yaşama geçiriliyor. Daha 15. yüzyıl başlarında özellikle bilim-teknik bağlamında çarpıcı bir gelişmenin tanığı oluyoruz. Kopernikus-Kepler-Galileo üçlüsünün yanında şaşırtıcı bir sıçrama yaşanmıştır. Bu dönemde kilisenin bütün tutucu, engelleyici baskılarına karşın bilimsel deneyler sürdürülmüş, ilkçağdan gelen Aritoteles dizgesi bırakılmış, güneşin tüm gezegenlerin (o dönemde bilinen) odağı olduğu, dünyanın güneş çevresinde döndüğü saptanmış, bizim Osmanlı ise toplumsal başarıları büyücülerin, üfürükçülerin, özellikle de yıldızlara bakarak geleceği öğrenmeye çalışanların saçmalıklarında aramaktan kendini kurtaramamıştır.

İlk büyük uygarlıklar Mısır-Mezopotamya-Anadolu üçgeninin içinde doğmuştur, o dönemlerde Avrupa'nın adı bile yoktu. Os-

manlı yönetimi altında bulunan ülkeler dünya uygarlığının yaratıcılarıdır. Osmanlı anlayışı bundan yararlanamamış, bütün üstünlüğü bağlandığı dinde bulmanın karanlığında aramıştır. Tarım, hayvancılık, bitkilerden yağ üretme, gökbilim gözlemleri, akarsulardan yararlanma, sağıltım hep Mezopotamya-Mısır yöresinde gelişmiştir (bu konuda geniş bilgi için bak. Prof. Dr. Aydın Sayılı, *Mısırlılar'da ve Mezopotamyalılar'da Matematik, Astronomi ve Tıp*, TTK 1982.). Osmanlı bunların tümüne yabancı kalmış, kişiliğini kendi benliğinde değil de başkalarının geliştirdikleri inançlarda aramıştır. Bu, kendine yabancılaşmanın inançlara dayalı örneğidir, bu nedenle Osmanlı'nın uygar kişiliği yoktur.

Yaşadığı topraktan çıkan uygarlık ürünlerinin bütün dünyayı aydınlatmaya, uyandırmaya başladığı bir dönemde Osmanlı uyanamıyor, kendi varlığının bilincine erişemiyor. Osmanlı, tüm öğretim kurumlarında, kendine yabancılaşmanın en çarpıcı örneklerini vermiştir. Saray tüketimlerini karşılayan gelirlerin nerdeyse tümü yabancı ülkelerden, yenilip Osmanlı yönetimi altına giren uluslardan sağlanıyor. Ülkede tüm elsanatları, alışveriş odakları, özellikle akçayla ilgili işlemler (şimdi para borsası denen) hep azınlıkların elinde. En gözalıcı giyimlikler Hind'ten, Çin'den geliyor. Şiir'in yurdu İran, sözde bilimsel araştırmalar, öğretimin kaynağı Kur'an'dan esinlenen yapıtlar. Mimarların önemli bir bölümü sonradan İslama girmiş kimseler, girmeyenler de çok. Resim, yontu, mozaik, kabartma yasak (Selçuklular'da pek değil), tarih yazıcılığı Havva, Adem öyküsüne dayalı, yenilik yok. Daha 19. yüzyılda bile dünyanın döndüğüne inanmayan Osmanlı aydınları ortalıkta boy gösteriyorlar. Özellikle sağıltım alanında çok ilkel bir uygulama. Sözgelişi Kanuni döneminde Rüstem Paşa, ağır bir sayrılığa yakalanan eşinin hekime gösterilip yüreğinin atışlarına bakmasına karşı çıkıyor; "içerden bir kadın bakıp söylesin de hekim ona göre davransın" diyor. Oysa bu evrede Avrupa'da "anatomi çalışmaları" çoktan başlamış, canlılar üzerinde sürekli deneyler uygulanıyor. Demek, Avrupa karşısında, bir bilinçlenme yok.

İmdi, Prof. Dr. J. Ritter'den aktardığımız alıntıda Avrupa'nın olumsuz etkisi açıktır. Ancak, bu olumsuz, yaygın etkinin kaynağını biraz da Osmanlı'nın, Doğu toplumlarının kış uykusunda

aramamız gerekmez mi? Uyanan Avrupa, benimsediği uygarlığın özüne aykırı bile düşse, sömürülmesi çok kolay bir ülkeyi neden uyandırsın? Uyandırırsa uygarlık açısından çok iyi, mutlu bir iş yapardı, ancak sonsuz gelir kaynaklarının önemli bir bölümünü de kuruturdu. Durum, islam ülkelerinde, bugün de değişmemiştir. Amerika'nın, Avrupa'nın sömürmediği, kış uykusuna yatırmadığı bir islam ülkesi yoktur. Suudi Arabistan, Kuveyt, Körfez Emirlikleri, Kürtler, Irak, Türkiye, şimdi kurulmaya başlayan Asya Türk Devletleri, Pakistan gibi nice islam topluluğu sömürülmekte, özellikle yeraltı kaynakları başkalarının elindedir. Artık atların, maymunların bile eğitildiği bir çağda İslam uluslarınının uyanamayışını yalnızca Avrupa etkinliğine bağlamak gerekmez. Başlangıçta uyuşturucuyu veren Avrupa'dır oysa şimdi yine Avrupa'da uyarıcı gereçler üretilip satılıyor.

Doğu insanı (burada islam çevresi) inançları gereği sömürüye yatkındır. Bütün başarıları tanrıdan bekleyen, bütün bilgilerin tanrıda bulunduğuna inanan bir toplumda uygarca atılım beklemek yanıltıcıdır. Bugün Türkiye ile Yunanistan arasında çözüm bekleyen bir Kıbrıs sorunu vardır. Bu sorunu didikleyen, eşeleyen Türkiye ile Yunanistan'dan çok Amerika-Avrupa yönetimleridir. Türkler Kıbrı'a gezmek, portakal toplamak için çıkmadı. Makarios'un kan dökücü takımı, Yunanistan'ın yılışık saldırganlığı böyle olumsuz bir girişime olanak sağladı. Şimdi Türkler Kıbrıs'taki savaş birliğini çeksin diyorlar. Peki Kıbrıs'taki İngiliz üssünün anlamı nedir? Akdeniz'in neresinde İngiliz toprağı vardır? İşte sömürücü Avrupa'nın karşısına dikilmesi gereken soru budur. Bugün Yunanca konuşan tüm insanlar Yunan mıdır? İspanyolca konuşanların hepsi İspanyol mudur? Türkçe konuşan Bosna-Hersekliler Türk müdür (hepsi Türkçe konuşan Sırp müslümanlarıdır)? Arapça konuşan Berberiler Arap mıdır, yoksa Kartacalı mı? Avusturya halkı da Almanca konuşur, neden kendilerini Alman saymazlar, Alman denince öfkelenenler bile olur?

Çağımızda dilin etkinliği değişmiştir, ulusal yapının kuruluşunda dil başlıca etkendir, ancak biricik etken değildir. Bugün Anadolu insanlarının önemli bir bölümü Asya'dan gelmiştir, göçmüştür. Ancak, onların gelmesinden binlerce yıl önce Anadolu'da yaşayanlar da vardı, bu topraklar boş değildi. Sonradan

yönetimin etkisiyle büyük çoğunluk Türkçe konuşmayı öğrendi. Ancak bu "öğrenme" yapısal değişim değildir. Yapısal değişim toplumsal ilişkilerle (evlenmelerle, komşuluk alışverişleriyle, inanç değişikleriyle bg.) sağlanmıştır. Çok dar bir bölgeyi dışlarsak, Anadolu'da Asya Türkleri'yle karışıp kaynaşmayan bir toplum yoktur. Bu "çok dar bölge" bize kalırsa Araplar'ın bulundukları yörelerdir, onların karışmadan kaldığı bile kesin kanıtlar gösterilerek saptanamaz. Öyleyse toplumsal gelişmede dilin etkisini yapısal olanla karıştırmamak gerekir.

**
*

Yapısal değişmede başlıca etken soyların karışıp kaynaşmasıdır, bu da komşuluk ilişkilerine dayanır. Bu ilişkilerin arkasında da üretim-tüketim odakları, geçim kaynakları, yaşamı sürdürme olanakları yatmaktadır. Bu değişmenin süresi belli değildir, insanın kişiliğini bile etkileyebilir. Özellikle değişik soylardan gelen (zenci-beyaz) insanlarda yapısal başkalaşımlar daha belirgindir. Buna bir de eğitimle, geleneklerle gelen birikimler eklenince toplumsal davranış başkalıkları ortaya çıkar. Nitekim, başlangıçta şaman inançlarına bağlanan Osmanlı Devleti'nin kurucuları bir yandan eğitimin, bir yandan da yabancı kadınlarla evlenmelerin görünmeyen etkisi sonucu bambaşka kişilikler kazanmışlar. Sünni geleneğe bağlanan bu Osmanlı padişahları, karşıt inançları benimseyen İran'la sürekli egemenlik çatışması içine düşmüşler. Hıristiyan bir kadınla evlenen, ondan doğan Osmanlı padişahları, mülüman olan İran karşısında çok acımasızdı, İranlı kızlarla evlenmek bile inanca aykırı sayılırdı. Nitekim Osmanlı saraylarında Rum, Ermeni, Rus, Çerkes, Gürcü, Boşnak, Arap soyundan gelme kadınlar arasında Alevi eğilimli yoktur.

Burada, pek üzerinde durulmamış bir konuya değinmek istiyoruz. Osmanlı'nın Anadolu'ya yerleşmesi (Selçuklu sonrası), kurulmuş bir egemenliği sürdürmesi yalnızca yönetimsel bir değişmenin, gelişmenin sonucu diye görülmemeli. Toplumsal yapı başkalaşmaların en önemlisi mutfak gelişimidir. Osmanlı mutfağının bir Anadolu mutfağı oduğu unutulmamalı. Bu mutfak, kimilerince "Bizans mutfağı" diye adlandırılır. Bu da doğrudur. Anadolu mutfağı yarleşik yaşama düzenine geçmenin doğal so-

nucudur. Göçebe mutfağı ise gezicidir, gereçleri sınırlıdır, olanakları dardır. Osmanlının değişmesinde mutfağın önemi büyüktür. Hepsinden önce Osmanlı sarayı yeni bir beslenme düzeniyle yüzyüze geliyor. Tarımın, özellikle yemeklik bitkilerle ilgili kesiminde, büyük, bakımlı alanlara açılması genelde azınlıkların çabasıyla sağlanmıştır. Sözgelişi balık yemeklerinin nerdeyse hepsi Anadolu mutfağının ürünüdür. Pırasa, marul, ıspanak, karnabahar, biber, domates, salatalık, pazı, enginar, limon gibi daha nice bitkinin mutfağa girmesi günlük yemek türlerinin umulmadık bir hızla çoğalmasını sağlamıştır. Bunlara etle karışık yemekleri de ekleyince oldukça varsıl bir mutfak kurumu ortaya çıkıyor. Osmanlı bu mutfağı Asya'da bulamamıştır. Mutfak, belli bir anlamda toplumsal yapının değişmesine olanak sağlıyor. İşin içine "ağız tadı" denen beğenç işlemi karışıyor. Bunun ardından ayrı ayrı kaplarda yemek yeme, su içme gibi görünüşleri başkalaştıran durumlar geliyor. Daha sonra yüksek yerde oturmayı, yemek yemeyi gerektiren gelişim doğuyor. Bu gelişme, görünüşte önemli sayılmasa bile, toplumsal ilişkilerde etkindir. Sözgelişi konuklarla birlikte yemek yemek, söyleşmek, başka içkiler içmek yeni bir yaşama biçiminin öncüleridir. Komşuluk ilişkileri başkalaşıyor, yemek türleri çoğalıyor, tek yemek bırakılıyor, türlerin kişisel beğence göre çoğalması sağlanıyor.

Yukarda anlatılanların ardından başka bir sorun gündeme geliyor: Osmanlı, Anadolu egemenliğini kurduktan sonra, Anadolu'nun geçmişinden aldığı mutfak geleneğini düşünce alanında gerçekleştiremiyor. Osmanlı düşüncesi Osmanlı mutfağından (Anadolu'da bulduğu) daha verimli, daha etkili olamadı. Osmanlı'nın Anadolu'da kazandığı "ağız tadı", uygarlık alanında yeni bir "düşünce tadı" olamadı. Avrupa'ya giden Osmanlı aydını görsel etkinliklerden yararlanırken düşünsel etkinliklerin özüne, kaynağına inme gereği duymuyor. Osmanlı aydını tiyatroyu benimsiyor, oyunlar yazıyor, roman yazıyor ancak tiyatronun, romanın yarattığı toplumsal anlayışı, düşünme biçimini göremiyor, benimseyemiyor. Osmanlı aydını Avrupalı gibi giyiniyor, ancak Avrupalı gibi düşünemiyor.

Bugün, ülkemizde bir aşırı Amerika sevgisi vardır. Birçok toplumsal davranışın arkasında "Amerika'da böyledir" örneği

gösterilir. Oysa bir Amerikalı gibi davranmaktan kaçınılır. Özellikle insan hakları konusunda bambaşka bir "Amerikalı" olmaktan kendimizi alamayız. Peki Amerika'da polisin, savcının Kamutay'a girerek suçlu sayılanları gözaltına alma yetkisi var mı? Amerika'da, alanlarda gösteriye çıkan öğrencileri arkadan kurşunlayan güvenlik görevlileri var mı? Kıbrıs'ta üs kuran İngiltere'de suçlusu bulunmayan güvenlik görevlisi, öğrenci öldüren polis, düşüncesinden dolayı savcının gözaltına aldırdığı öğrenci, yazar, düşünür var mı? Oysa, başka işlerde Avrupa-Amerika örneği dilden düşürülmez, teknik buluşların yanında "mutfak yönetimi" de benimsenir (bugün birçok yemekler Avrupa-Amerika kökenlidir), ancak bu benimseme düşünsel uygulama alanına giremez. Bunun nedeni, düşünsel eylemle uygulama arasında uyum sağlamanın güçlüğüdür.

Düşünce tarihi boyunca İslam ülkelerinde, Avrupa'da olduğu gibi büyük dizgeler kuran aydınların yetişme olanağı bulamayışları olsa gerek. Mutfak deyip geçmeyelim, o da düşünsel bir yapıyı gerektirir, insanda belli bir yaşam beğenisinin gelişmesine dayanır. Daha açığını söylemek gerekirse uygarlığın bir bölümü mutfaktır. Ulusal özellikleri mutfakta da görme olanağı vardır. Sözgelişi maymun, kurbağa, yılan, domuz, fare gibi yaratıkları yiyen insanlarla bunlardan kaçınanlar arasında bir çatışma vardır. Kimi, gerekli durumlarda bu çatışma geriye itilir (orduda özellikle komanda birliklerinde benzer uygulamalar görülürse de bu eğitim amacıyladır). Ancak bu sürekli değildir. Şimdi Anadolu mutfağının yapısal özelliğiyle Suudi Arabistan mutfağının ki birbirine benzemez. Bu ayrılık ulusal ıraların özelliğini de vurgular.

Düşünsel odakların türlülüğü önemlidir, düşünme geleneğinin niteliğini belirler. Uygarca düşünmek, üretici düşünce yolunda yürümek bilimsel alışkanlıktır, eğitimin niteliğini sergiler. Bilimsel alışkanlık ise ancak us ilkelerine uygun gelenekle sağlanır. Bilimin duygusu, gönlü, acıması, katılığı yoktur, yalnızca yöntemi, kuralları vardır. İşte bilimsel alışkanlığı doğuran bunlardır. Bilimsel düşünmeye alışamamış bir kime tartışırken hep ters örnekleri gündeme getirir, konunun açıklanmasına, düşüncenin gelişmesine yardımcı olmaz, engeller çıkarmayı bir beceri sayar. Bundan kırk-elli yıl önce, özellikle 1950 yönetiminin ağır-

lığını sezdirdiği evrelerde, ülkemizde bir "Komünizm kaygısı" vardı. Menderes'le başlayan aşırı Amerikan yandaşlığına karşı çıkan gençler hep "satılmışlık"la suçlanırdı, İstanbul'da Bayazıt Alanı'nda, devrimci gençler için "Stalin'in piçleri" diye yazılar yazılırdı duvarlara. Bunları yazanlar "sağcı" diye nitelenen gençlerdi. Kendi gibi düşünmeyen, kendi görüşünü benimsemeyen yurttaşlarını "Stalin'in piçleri" diye niteleme soysuzluğu gösteren bu "sağcı sürü" sonradan ağız değiştirdi. Bu sürü tartışmalarda "Amerika gitsin de Rusya mı gelsin?" saçmalıklarını vurgulayarak karşısındaki susturmaya yeltenirdi. Kendilerine "ülkücü " adını yakıştıran bu gençler için, ulusal varlığın sürdürülmesi başka bir ulusa sığınmakla gerçekleşebilirdi. Bu nedenle "Bağımsız Türkiye" diyenlere saldırırlar, alanlarda "Komünistler Moskova'ya" diye ulurlardı, kimileri de duvarlara "Müslüman Türkiye" yazarlardı. Bu iki karşıt örnek ülkemizde Menderes dönemiyle başlayan yıkımın nerelere vardığını gösterir.

Bu "ülkücü gençler"e kızmamak gerekirdi, bilimsel eğitimden yoksun, nereye varacağı bilinmeyen bir karanlığa sürüklenmenin şaşkınlığı içinde yalpalarlardı. Sonraları kendi aralarında da birbirine dişbileyen öbeklere ayrıldılar, birbirlerini öldürdüler, kan döktüler. Bu gidiş aydınlığa doğru değildi kuşkusuz, yakında bir uçurum vardı. Türkiye o uçurumun kıyısına sık sık getirildi. Yüzyıllar boyunca süregiden eğitim tutarsızlığı, Cumhuriyet döneminde epeyce giderildi, ancak 1950 yıkımı, daha başlangıçta Cumhuriyet yönetimine karşı çıkanlara büyük olanaklar sağladı. Adının başına "milli" sözcüğü getirilen "Eğitim" yozlaştırıldı, anlamına ters düşen bir yöne çekildi. Ülkemizde, eğitimin "milli" olduğu görülmemiştir. Atatürk döneminde yeni bir anlayışla düzenlenen, dizgeleştirilen eğitim, 1950 yıllarında soysuz bir oyluma sürüklendi.

Bu söylenenler suçlama değil, yaşanan gerçeklerin özetidir. Ülkemizde "milli" denince ya aşırı islamcı, dinci bir tutum anlaşılır, ya da bilinç bulanıklığından kaynaklanan bir Asya özlemi (Turancılık). Peki, Türk'ün olmayan bir dine bağlanmanın "milli" nesi olabilir? Din Arab'ın, inanç Arab'ın, yöntem Arab'ın, adı Türk'ün. Bu çelişkiden tedirgin olmayan bir kimsenin bilimsel düşünebileceğine inanmak çılgınlıktır. "Milli" sözcüğüne

Atatürk'ün verdiği anlamın tabanında ulusal bağımsızlık yatıyordu. Bu bağımsızlık da Kurtuluş Savaşı'yla sağlanmıştı. Şimdi bizim "milli"ciler bu savaşla elde edilen başarılara karşı çıkarak, Türkiye'den kaçanların gölgesine sığınıyorlar, İkinci Abdülhamid'i övüyorlar, kaçkın Vahdettin'i göklere çıkarıyorlar. Tüm bu tutarsızlıkların arkasında ulusal bilincin uyanamayışı yatmaktadır. Dinsel çıkar ulusal bilincin gelişmesini engelliyor, böylece "bağımsız Türkiye"nin yerini "müslüman Türkiye" alıyor. Peki, Türkiye toprakları üzerinde yaşayan tüm yurttaşları "müslüman" örtüsü altına sokarsak, azınlıklar (Hıristiyanlar, Yahudiler, öteki inançlara bağlı insanlar) ne olacaklar? Dahası "müslüman" bile sayılmadıkları için yakılan, öldürülen milyonlarca Alevi'nin durumu ne olacak? İşte eğitim alanında dizgeli, dengeli, uygarca düşünemeyişin yarattığı toplumsal sakıncalar.

Kendilerine "milliyetçi" damgasını vuranlar, Mehmed Akif'i benimser, savunurlar. Oysa Mehmed Akif: "Bunu benden işitin, ben ki evet, Arnavud'um/Başka bir şey diyemem işte perişan yurdum" dizeleriyle pek de "milliyetçi" olmadığını haykırıyor. Başka bir yerde de: "Türk Arab'sız olamaz, kim ki olur, der delidir / Arab'ın Türk ise hem sağ kolu, hem sağ elidir." derken, bunun "milliyetçiliği" nerde kaldı? Bu iki alıntı, sapkın bir anlayışın yorumudur. Bu yorumda bir inancın bulunduğu sanılmasın, ağırlığı sezilen anlamsız, yozlaştırıcı bir çıkar duygusudur. Bu duygu günümüzde de yaşatılıyor, beslenip, geliştiriliyor. Nitekim Avrupa'da yaygınlaştırılmak istenen, aşırı dinci bir içerik taşıyan "Milli Görüş" düşüncesi de böyledir. Bu "Milli Görüş" aşırı islamcı, "şeriat" yanlısı bir anlam taşıyor. Peki evrensel bir anlamı benimsediğini savunan İslam dinine bağlı bir görüş hangi içerikle "milli" olabilir? Çelişkiye alışmış bir baş için bunun önemi yoktur. Yeryüzünde "milli" din ancak Yahudi halkında vardır, İbranilik evrensel değil, "ulusal"dır. Oysa İslamlık, Hıristiyanlık belli bir ulusu kapsamakla yetinmediğinden, evrenseldir. Bu nedenle İslama bağlı bir toplum için "milli" sözcüğü geçersizdir. Bundan anlaşıldığına göre dilimizde "milli" sözcüğünün bilimsel bir anlamı yoktur.

Ülkemizde, bilimsel içerikten, çağdaş uygarlık anlayışından yoksun kalmanın nesnel belirtilerinden biri de din ağırlıklı yapıla-

rın gittikçe çoğalması, üstelik gereksinim olmadan ortaya konmamasıdır. Geniş yollar boyunca dizilen, yüksek minareli camiler bir gösteriş içindir. Bunu konunun en yetkili aşamasında bulunan "Diyanet İşleri Başkanı" söylemekte, günlük yayın-iletişim araçlarında açıklanmaktadır. Bu yeni yapılan camilerde, uzmanların açıklamalarına göre, mimarlık bakımından bir yenilik yok, ürpertici bir yozlaşma, Türk mimarlığını yıpratan bir sığlaşma vardır. Cami, tapım gereksinimleri için yapılır, İslam tarihinde böyle görülmüştür. Oysa ülkemizde, 1950'den sonra, hep gösteriş için cami yapılmış, yapılmaktadır. Burada büyük çelişki, islamın özüne değil de yüzeysel yanına, biçimsel görünüşüne ağırlık vermektedir. Amaç belli, gittikçe çoğaltılması istenen İmam-Hatip çıkışlılara iş alanı sağlamak. Oysa, bu okulları bitirenlerin çoğu toplumun başka kuruluşlarında görev almayı yeğlemektedirler. Çelişkiye alışkın sığ din anylayışı bunu bile göremiyor.

Öte yandan "tarikat" denen kuruluşların İslamla en ufak bir ilgisi yoktur. Bu kuruluşların çoğu, İslamı kendi eski inançlarına göre yorumlayıp değiştirmekten doğmuştur. Yine bu "tarikat" denen yuvaların, nerdeyse hepsinin kurucusu, Arabistan dışında, Arap olmayan toplulukların bireyleridir, çoğu da İranlı'dır. Bizim "Müslüman Türkiye" yaygaracısı bu gerçeği görecek yetenekten yoksundur.

Çağımız dinlere dönüş çağı değildir. Çağdaş insan, bilimsel gelişmeler karşısında daralan dünyasından ürkmekte, ortaçağın "engin evreni"nden uzaklaşmanın duygusal acısını çekmektedir. Artık yaşanan evren "sonsuz" değildir, sonsuz olan içinde dirilerin bulunup bulunmadığı şimdilik bilinmeyen gezegenlerdir. Ay bile ortaçağın benimsediği özelliklerini, dinlerin vurguladığı anlamını yitirmiştir. "Yaratılmış dünya"nın önünde "yaratılmamış dünya" bütün görkemiyle durmaktadır. "Yaratılmış dünya"nın yurttaşı olmaya alışmış insan "yaratılmamış dünya"da yaşamaktan korku duymakta, sıkıntı çekmektedir. Bilimsel buluşların daralttığı yaşanan dünyada mutluluk dağların arkasında kaldı. İşte bilimsel gelişmeler karşısında yetersiz kalan çevreler için "kurtuluş dine dönüşte" aranıyor. Ancak bu çevrelerin bireyleri kimlerdir diye düşünürsek çok acı bir sonuçla karşılaşırız: *İslam ülkeleri*. Avrupa'da "dine dönüş"ü duygusal bir ortamda bekleyen,

genelde, felsefe çığırları olmuştur. Özellikle Varoluşçuluk akımı, İkinci Dünya Savaşı'nın mutsuz insanına bir umut kapısı açmış, ancak bu kapı kısa bir süre sonra uzay araştırmalarının baskısıyla kapanmıştır. Bu bilimsel anlayış, bu felsefe görüşü İslam ülkelerine girmemiştir, girmek için elverişli bir ortam bulamamıştır. Bu konuda Atatürk, Türkiye'nin mutlu bir ayrıcalığı vardır. Yönetim kurumlarının karşı çıkmasına, öğretim kurumlarından sürgün etmesine karşın, felsefe yayınları hızla çoğalmakta, felsefeye ilgi genişlemektedir.

Dinci davranışın tabanında bilimden hızla uzaklaşmayı amaçlayan bir yüzeyselleşme çabası vardır. Nedeni de İslam ülkelerinde bilim denince yalnızca Kur'an'ın kapsamına giren inançsal bilginin anlaşılmasıdır. Nitekim, Erzurum Üniversitesi'nde Darwin kuramının gerçekdışı olduğunu savunan, "atom'un yaratılmış en küçük mahlük" olduğunu öne süren bilinç bulanıklığına uğrayan öğretim üyeleri de görülmüştür.

Bu olumsuz tutum, kimi çevrelerde, bir başarı sayılmaktadır. Oysa, böyle düşünen kişi, güncel yaşamında yadsıdığı görüşlerin doğrultusunda gelişen uygarlığın tüm buluşlarından yararlanmakta bir sakınca görmez. "Müslüman kişi" domuz etinin yenmesine karşıdır, onun yasaklandığını çok iyi bilir. Öte yandan domuz eti yiyenlerin bütün araçlarından, gereçlerinden, yeni buluşlarından yararlanma yarışında hep önde gider. Burada önemli olan eleştirici bir anlayışın bulunmayışıdır, böyle bir anlayış bulunsa olumsuz davranışlara yönelmeyi başarı sayan kişiler biraz dengeye gelirler. Bilimsel ilgi kuşkudan, değişik anlamlılıktan, çarpık yorumlardan uzaktır. Oysa inançlardan kaynaklanan bilgilerde (onlara bilgi denirse) us ilkelerine dayanan, kuşkuyu gerektirmeyen bir ölçü yoktur. Nedeni de eleştirinin olmadığı yerde ölçünün barınamayışı olsa gerek. Eleştiri sağlıklı düşünmenin ışıldağıdır.

Bütün toplumsal değişmelerin inançlardan, kuramsal görüşlerden kaynaklandığını sanan gelenekçi, dinci Türk insanının göremediği başlıca sorun toplumsal altyapının etkinliğidir. Üretim-tüketim dengesinin tersine işlediği bir ülkede ortaya çıkan çalkalanmaların, kaynaşmaların nedeni düşüncelerde değil yaşam koşullarını oluşturan nesnel olaylarda aranmalıdır. 1950'den sonra ülkemizde bir "İslama kayma" eğiliminin gündeme geldiği

açıktır. Ancak bu eğilimi başlatanların da geçim kaygılarıyla kırsal kesimlerden gecekondu bölgelerine göçen yurttaşlar olduğu gözden ırak tutulmuştur. Bugün büyük kentlerde aşırı dinci toplulukların gecekondu yörelerinde ortaya çıktığını bilmeyen yoktur. Dinciliği savunanların önemli bir bölümü İmam-Hatip Okulları'nda okuyan köy çıkışlı yurttaşlarımızdır. Nitekim 1970'lerden sonra kırsal kesimden büyük illere göçenlerin benimsedikleri dinci düşüncelerin 1980'den sonra büyük yerleşme yerlerinden kırsal kesimlere kaydırılmak istendiği görülüyor.

Bugün, Anadolu'nun birçok kırsal bölgesinde "tarikat" denen, gerçekte islamın özüne karşı kuruluşların çoğalan etkinlikleri gözden kaçmıyor. Yanılgının kaynağını üstyapının altyapıyı yaratacağı inancıdır. Dinin bütün toplumsal gerekimleri karşılayacağını sananlar yaşamsal koşulların anlamını kavramaktan uzaktır. Kırsal kesimin üretici insanı gecekondu bölgesinin tüketici insanına dönüşmüştür. Eskiden ürettiği buğdayı tüketemeyen, yeyip bitiremeyen Türkiye bugün dışardan buğday satın alıyor. Beslediği kesimlik hayvanları kurtlara yediren Türkiye bugün dışalımla et sağlama gereğini duyuyor. Sorun, hızlı nüfus artışıyla açıklanamaz. Bu hızlı artış nedeniyle kırsal kesimden büyük illere göçüş sonucu boşalan, işlenmeyen tarım alanlarının çoğalması, üretimin azalması gündemde tutulmuyor.

Osmanlı yönetiminde, özellikle medrese öğrencilerinin hızla artıp işsizliğin yaygınlaştığı evrelerde "medreseli ayaklanmaları" sıklaşırdı. Bunun nedeni geçim darlığıydı (Bk. Prof. Mustafa Akdağ: *Türk Halkının Dirlik-Düzenlik Kavgası*, 1975). Üreten kişi tüketen kişi durumuna gelince kargaşanın kapısı açılıyordu. Bugün, büyük illerden, özellikle gecekondu yörelerinden kırsal kesimlere götürülen, gerçekte Kur'an'la bir ilgisi olmayan "tarikatçılık" geleceğin Türkiyesi'nde geçim sıkıntılarından doğacak yeni ayaklanma odakları oluşturmaktadır. Şaşırtıcı davranışları, çelişkili konuşmaları, sapkın eylemleriyle ünlenen bir dinci önder, "Türk parasını Riyal durumuna getireceğiz" diyor. Bilgisiz, çağın gidişini anlamaktan yoksun kesimler de buna inanıyor. Türk parasını Suudu Arabistan Riyali durumuna getirebilmek için Suudi Arabistan petrollerini Türkiye'de çıkarmak gerekir. Bunu neyle, hangi doğayı değiştiren girişimle başaracaklar? İşte

halkımız bunu sorma bilincinden yoksun bırakıldığı için gerici bunları kolaylıkla söyleyebiliyor.

Bugün, dincilerin, tarikat öncülerinin halkı kendilerine çekmek için uyguladıkları yöntemin tabanını geçimsel umutlar oluşturuyor. Mutlu, bolluk içinde bir Türkiye, verimli tarlalar, bol ürünlü alanlar, güzel konutlar, sözün kısası bir kimsenin yaşamda umduğu ne varsa hepsi sağlanacak. Halkımız bu sözverişlerin doğruluğuna inanıyor, kanıyor, yanılıyor. Peki böylesi mutlu bir yaşamı, üretim-tüketim dengesini, emeğin gerçek değerini vurgulayan yönetimin adı nedir? Bunun adını, gericilerin, "kafatasçıların" birer umacı saydıkları Karl Marks koymuştur. Sömürgen dinci, halkı uyandırmamak için yönetimin adını söylemiyor, o yönetimle yapılmak istenenleri ballandırarak anlatıyor, sonra dönüyor ben "müslümanım" diyebiliyor. Burada bulandırılmış bilinçleri sömürmenin yöntemi gündemdedir. Sömürüye en elverişli kaynak inançlardır. Bir kimseyi inancın tuzağına düşürdükten sonra yemek kolaydır. Bugün kırsal kesim insanlarımız, gecekondu yörelerinden köylere dönen dincilerin kurdukları tuzaklara düşürülmektedir, sorumlular, yetkililer susmaktadır.

Kadın, özellikle İslam ülkelerinde, aile denen birimin yapı taşıdır. Önce onu elegeçirmek, avlamak, bilincini yokederek yönlendirmek gerekir. İslamın başlangıçtan beri tüm girişimleri böyledir. Kadın kapanacak, evde kalacak, örtünecek, toplumsal ilişkilerde erkekle eşit düzeyde bulunmayacak. Kadının "kadınlık değeri" örtünmesindedir, örtüsündedir. Peki neden? Yanıtı tanrı öyle buyurmuştur. Peki tanrı neden Havva'yı çıplak yaratmıştır? Bu sorunun yanıtı da: senin imanın yoktur. İşte İslam inancı böyle başlar, kadından yola çıkar, sonra döner kadına sığınır. Ülkemizde kadınların okumuşları arasında bile böyle saçmalıklara inanan, Eyub ilçesinde "kurban" törenleri düzenleyen çoktur. Peki neden kadın? Bu soruya verilecek yanıt da çok utanç vericidir, yüz kızartıcıdır: tanrı kadını eksik yaratmış, örtünmezse erkeğin özel isteklerini uyandırır, onu saptırır, yanıltır, kadın "şeytan"dır. Peki tanrının "şeytan" yarattığı bir kimseden birtakım görevler (oruç, namaz, hac, zekât bg.) istemesi yüceliğine yakışır mı?

**

*

Kadın konusunda, İslamın getirdiği kuramsal bilginin, uygulama alanındaki etkinliği evin içindeydi, kadının toplumsal kurumlarda yeri yoktu. Nedeni de, İslamın doğuş evrelerinde, günümüzdeki gibi toplumsal kurum oluşmamıştı. Erkekler mescide gider, tapınır, söyleşir, yatmaya evlerine dönerler. Evin dışında kadının etkinlik gösterecek bir alanı bulunmuyordu. Aradan binlerce yıl geçti, yönetimler değişti, dünya eski dünya değil, toplumlar oluştu, artık dinler toplumsal gelişmelere ayak uyduramıyor, geride kalıyor. İşte İslam ülkelerinde görülemeyen, bilincine varılamayan başlıca konu budur. İslam bir üstyapıdır, başlangıçta etkili bir altyapısı yoktu. Bu dini kuran kişinin, varlıklı bir kadının işlerini yürütmesi, develerini yönetmesi çağdaş anlamda bir altyapı kurumu sayılabilecek nitelikte değildi. Varlıklı kadın Hatice'nin yoksul alışverişçisi Muhammed (sonradan eşi) içinde, ister istemez, kadına karşı birtakım tepkiler duyabilirdi. İlerde, tanrının kendisine vereceği üstün görevlerini düşünmesi de sözkonusu değildi. Kırk yaşından sonra gelen bu üstün görev, yaşlı Hatice'nin yanında birtakım genç, güzel kadınların yer almasına olanak sağladı. Artık yaşlı kadın buyurucu, denetleyici, baskıcı işveren olmaktan çıkmıştı. İşte kadının saygınlığı, etkinliği böyle başladı düşmeye, azalmaya. Etkili işveren kadının yerini erkekliğin tüm atılganlıklarını gideren, ona mutlu geceler geçirten genç, güzel kadınlar almışlardı. Artık kadının yeri evin içi, işi erkeğin isteklerini yerine getirmek olmalıydı, öyle de oldu. Kadın önce sevgilidir, tatlı duyguların kaynağıdır, mutluluk vericidir. Kadın sonra anadır, görevleri çoğalmıştır. Kadın daha sonra erkeğinin tüm işlerini görmekle görevli bir eviçi işçisidir, ancak emeğinin nesnel karşılığı yoktur.

İslam dini kadının uyanmasını erkeğine karşı bir başkaldırı, bir saygısızlık saymış, onun gereğini de kocasının buyruğuna bırakmıştır (Kur'an'da başkaldıran, uysal olmayan kadına nelerin uygulanması gerektiği değişik bölümlerde açıklanmıştır). İnsan (kadın) nesnel yaşamında bir buyruk varlığıdır, ölümden sonra da yeri, dünyadaki tutumuna göre ya cennet, ya cehennemdir. Burada, İslamın gelişmesiyle başlayan, bir altyapı sorunu vardır. Kadın bir araçtır, görevini tanrı belirlemiştir, özgür istenci yoktur, dahası "erkeğin tarlası" durumundadır. Bu olumsuz tutumlara karşı uyan-

mak kolay değildir, önce toplumsal kurumların kesinleşmesi, "insan" denen varlığın yalnızca "erkek" olmadığının anlaşılması, onaylanması gerekir. Burada erkeğin "üstünlük" savı yalandır, kaynağı ne olursa olsun bir tuzaktır, bir kandırmacadır.

İslam ülkelerinde kadının uyanması kolay değildir, ilkin onu suçlayan, cehenneme gönderen bir inanç kurumu vardır. Bu kurum kadını suçlamada değişik nedenler arama gereği duymaz, tanrı böyle buyurdu, din şöyle istiyor gibi savlar kadını eve kapanmaya iten yeterli baskılardır. Kadın uyanmaya başlayınca karşısında tanrının buyruğunu, kendini bu buyruğu yerine getirmekle yetkili sanan erkeğini bulur. İşin acınası yanı yükseköğrenim görmüş bir kadının bile bu tür olumsuzluklara inanması, onlara bağlanmasıdır. Kadına seçme yetkisi tanıyan Atatürk'tür, onun uyguladığı devrimlerdir. Bu devrimlerde kadın-erkek eşitliği (yasalar önünde toplumsal kurumlarda) önemli gelişmelerdir. Ne yazık ki kadınlar bunlara karşı çıkıyor, Atatürk'ü olumsuz davranışlı bir kimse diye göstermekten utanç duyuyor. Peki İkinci Abdülhamid, Vahdeddin dönemleri sürdürülse bu kadınlar en gelişmiş, görkemli araçlara binerek seçim konuşmalarına çıkabilecekler, oy kullanabilecekler, toplumsal kurumlarda boy gösterebilecekler miydi? Kuşkusuz bir teki bile yapılamayacaktı. İşte, bugünkü toplumumuzda kadın, kullandığı toplumsal yetkilerin kaynağını öğrenme gereği duymadığı sürece çağdaş "insan" olduğunun bilincine varamaz, o erkeğinin buyruğunda bir "tarla" olmanın mutluluğundan öte bir mutluluk da bilemez.

Bu tutarsızlığın, dengesizliğin kaynağı toplumumuzda, gelenekçi bir anlayıştan esinlenen tutumdur. Toplumumuzda yenilerle eskiler, Batı'ya yönelenlerle karşı çıkanlar arasında gittikçe büyüyen bir iç-kopukluk vardır. Bu kopukluk Batı'yı tümüyle suçlarken onun bütün yeni buluşlarından yararlananların düştükleri çelişki ölçüsünde büyük değil. Nitekim aşırı dinci kesimlerin kendi aralarında başlayan sürtüşmeler de İslama sarılanların bütünleşemediklerini göstermektedir. İşin şaşırtıcı yanı Batı'ya çatan İslamın kendini Batı'yla güçlendirmeye çalışmasıdır.

Dinci kesimde kesin bir tutarlılık yok. Bu da neyi savunduğunu bilmemenin belirtisidir. Yıllardır "faiz haramdır" diyen bir parti başkanı şimdi, seçimler yaklaşınca "faizi serbest bırakaca-

ğız" diyerek düştüğü çelişki batağını göremiyor, görse bile olayın üstüne bir yalancı örtü çekiyor, kendisinden yana olanları kandırıyor. Demek savunulanla davranış arasında belirgin bir çatlak var. Bu çatlak tarihsel bir birikimin bilinç dışında kalan, insan değerlerine yabancılaşan bir anlayışın ürünüdür. Din, insanı bir "kul" diye nitelerken, yine ona sığınıyor, yerdiğinden yardım bekliyor, kötülediğinin sırtından inmiyor. Bu bir çelişmedir, üsun ışığından yoksun kalmadır.

Avrupalılaşma eğilimi gelişigüzel bir buluş değildir, bunun öncüsü de Atatürk olamaz. Osmanlı Devleti çöküş dönemine girdiğinden bu yana bir arayış içindedir, kendini ayakta tutma, varlığını sürdürme olanaklarının özlemini çekmektedir. Onun bu durumunu çok iyi bilen Avrupa, ona "hasta adam" damgasını vururken ölüm döşeğinin soğumaya başladığını sezmiştir. Bu "hasta adam"ın sağıltımı için aydınların başlattıkları girişim, 19. yüzyılın birinci yarısında kendini göstermiştir. Bu girişim yaklaşan ölümü biraz geciktirme kaygısından doğmuştu. Bu Batı'ya yönelik aydın kesimi, işin daha geniş kapsamlı bir sömürüye varabileceğini sezemeyebilirdi, sezdiğini gösteren somut bir belirti bilmiyoruz, ancak düşünce, eğitim, yönetim, yazın alanlarında olumlu yönelmeler var. Bunları çok iyi bilen, anlayan Avrupa sömürgenleri olayın içini dışına çevirerek önce, Osmanlı Devleti içinde yaşayan "azınlık kesimi"ni gündeme getirip önemli bir devlet sorununa dönüştürdü. Osmanlı yönetimi bunun bilincine varamadı, azınlık sorununun arkasında gizlenen gelir-üretim dengesinin sarsıldığını anlayamadı. Artık egemenlik altına alınmış bölgelerden Osmanlı saraylarına "gelir" sağlanamıyordu. Avrupa'da hızlanan "Ulusçuluk" akımı önce azınlıkların bağımsızlığı sorununa dönüştürüldü. Bu tabandan gelen sarsıcı olay karşısında Osmanlı yönetimi, "azınlık sorunu"nun bir din konusu olduğu yanılgısına düştü. Oysa İkinci Mahmud'un astırdığı Fener Patriği bir dinin değil ulusal bağımsızlığın, üretim-tüketim ilişkilerinden kaynaklanan bir geçimsel egemenlik atılımının öncüsüydü.

Avrupa, Doğu'ya hep gelir kaynaklarını kolaylıkla sömürme görüşüne dayanarak ilgi duymuştu. Oysa Osmanlı bu ilgiyi de yeterince değerlendiremedi. Bunun nedeni Osmanlı yönetiminin içekapalı oluşu, dışta olup bitenleri göremeyişiydi. Uyanan Av-

rupa karşısında uyuyan Osmanlı karşıtlığı kendini gösterdi. Ülkenin önemli yerlerinde açılan azınlık okulları, Avrupa uluslarının denetimleri altında bulunan yabancı okullar yönlendirici bir eğitim anlayışının ürünleriydi. Bu öğretim-eğitim kurumlarında okutulanların hepsi çağdaş bilimlerin gelişimine uygun bilgileri kapsıyordu. Oysa Osmanlı eğitimi hep "medrese anlayışı"na bağlı kaldı, Avrupa'da olup bitenlerin ayırdına varamadı. Avrupa eğitimi insan değerlerine, üretim-tüketim ilişkilerinin önemine, düşünsel özgürlüğe, gelir kaynaklarının çoğaltılmasına dayanırken Osmanlı eğitim-öğretimi tanrısal sorunlarla, Havva-Adem öyküsüyle, hangi meleğin hangi gökkatında gezindiğine değgin kuruntularla oyalanıyordu. Osmanlı'nın benimsediği, savunduğu inanç kendi kişiliğinin özelliğini, düşünsel niteliğini yansıtmıyordu, dıştan alınmıştı. Oysa Avrupa'nın benimsediği din, kendi uygarlığının çizgisi üzerinde, geçmişten bugüne doğru gelişen bir üründü. Bu dinin kurucusu, öncüleri Avrupalı değildi, ancak Avrupa uygarlığını besleyen kaynakların doğduğu, yayıldığı yerdeydi. Oysa Osmanlı için durum başkaydı. Bu devleti kuranların bir teki bile Anadolu kökenli değildi (başlangıçta oymak olarak), 1071'den sonra gelenlerin soyundandı. Onların inançlarını oluşturan ilkelerin hepsi Asya dinlerinden kaynaklanmıştı. Sözün kısası İslam inançları, düşünsel içerik bakımından Osmanlı soyuna yabancıydı, ayrıca aykırıydı.

Yukarda anlatılanlara karşı çıkılabilir, tartışılması gereken nedenler ileri sürülebilir. Ancak, gelişen Avrupa karşısında, Osmanlı'yı onaylamaya elverişli bir kanıt gösterilemez. Osmanlı anlayışının başlıca olumsuzluğu özleştirilen yoksunluğudur. Bu büyük devlet yıkılışını bile hep birkaç yabancıya yüklemiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi öncülerini yermeyi, kendini aklandıracak bir girişim sanmanın güldürücü yanılgılarına sürüklenmiştir. Osmanlı tarihi boyunca süren ayaklanmaların hepsi tüketim dengesizliğinden kaynaklanıyordu. Özellikle sarıklıların hepsi tüketim dengesizliğinden kaynaklanıyordu. Özellikle sarıklıların, "medreseliler"in başını çektiği ayaklanmalar hep geçimsel odaklardan doğmuştu. Oysa Osmanlı'nın büyüklüğünü savunanlar bu gerçeği bile göremiyorlar, nedeni de bilimsel eğitim eksikliğidir. Osmanlı Devleti'nin egemenlik gücünü sarsan olayların

yaratıcıları, genellikle, tarikatçılar, "medreseliler"di. Bunların öncüleri de Nakşbendilik diye anılan kuruluştu. Bu kuruluşun başkaldırıları Kubilay Olayı'na değin sürmüştür. Bugün ülkemizde, en uzak bucaklara değin yayılma olanağı bulan, üstelik yönetimin doruğunda oturan yetkililerden yardım alan, yine bu kuruluştur. İkinci Abdülhamid'in yıkılışı Yahudi Karaso'ya bağlanır, yurdumuzun içine yuvarlandığı geçimsel bunalımlarda Atatürk devrimlerine. İşte tarih bilincinden yoksunluğun utanç verici örnekleri bunlardır.

Bilimsel gelişmenin dışında kalmak insanın düşünsel doyumsuzluğa uğramasına yolaçar. Bu doyumsuzluğun yüzeysel gidericisi de dindir. Toplumsal gelişmeler karşısında yeterince doyuma ulaşamayan kimsenin sığınağı umutlarıdır. Kişi umduğunu bulamayınca, bunun nedenlerini kendi dışında aramaya yönelir, bunun eğitim eksikliğinden geldiğini, bilimsel yetersizlik sonucu olduğunu göremez. Böylece umudun yönü değişir. Yurttaş geçimsel olanakların en uygun düzeye indirilmesini oy verdiği kuruluştan bekler. Yetkiyi elegeçiren bu kuruluş verdiği sözleri yerine getiremez, suçu kendisiyle düşünce ayrılığı içinde bulunan başka bir kuruluşa yükler. Bugün ülkenin içinde yuvarlandığı çıkmazların arkasında Atatürk devrimlerini görüp göstermek sapkınlığı gibi. Yurttaş bunu bilemez, bağlandığı inançlar onu beklemeye, tanrısal kayranın buyruğuna itmiştir. Yapılacak iş yeni bir umut kapısı aramaktır, dinimiz böyle buyuruyor. Öyleyse, bugün, ençok sözveren hangi kuruluştur, kurtuluşu onda bulalım, işte umudun yeni ereği. Tarih bilincinden yoksun yurttaş durumun geçmişte de hep böyle olduğunu, tüm umutların yerlerinde yeller estiğini bilemez, yaşamı umutlarla, bekleyişlerle, düşkırıklıklarıyla geçer. "Umut dağların ardında" demiş eskiler.

Tarih açısından bakılırsa, Osmanlı toplumunun benimsediği inançlarla kendine yabancılaştığı görülür. S. Shaw'ın *"Omanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* 1994" adıyla dilimize çevrilen (çev. Mehmed Harmancı) yapıtında, Osmanlı Devleti'ni kuran Türkler'in kökenleri araştırılırken şöyle deniyor: "Osmanlılar, bugün Dış Moğolistan toprakları içinde olan Baykal Gölü ve Yenisey Nehri'nin güneyinde ve Avrasya bozkırlarının doğusunda Altay Dağları bölgesinde dolaşan göçebelerin soyundandırlar. s. 17".

Bunları söyleyen yazar, Asya Türkleri'nin başlangıçtan bugüne değin nerelerde, hangi koşullar altında yaşadıklarını, hangi toplumları oluşturduklarını uzun uzun anlatır, sonra Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu, gelişimini açıklar. Asya Türkleri'nin kendilerine göre inançları, gelenekleri, töreleri üzerinde durur, sonra da İslama geçiş evrelerini diziler. Bu konuda, Osmanlı'nın geçirdiği evreler çok ilginç görüntüler verir. Anadolu'ya gelen, çoktanrıcı inançlara bağlı Asya Türkü, bir süre eski inançlarını, İslam boyası altında sürdürür. Selçuklular'da kabartma, yontu, resim, mumya gibi İslamda bulunmayan uygulamaların sürdüğünü biliyoruz. Ancak Osmanlı kimliğini alan bu Türk topluluklarında, özellikle İslama dönüş sonucu hızlı bir yabancılaşma başlamıştır. Bu olumsuz gelişme toplumun bütün kurumlarında, basamaklarında hızlanmış, Türk kimliğinin yerini yabancı boyalı Osmanlı kimliği almıştır. Bu kimlik de olumsuzdur, kendi özünden kopmuş, varlığını başka etkenler yardımıyla sürdürme yoluna girmiştir.

Osmanlı ne istiyordu, bu isteğini gerçekleştirmek için ne yapıyordu? Bu sorunun inandırıcı bir yanıtı yoktur. Osmanlı'nın devlet anlayışı dış görünüşüyle "şeriatçı" denebilecek bir özellik taşıyorsa da gerçek öyle değildir. Toplumu oluşturan bireylerin inanç bütünlüğü çevresinde toplandıkları söylenemez. Osmanlı toplumunda Musevi, Hıristiyan, Müslüman, Şaman gibi değişik kökenli inançlar yaygındı. Bunlara bir de sayıları yüzleri aşan "tarikatlar" eklenince ortaya karmaşık bir birikim çıkar. Daha önce de söylediğimiz gibi İslamda (Kur'an'da) "tarikat" yoktur, bu kuruluşlar sapkındır. Oysa Osmanlı yönetimi Alevilik dışında hepsine güler yüz göstermiştir. Bunun inanç özgürlüğü anlamını içerdiği savunulamaz, ortada inancından dolayı öldürülmüş pek çok aydın, düşünür, ozan vardır.

Osmanlı yönetiminin tabanını oluşturan vergilerin çoğu yeni alınan ülkelerden sağlanırdı. Nitekim camilerle ilgili "vakıflar" incelendiğinde hangisinin hangi kuruluşa bağlandığı, gelirinin nereden sağlandığı anlaşılır. Devlet üretici değildi, üretim-tüketim koşullarını düzenleyen, verimli duruma getiren girişimler de yoktu. Büyük kentleri, varlıklı kesimleri besleyen kırsal kesim çalışanlarıydı. Oysa Avrupa'da çok hızlı bir üretim çağına girilmiş, bugün "sanayi" denen alanda şaşırtıcı kurumlar oluşturul-

muştu. Bilimsel gelişmeler yaşama uygulanıyor, bilimle yaşam arasında şimdi "teknik" adı verilen bir alan gelişiyordu. Oysa Osmanlı'da bilim denince bambaşka bir nesne anlaşılıyordu.

Yukarda değinilen "yabancılaşma" eylemi toplumun bütün kurumlarına sıçramıştı. "Tarikat-mezhep" bağlamında dinde, üretim-tüketim ilişkilerinde çalışmadan geçinmede, bilimsel çabalarda yalnızca dine sarılmada, İslamın uygun gördüğünü sürdürmede, dilde, tüm sanatlarda (İslamın uygun gördüklerinde) yönetimde hep dış kökenli ilkelere bağlanma egemendi. Bu olumsuz gelişme Osmanlı toplumunda bir "kişilik bunalımı" yaratmıştı, padişahın biricik amacı öldükten sonra yerine geçecek kimsenin saptanması çevresinde dönüyordu. Bugün, Anadolu gezilirse, Osmanlı yönetiminin cami yapmaktan öte bilimsel bir girişiminin olmadığı anlaşılır. Birkaç sayrıevi (darü'ş-şifa/hastahane) görülüyor, ancak ülke düzeyinde yeterli değil, üretim bireyseldir, büyük sulama işleri yoktur, devletçe işletilen geniş tarım alanları yoktur. Son yüzyılda açılan gemi yapım kuruluşları (tersaneler) de çokluk savaş araçlarına yönelikti. Bu durum Osmanlı'da bir "kurumlaşma" bilincinin uyanmadığını gösteriyor.

Daha 17. yüzyılda, "Düturu'l-Amel" adlı yapıtında Kâtib Çelebi şunları söylüyor: "... Devlet-i Aliye'nin durumunda hastalık belirtileri, tabiatında ve güçlerinde ahenksizlik izleri göründü." Bu alıntıyı Bernard Lewis'in "*Modern Türkiye'nin Doğuşu*" adıyla dilimize çevrilen yapıttan aktardık (1984, s. 21). Daha o çağda, Osmanlı yönetiminin, toplumunun düşüşe geçtiği bir evrede Avrupa'da tüm kurumlarda şaşırtıcı bir gelişme yaşanıyordu. Osmanlı yönetimi, başkent İstanbul'da Bizans kurumlarının eriştiği aşamaya bile varamamıştı. Toplumsal bunalım bireysel bilinç sarsıntılarının başlamasında önemli bir etkendi. Burada, yine yukarda adı geçen yapıttan iki ufak aktarma sergileyelim:

"Bu ülkede bir elçi için, Türkler'le samimi bir dostluk kurmakta gayretkeş olmamam şüphesiz iyi bir düsturdur; hepsine ılımlı şekilde uygun bir davranış emin ve yeğdir, çünkü bir Türk bir Hıristiyana karşı gerçek bir dostluğa yetenekli değildir (Paul Rygaut-1668), s. 42". Bernard Lewis'in aktardığı bu bölümcükte, 17. yüzyılda bir yabancının Türk'e hangi gözle baktığı anlaşılıyor. Şimdi bu B. Lewis'in aktardığı başka bir bölümcüğü ala-

lım: "Putperestlerle ve kâfirlerle samimi arkadaşlık İslam ümmetine yasaktır; birbirlerine karşı durumları ışık ile karanlık gibi olan iki taraf arasında dostça ve sıkı ilişki de arzuya şayân değildir, s. 42". Düşünün "Asım Efendi Tarihi, 1809"de geçen bu sözler, 19. yüzyılın başında söyleniyor. Bir Osmanlı yazarının insanlara bakışı böylesine ürkünçtü. Oysa, Avrupa bütün Doğu'ya el atmış, sayısız toplumsal kurum oluşturmaya girişmiş, Osmanlı Devleti'ni ağır bir etki altına alma kolaylığı bulmuştu. Osmanlı'nın tüm kurumlarında, İslamdan kaynaklanan gelenekçilik egemenliğini sürdürüyordu. Nitekim Said Halim Paşa, 1917 yılında şunları söylemişti: "Bir Mülümanın vatanı, Şeriatın hüküm sürdüğü yerdir." Bu alıntıya sağduyunun verebileceği bir yanıt yoktur.

Osmanlı anlayışının içeriğini deşmeye gerek yoktur. Günümüzde de uygulanmak istenen, yine Osmanlı'yı tarihten silen, bu anlayıştır. İnsan varoluşunu benimsediği inancın sağladığına bağlarsa, bilincin ışığında yapabileceği bir iş kalmaz. Sözgelişi İngiltere'de doğmuş büyümüş, o ülkenin yurttaşı olmuş, başka yurdu bulunmayan bir müslüman çocuğunun yurdu neresidir? "Şeriat" uygulanmıyor diye bu insan "yurtsuz" mu sayılacak?

**
*

Bugün, ülkemizde, yüzeye yansıyan bir gerileme vardır. Bu da "umutsuzluğun umudu" niteliğindedir. Bunalan, kurtuluş yolunu aramaktan başka elinden iş gelmeyen yurttaş, inançların örtüsü altında verilen sözlere kanmaktadır. Bu sözlerin yüzlerce yıldan beri etkisiz, verimsiz kaldığını, yalnızca oyalayıcı bir özellik taşıdığını bilen yoktur. Yine bu geriye dönüş, çağdaş buluşlardan yararlanırken, onları birer kabuk olarak kullanmakta, olayın, gelişimin özüne varmaktan yoksun bulunmaktadır. Yurttaş, çağlar boyunca sözlerle oyalanmaya alıştırılmış, çağlarca süren bir sıkıntının içeriksiz sözlerle giderileceği inancına kapılmıştır.

İslam dini, hangi koşullar altında olursa olsun, kendini kurtarma, etkinlik kazanma çabasındadır. Bu çaba onu içeriğinden, başlangıcından hızla uzaklaştırmış, günümüz müslümanı bunun anlamını kavrayınca gönlünde bir "mutlu çağ (Asr-ı Saadet)" özlemi uyandırılmıştır. Ancak, tarih bilincinde yoksun yurttaş bu-

nun da boş bir sözcükten öteye geçmediğini anlayacak aşamada değildir. Bu nedenle, bütün girişimler birer biçimsel örtünün altına gizlenmekte, evrim-gelişim ikilemi biçim olarak anlaşılmaktadır. Nitekim, "umutsuzluğun umudu" durumuna gelen toplumsal kuruluşların, seçim evrelerinde vurguladıkları konular şunlardır: kadınların örtünmesi, dinlenme evrelerinin namazlara göre düzenlenmesi, tüm okullarda dine dayalı bir eğitim-öğretim uygulamasına geçilmesi, sarık, sakal, başörtü. Oysa bunların geçimsel etkinliği, üretimsel gücü yoktur. Türkiye'de bütün kadınlar başlarını örtseler, bütün erkekler namaz kılsalar, bütün devlet kurumları din koşullarına bağlansa hangi alanda bir gelişme, geçimsel olanaklara verimlilik sağlanacak, ne değişecek? Türkiye'de üretim artacak, sanayi alanında büyüme, ilerleme sağlanacak mı? Yurttaş bunu düşünemiyor, soramıyor, bunu yapamadığı için de hep çıkarcıların elinde bir diri araç olmaktan, sömürülmekten kurtulamıyor. Bu yüzden, sürekli olarak, yenilikler karşısında bilmeden, anlamadan engelliyici bir tutumu benimsiyor, yeğliyor. Bu konuda birkaç nesnel örnek verelim.

Avrupa'da *Karl Marks*'ın ortaya attığı emeğe, üretim, tüketim ilişkilerine dayalı kuram, dolayısıyla toplumsal yapı büyük gürültülerle karşılandı. İlkin kilise, kiliseye bağlı varlıklı çevreler bu kuramı yerdiler, kötülediler. Onların arkasından yöneticilerin saldırıları sökün etti. Bu kuram doğa koşullarına dayanan, özellikle tarımsal kurumlardan esinlenen, işçi-emek-değer üçlüsüne bağlanan bir içerik taşıyordu. Onu kötüleyenlerin hepsi emeğin sömürülmesinden yana olan büyük varlık birikimlerini ellerinde bulunduran işverenlerdi. Bunların da gelenekçi, görenekçi oldukları biliniyor. Ülkemizde bu kurama karşı çıkanların hepsinin dinci, gelenekçi oldukları açıktır. *Marks* suçlanırken bir Yahudi olması başlıca neden sayıldı, geleneksel "aile yapısı"nı yıkmaya çalıştığı yalanı yaygınlaştırıldı.

Yine Avrupa'da ikinci büyük akım *Darwin*'in geliştirdiği evrim kuramıydı. Bu kurama göre insan, doğada, başlangıcı bilinemeyen doğal bir evrimin sonucu gerçek biçimini kazanmış, onun ataları yokolmuştur. İnsan soyunun başlangıcında doğal gelişmeyi besleyen türlerin ayrımı olayı vardır. Dinci, gelenekçi çevre bu kurama da "Kutsal Kitab"a, bizde Kur'an'a dayanarak karşı

çıkmış, özellikle "insanın yaratılışı" sorununu ileri süren görüşe sarılmıştır. Sonunda bu evrim kuramı da dinsizlik sayılarak çok kötü, yakışıksız bir dille eleştirilmiştir.

Üçüncü kuram *Freud*'la başlayan, insan ırasını, insanın doğasında saklı bilinçaltı birikimleriyle açıklamaya çalışan, üstelik sağaltım alanında çok büyük başarılar gösteren kuramdır. Bu kuram da, yine dinci çevrelerce, özellikle "libido" kavramının çarpıcı yorumu nedeniyle yadsınmıştır, onu yadsıyan dinci (bizde islamcı) çevrelerde bilimsel bir kanıt gösterilememiştir.

Bu üç kuram, felsefe öğretileri dışında, çağdaş Avrupa uygarlığının doğal ortamda en ilginç buluşlarındandır. Burada öteki doğa bilimlerinden sözetmek istemiyoruz. Ancak, bu üç bilim alanı çok kısa sürede kanıtlanması güç, nesnel verilere dayandırılması, uzunca bir süreyi kapsadığından, çetin olduğundan kolayca yadsındı. Avrupa'da bu üç kurama karşı çıkan bilginlerin nesnel kanıtları vardı, eleştirilerini deney verilerine dayandırma gereği duymuşlardı. Nitekim Freud ile öğrencileri, düşünce arkadaşları (Adler, Jung) böyle yapmışlardı. Darwin'in evrim kuramına, Marks'ın emek-üretim-tüketim-değer kavramlarına karşı çıkanlar da başka kuramlar geliştiren düşünürlerdi. Oysa, Türkiye'de durum açık bir "dinci yaygarası" durumuna dönüştürüldü.

Bu konuya açıklık kazandırmak için, başka bir alandan, özellikle din konusunda, birkaç örnek verelim. Ülkemizde, Atatürk'le başlayan önemli girişimlerden biri *Dil Devrimi* adını almıştır. Bu devrim Türk Dili'nin özgün kaynaklarına inmeyi, evrensel dillerin doğuş ilkelerini, gelişim çizgilerini araştırmayı erek edinmişti. Bir ulusun kimliği, kişiliği, ırası onun konuştuğu dille biçimlenir. Bu sav gündeme gelince, dili savunma örtüsü altında tüm gericilerin, Avrupa uygarlığına karşı çıkanların ayaklandıkları görülmüştür. Bunlar dilde değişmenin, gelişmenin olamayacağını, dile karışılamayacağını, dilin ancak "kendiliğinden" gelişebileceğini gündeme getirerek yaygarayı sürdürdüler. Oysa, yeryüzünde "kendiliğinden" gelişen bir dil yoktur, dili düşünürler, yazarlar, aydınlar, sanatçılar işler, geliştirir, yaygınlaştırır. İşlenmeyen, kullanılmayan dil gelişemez, varsıllaşamaz. Dil, işlenirse güçlenir, etkinlik kazanır, anlam genişlemesine uğrar.

Bir kimse köklerini bilemediği sözcüklerle yeni düşünce üre-

temez, geliştiremez. Dilsel gelişme düşünsel üreticilik gücüne bağlıdır. Sözgelişi, 1980'den sonra, Türk Dil Kurumu değiştirildi, başka bir işlerlik kazandı. Bu kurum yeni bir "Yazım Kılavuzu" çıkardı. Şöyle yazılmasını önerdi: sözgelişi, ilk bahar, söz konusu, on beş, ilk çağ, orta çağ daha bunlar gibi. Oysa, düşünce üretme bakımından bunların hepsi yanlıştır, yanıltıcıdır, doğrusu bitişik olacaktır. Sözgelişi: ilkbahar, sözkonusu, onbeş, ilkçağ, ortaçağ. Peki neden doğrusu böyledir? Şimdi onu açıklayalım.

Ben, düşünmeye başlayınca, kavramların çözümüne değil, içerdikleri anlamsal bütüne dayanırım, "sözgelişi" bende bütüncül bir kavramdır. Bu kavram belli bir anlamı vurgular. Oysa "söz-gelişi" biçiminde ayrı yazılırsa, iki ayrı kavramla yüzyüze gelirim: söz gelişi. Düşünmeye başlayınca, önce, bu kavramları bilincimin ışığında yanyana getirerek birleştiririm, böylece "söz"ü ayrı, "gelişi" ayrı düşünerek kuracağım tümcedeki yerine yerleştiririm. Oysa, bu tür bileşik sözcüklerin ayrı yazılmasını savunanlar anlamsal bütünlüğü gözden kaçırıyorlar. Düşünürken "yolaçmak" sözcüğü üzerinde dururum. Bunu ayrı ayrı yol-açmak biçiminde yazarsam, belleğimde uyanan ilk anlam, bir yerden bir yere yol açmak, bir yol kazmak, yol yapmak biçiminde olur. Ben "yolaçmak" dersem, iki sözcüğü bir sözcük biçiminde yazarsam, bunun "neden", Arapça "sebeb" anlamını karşıladığını kavrarım, düşünme eylemini buna göre sürdürürüm. Şöyle bir örnek verelim. "Kara Yolları Genel Müdürlüğü araçları Giresun-Ordu arasında yeni bir yol açtı." Bu tümcede anlam açıklığı var, sözcüklerin bütünü bir yerde "yeni bir yolun açıldığını" bildiriyor. Oysa "Kara Yolları araçları bir köprünün yıkılmasına yolaçtı" dersem, burada anlamsal sonuç bir "köprünün yıkılmasıdır", yeni bir yolun açılması değil.

"Benim yeğenim, doğum yılının ilk baharını bugün gördü" tümcesinde ayrı yazılan "ilk bahar" bitişik yazılan "ilkbahar" anlamında değildir. Çocuk bir yaşına girerken gördüğü bahar, onun yaşımının "ilk" baharıdır, yılın bir bölümü olan "ilkbahar" için şöyle demem gerekecek: "Çocuk İlk-ilkbaharını gördü." Ayrı yazmayı yeğleyenler için gülünç bir dil karışıklığı ortaya çıkar: "Çocuk yaşamının ilk ilk baharını gördü." Bu karmaşık örnekleri istediğimiz nicelikte çoğaltabiliriz.

Bu konuda önemli olan, düşünme eyleminin yürüyüşünde yollara çakıl dökmemektir. Düşünmede başarılı sonuç alabilmek için, önce yolun çakıllarını atmak, sonra uygun duruma getirince düşünmeyi sürdürme gibi ikili bir eylem gerekecek. Bugün, dil konusunda böyle anlamsal içerikleri gözönünde bulundurmadan, birtakım işlere girişenlerin belli bir alanda düşünce ürettikleri görülmemiştir. Bu nedenle, eskiyi savunanlarda bir "Türk düşüncesi", bir "Osmanlı düşüncesi" yoktur. Osmanlı aydını, Arapça Farsça sözcüklerle konuşurdu, ancak düşünemezdi. Bunun nedenli doğru olduğu, bugün, bir "Osmanlı görüşü"nün bulunmayışından, bu dille bir "düşünsel çığır" açılamayışından anlaşılmaktadır. Düşünce çığırı ancak düşünsel üretime yatkın dille açılabilir. Konuşulan yabancı sözcüklerle çığır açılmaz. Konuşma bir sözcük aktarması da olabilir, oysa düşünmek öyle değildir. Nitekim sözcükleri yanyana getirmek de düşünmek değil. Kökeni bilinmeyen bir sözcük, bir kabuktur, onun anlamsal içeriği kavranmadıkça, onunla üretime geçilemez. Biz, bunca devrimlere karşın, bilinçaltından gelen bir anlayışın etkisinden kurtulamıyoruz. Yıpranmış bir geleneğin izinde yürümeyi başarı sayıyoruz. Daha açığı bir kurama yine bir kuramla karşı çıkamıyoruz.

Bugün Avrupa'da ortaya konan düşüncelerin, eğilimlerin hepsini ince eleyip sık dokumadan almamız, gerekli tabanı oluşturmadan uygulamaya geçirmemiz yanlış değil, sakıncalıdır. Önce toplumumuzun yapısal özelliklerini bilmemiz, hangi evrimsel yöntemi benimsememiz gerektiğini kamunun gözleri önünde tartışmamız gerekir. Atatürk devrimleri gelişigüzel bir ayıklamanın, seçimin sonucu değildir. Uygarlık tarihinin gelişim çizgisi üzerinde kendine bir yol bulmaktadır. Cumhuriyet yönetimi uygulama alanında konduğu yıllarda, Avrupa'da değişik yönetim biçimleri vardı, Karl Marks'ın, Lenin'in gündeme getirdikleri toplumsal girişimler gözalıcıydı. Yine Avrupa'da bu yeni kuramların yanında, toplumsal özgürlükten yana olan, başka kuramlar da vardı. Atatürk'ün yaptığı toplumsal yapımıza uygun bir seçmeydi. Bu seçmenin uzantılarından biri de ulusal varlığın bütünleyici öğelerinden biri olan dil sorununa değgindi.

Cumhuriyet yönetimiyle başlayan gelişmelerin çıkarcı çevrelerde yadsınışı bilinçli bir durum değildi. Bu çevrelerde dil gün-

lük anlaşma aracından öteye geçemeyen yüzeysel bir nesneydi, onu konuşan kimsede bir kişilik bilinci uyandırmıyordu. Dinci, tutucu, gelenekçi bir kimse için yeniliğin anlamı yoktur. Onun yaşama ortamı değişmeyen geleneklerle belirlenmiş, çevre çizgileri çekilmiştir, bilinçli bir varlık olmadığı için dışına çıkamaz. Dahası, dinci için geleneğin dışında bir varlık alanı yoktur, dilin gelişmesi, anlamsal içeriğin varsıllaşması onu etkilemez. Onun dili belirlenmiş, "saptanmış"tır.

Darwin'in, insan soyunun evrimiyle ilgili açıklamalarına, kişinin değişmeyen yanını, doğal ayıklanmanın geçersiz kaldığı alanı göstermek için en iyi örnek kendini "müslüman" sayan yaratıktır. Bu yaratıkta özel çıkarlarının dışında gelişmeye elverişli bir eğilim bulma olanağı yoktur. "Müslüman" bir çelişki varlığıdır, "doğal ayıklanma süreci" içinde sağlıklı bir yeri yoktur. İnsanın evriminde dilin etkinliği tartışma götürmez bir gerçektir. Oysa "müslüman" bu gerçeği göremeyen kimsedir. Bir düşünün Osmanlı'yı, yüzyıllar boyunca sömürdüğü, egemen olduğu ülkelere ne getirebildi, hangisini kendine ısındırabildi? İslam dini, yüzlerce yıldır yayıldığı ülkelerin hangisinde kendini kurtarabilecek bir güce, varsıllığa ulaşabildi? Önce konuştuğu dilin gelişmesine inanmadı, belleğine yerleştirdiği sözcüklerle yetindi, bilimsel buluşları karşılayacak özgün kavramlar üretemedi. Dahası kilise neye karşı çıkmışsa, hangi bilimsel kuramı, öğretiyi yadsımışsa cami de onu yapmıştır. Bugün katı kilise çevreleri Darwin kuramına karşıdır, ancak sesini çıkarmıyor, oysa cami karşı çıktığını gizlemiyor, sağlıklı, gündemden kaldırıcı bir karşısav ortaya koyamıyor. Öte yandan, kilisenin-caminin karşı çıktıkları buluşlardan yararlanma da yarışa girdikleri açıktır. Bugün dincilerin hepsi tapımla ilgili günlük ölçüleri, daha önce karşı çıktıkları, dinsizlikle suçladıkları bilginlerin buluşlarından yararlanarak düzenliyorlar. Gök gözlemlerinde kullanılan büyük gözlem araçlarının bulucularının bir teki bile "din adamı" değildi.

Bu tutarsız girişimlerin ardından, kendi kendine yetecek bir düşünce üretiminin, kendi geleceğini aydınlatabilecek bir buluşun ortaya konduğu söylenemez. Üzerinde özenle durulursa, bilimsel evrimlere karşı çıkan toplumlarda dile dayalı kapsamlı araştırmalar yapılmadığı, yalnızca sözlükçülükle yetinildiği an-

laşılır. Bu toplumlarda bir *dil felsefesi* yoktur, doğmaya elverişli taban oluşmamıştır. Dil felsefesi, uygarlık bakımından gelişmiş bir alanı gerekser, blimsel sorunların açıklanmasında bilinçli ölçülerin ortaya konmasını gündeme getirir. Dili bir felsefe sorunu olarak görmek düşünme eyleminin en gelişmiş evresinde sözkonusudur. Bu konuda dil bilinci, kişilik sorunu, kendini konuştuğu dilde yargılama, varlığın bilincine konuştuğu dilde varma, kişisel özelliklerini diliyle belirleme, varlığının anlamını kavrama gibi nice sorun dil felsefesinin kapsamındadır. Oysa tutucu, dinci, gerici kimsenin evreninde böyle sorunlar yoktur, ona inandığı tanrı "yaratılmış dil" vermiştir, bütün gereksinimleri bu dilin içindedir, yeni kavramlar üretmesine, kendisine "verilmiş dil"e daha geniş bir anlam içeriği kazandırmasına gerek yoktur. Bu olayın örneği Osmanlı toplumudur.

Bu konuda çok çarpıcı, güncel bir örnek verelim. Birkaç gündür, günlük yayın araçlarının gelenekçi-tutucu öbeğini oluşturanlar, ülkemizin "Gümrük Birliği"ne girmesini büyük bir başarı sayıyorlar. Bunu sağlayan yetkililerin, üst düzey yöneticilerinin hepsi, Atatürk'le gelen "Dil Devrimi"ne karşıdır, bilmedikleri, anlamadıkları Osmanlıcadan yanadır. Bu "Gümrük Birliği" Türkiye'nin yararına gibi görünmüyor. Avrupa uluslarıyla yarışabilecek bir toplumsal gelişmemiz yok, değişik alanlarda (özellikle sanayi dalında) kendimizi koruyabilecek bir durumda değiliz. Peki, ülkemize dışardan girecek "gümrüksüz" nesnelerin, ülkemizdeki özdeş kurumlara (o tür nesneleri üretenlere) karşı etkisi ne olacak? Kuşkusuz olumsuz olacak, yerli gelişmeleri önleyebilecek. Oysa böyle bir girişimin benzerini Kanuni Süleyman döneminde, Fransa'ya verilen yetkiler nedeniyle yaşadık, çağların içinden akarak Birinci Dünya Savaşı'nın denize döküldüğü yere geldik. Kurtuluş Savaşı'yla sağlanan başarı sonucu, bir "kendimizi bulma dönemi" yaşadık. Bağımsız, özgür Türkiye bütün toplumsal kurumlarını kendi denetimi altına almıştı, genel borçlar, özellikle de "Kapitülasyonlar" kaldırıldı. Şimdi, Kurtuluş Savaşı'yla kazanılan bu yetki, daha beceriklice bir oyunla, uluslararası ilişkiler örtüsü altında, sözde ulusumuzun çıkarı düşünülerek, geri veriliyor. Bunu yapanlar arasında ilerici, devrimci kimse yok.

Gümrük Birliği, yıllardır, daha doğrusu Atatürk devrimlerin-

den beri, istenen, özlenen bir kapıyı aralamaktı. şimdi bu kapı ardına değin açıldı. Bu kapıdan girecek kimseler arasında ülkemizin başını uzun süre ağrıtacak bir Kıbrıs sorunu, bir Güneydoğu sorunu, daha sonra bir Patrikhane sorunu, Irak sorunu, dinciler arasındaki sürtüşmeyi düşünce-inanç özgürlüğü düzeyinde görme sorunu değişik kılıklara bürünerek, kolaylıkla girecek. Biz, bu önünü ardını görmez, tutucu yetkililerin sarsaklığı yüzünden, bu kapıdan girenleri yatıracak yer bile bulamayacağız, gelen konuklara yerimiz yok, gelmeyin, dönün demeye kalktığımızda "kovun da görelim, siz dışarda dolaşın biz yatalım" karşılığını verecekler kuşkusuz. Şimdilik ulusumuza içirilen Hasan Sabbah'ın Alamut Kalesi'nde yandaşlarına sunduğu uyuşturucu, tatlı sıvıdan başka bir nesne değil. Ancak, günün birinde, Avrupa Gümrük Birliği'nin kurduğu bu çağdaş Alamut Kalesi'ni yerle bir edecek bir hülagü Han'ın gelmeyeceğini de şimdiden kestirme olanağı yoktur.

Bugün ülkemizde yaşanan acı gerçek, hep tarih bilincinden yoksunluğun sonucudur. Osmanlı toplumu, yapısı gereği, tarihin gelişimine aykırı bir nitelik taşıyordu, bu nedenle "tarihsiz" bir toplumdu, kendi geçmişine yabancıydı. Padişah Türk soyundandı (yukarda örneği verildi), sonra kendine yabancılaştı, benimsediği islam dini ona özgün bir kişilik sağlayamadı. Tahta dualarla çıkan, savaşa dualarla giden, savaştan dualarla dönen bir padişah, bir ordu, öteki yöneticiler birer tarih varlığı olmanın bilincine varamamıştı. Onun benimsediği sanılan tarih de, gerçekte onun tarihi değildi, Arab'ın tarihiydi. Bu nedenle Osmanlı aydını tarihi islamla başlatır. Nitekim bugün de, Anadolu tarihini, 1071'le başlatan bilinçsiz bir sürü vardır. Bu sürü önce dile saldırdı, sonra, 1950 yönetimiyle, yeni kurulmuş Cumhuriyet kurumlarına karşı çıktı, dini savundu, Osmanlı'yı, padişahı örnek aldı, böylece kendi benliğini unuttu. Şimdi, Kurtuluş Savaşı'yla sağlanan bütün başarılara, yeniliklere, kurumlara karşı kıyasıya bir savaşa girişti. Ardından GB sorunu, sonra başka bir çıkmaz. Bunların hepsi eskiyi tutanlardan kaynaklanıyor, 1839'la başlayan döneme sırtını çeviriyor. Oysa, gericinin yaslandığı Osmanlı gücü Rusya'da 17. yüzyıl başından beri yenilgiye uğruyor.

1839 olayları, gericilerin savundukları geçmişi yıkmakla baş-

lamadı, yıkılan geçmişi kurtarmak için uygulama alanına konuldu. Nitekim Osmanlı Devleti, Rus Çariçesi İkinci Katerina döneminde büyük yenilgilere uğradı. Rusya 1883'te Kırım Hanlığını aldı, 1892'de düzenlenen Yaş Antlaşması'yla Karadeniz kıyılarında büyük topraklar elegeçirdi. Daha sonra, Rusya yavaş yavaş Osmanlı Devleti'ni baskı altına aldı. Tanzimat ise bu olaylardan kırkyedi yıl sonra gündeme gelmiştir. İşte, kendi tarihini (ona tarih denirse) bile bilmeyen Osmanlı yanlısı yurttaşımızın gözleri de bilinci gibi böyle kararmıştır.

**
*

Bu sergilenen olaylar karşısında, bu yazımızın konusu olan bir "uyanma"dan sözedebilir miyiz? Kuşkusuz ederiz. Buna biz "uyanmışın uyandırdığı " bilinçsiz "uyuyan" diyeceğiz. Osmanlı yanlısını uyandıran, Atatürk devrimlerine karşı olumsuz girişimleri başlatan, en azından böyle soluksuz bir atılıma olanak sağlayan, tutuculuğu gizleyen, olduğundan başka türlü görülen "sözde Cumluriyet aydını"dır. Atatürk'ün ölümünden sonra, kendinden uzaklaşmaya başlayan, bu "sözde aydın" örneği kişiliksiz kalmanın nesnelleşmiş varlığıdır. Bu "sözde aydın"ın belleğinde Batı da, Doğu da açık seçik değildir, sislidir pusludur. O, bilimden yana görünmesine karşın, öyle değildir, görünüşün tersini benimsemiştir. Onun inançlarına, dine, düşünme özgürlüğüne de saygısı yoktur. O, kılık değiştirmiş, yeni, göz alıcı boyalara bürünmüş bir "ortak yaratık"tır. İşte gericiliğin, katılığın, aymazlığın doğmasında başlıca neden onun bu olumsuz, bilinçsiz davranışıdır. Bu "sözde aydın"ın tarihi de yoktur, yalnızca ayaklarını bastığı toprak vardır.

İşte bu aydın örneğini günümüzde, özellikle 1960 olaylarından sonra, ordudan yetişen birkaç kişi dışında, hep yönetime elkoymuş kimselerde görmekteyiz. Burada yineleyelim, 12 Eylül yönetimi tarihte benzeri görülmemiş bir yozlaşmadır. Bu yönetimin yetkililerinde tarih bilinci şöyle dursun kişilik bilinci bile yoktur. Bunlar ne yaptıklarını bilmeyen, tüm davranışlarını olayların akışına bırakan acınası yaratıklardır. Belli bir sorun, belli bir anlayış, çağa uygun bir görüş gündemde değildir. Atatürk adına, Cumhuriyet yö-

netimi adına yapılan ne varsa hepsi yıkıcıdır, yozlaştırılmış bir geçmişe duyulan özlemin suyun yüzüne çıkışıdır.

Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, daha önce Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi çağdaş kurumların kapatılması, "din dersleri", daha kötüsü İmam-Hatip Okulları hep bu yozlaşmış, bilinçsiz anlayışların uygulamaya koydukları olumsuzluklardır. Bunlar uygarlık ortamında gündeme getirilen "olumsuz etkinlikler"dir. Gelenekleri, töreleri, yaşama düzenleri yeterince bilinç ışığına çıkarılmamış, bilimsel yeniliklerin karşısına birer engel gibi dikilmiş kurumlara bağlanan toplumlarda devrimsel atılımın tabandan beklenmesi yanıltıcıdır. Taban durağan bir toplum katıdır, onu devingenliğe iten tavanında dolaşan ileri görüşlülerdir. Bu ileri görüşlüler edimsel güçten yoksun kalabilirler, etkinlikleri yalnızca düşünsel alanda olabilir. Ancak, durağan tabana sızmaları da güç değildir. Bir eğitim kıvılcımı durağanlığın kurağında kavrulup yanmaya çok elverişli duruma gelen büyük bir toplumsal yapıyı yakabilir.

1789 Fransız Devrimi'nin ilk kıvılcımlarını sıçratanların içinde nesnel gücünün ağırlığını sezdiren yoktu. Hepsi çağının ileri görüşlü, düşünsel alanda etkili aydınlarıydı. Voltaire, J.J. Rousseau, Diderot gibi aydınların, özellikle doğa bilimlerinde görülen devrimci atılımların etkisi büyüktü. Osmanlı toplumu, ancak 1839 yörelerinde, o da Avrupa'da patlak veren gerilimlerin etkisiyle, öne doğru kımıldamaya başlayan bir devinim ortamına girmiştir.

Son günlerde, "tarihimizle barışalım" söylemi gündeme getirildi. Bu söylemin arkasında gelenekçi, dinci bir kesimin bulunduğu gözden kaçmıyor. Peki bu hangi tarihtir, kimin tarihidir? İslam dinine bağlı bir toplumun tarihi ise bu bizim değil, Arab'ındır, onunla barışmanın anlamı ne olabilir? Türk olarak bizim tarihimiz (varsa) onun dışındadır. Bu tarihle barışmamız gerekiyorsa Asya'dan, Türk göçlerinin başladığı bölgeden girişime geçmeliyiz. Bu tarihi ortadan kaldıran, suçlayan da yine Osmanlı anlayışıdır. Atatürk devrimleri, Türk Dili, Türk Tarihi kurumlarıyla biraz da bu görüşü benimsemiş, yine bu tarihi Anadolu ile bütünleştirme eğilimini gündeme getirmiştir. Sözün kısası bizde (Türkiye'de) bir tarih varlığı olma bilinci Atatürk devrimleriyle uyanmıştır. Oysa bizim gerici aydın, Atatürk devrimleri-

nin doğduğu ortamı "bizden" saymıyor, Osmanlı'ya, tarihi olmayan bir topluma özlem duyuyor.

"Tarihimizle barışalım" diyenler, 1839'dan buyana sürdürülen ileri atılımları yadsıyorlar. Oysa Osmanlı toplumunda, Avrupa'nın etkisiyle bir "tarih varlığı olma" düşüncesi Tanzimat dönemiyle başlamıştır. Ondan önce, Osmanlı aydınının "tarih"i "Hazreti Âdem'in yaratılışı"ndan başlıyordu. *Firdevsi* (934-1020) ünlü "*Şehnâme*"siyle İran'da tarih bilincini uyandırmış, özellikle yapıtının ilk bölümünde eski, söylencesel İran önderlerini anlatarak, geçmişini bir kaynağa dayandırmış, ülkesinde bir ulusçu eğilimin doğmasını sağlamıştır. Osmanlı anlayışı ise, hep eski İran büyüklerini örnek alarak, Padişahları övmüş, tarihini onlarla başlatmıştır. Nitekim, Osmanlı anlayışının içeriği de Cumhuriyet döneminde sürdürülen çalışmalarla açıklığa kavuşturulmuştur. Tüm bilimsel içerikli Osmanlı tarihleri Cumhuriyet döneminde, Türk Tarih Kurumu'nun çabalarıyla yayımlanmıştır. Bu gerçeği nesnel örnekleriyle öğrenmek için Türk Tarih Kurumu Yayınları'nı anımsamak yeterlidir. Osmanlı'nın altıyüzyıl boyunca yapamadığını, Atatürk'ün kurduğu Türk Tarih Kurumu (kuruluşu 1930) otuz yılda başarmıştır. Üzülesi bir olaydır, bu kurum 1981 yönetimiyle özünden soyutlanıp yüzeysel bir devlet kurumu durumuna düşürülmüştür. Bu da çağa yabancılaşmış, eskici bir anlayışın yozlaşmış davranışıdır.

Değişme, düşünsel alanda sürdürülürse, bir gelişmedir, doğada ise aşınmadır. Doğa, bizim kısa yaşamımızda göremeyeceğimiz nitelikte büyük değişmelere uğramaktadır. Yukardan damlayan suyun taşı oyduğunu göremeyiz, ancak onbinlerce yıldan beri bu sürekli su damlacıklarının taşları oyduğunu, önümüzdeki kalıntılardan çıkarabiliriz. İngiliz doğa bilgini Charles Lyell, bizim saptamaya olanak bulamadığımız ufak etkinliklerin bile, süreklilik içinde doğayı değiştirebildiği görüşünü gündeme getirmişti. Darwin, *Beagle* adlı gemiyle ünlü gözlem gezilerine çıkarken, Lyell'in "*Yerbilimin İlkeleri*" dediği yapıtını da yanına almıştı. Demek değişme, insanın göremeyeceği nitelikte de olsa, doğanın değişmez koşullarından biridir. Deprem, su baskınları, aşırı sıcaklık, kasırgalar, toprak kaymaları, yangınlar (aşırı sıcaklık etkisiyle), yağmurlar, yeller hep doğal olaylardır, yavaş da ol-

sa yeryuvarlağında birtakım değişiklikler yaratmaktadır. Doğa kendi kendini değiştiriyor.

Değişen doğada değişmeyen insanın yaşaması, varlığını değişmeden sürdürmesi kolay olmasa gerek. Arada, konunun saptanmasına engel olan, sürenin uzunluğu-kısalığıdır. Doğa karşısında insanın yaşam süresi üzüntü yaratacak nitelikte kısadır. Ancak, bu kısalığı gideren başka bir olanak vardır: bilim. Kendini bilime veren bir kimse, kısa yaşamında çok uzun süreli, büyük bilgi birikimleri edinerek doğayı anlayabiliyor. Bilim, insanı değiştirir, özellikle değişen doğa karşısında değişen insanın bulunması bilimsel bir gelişmedir. Bu gelişmenin bilincine varan bir kişi, yaşamının kısalığından yakınmaz, yakınmaya da gerek duymaz. İnsanın iki türlü yaşamı vardır. Bunlardan birini doğa vermiş, ötekini kendisi yaratmıştır. Doğanın verdiği yaşamın süresi, az çok bellidir, yılların sayısıyla ölçülür. Oysa, insanın kendi başarılarıyla sağladığı yaşam süresi yıllarla ölçülmez, çağların bile üstünden aşar. Büyük bilgelerin, bilginlerin, sanatçıların yaşamları böyledir. Bunlar kendi adlarına konuşan kimselerdir, yaşamlarını başarılarıyla sağlamışlardır.

Olayın bir de karşıt yüzü vardır: başarılarını tanrı adına konuşarak sağlayanlar. Bunlar, genelde, toplumların sarsılan durumlarını düzenlemek, bunalımları gidermek için ortaya çıkmış sonradan sürdürülen yorumlarla önemleri saptırılmış kimselerdir, bunlara yalvaç (peygamber) diyoruz. Bunlar, toplumlara yararlı olsalar bile, bu yararın pek uzun sürmediği, sonradan insanlar arasına ikilik soktuğu, tersine dönüşerek işi kıyına değin sürüklediği görülmüştür. Tarihte yaşanan "Din savaşları" başka türlü açıklanamaz. Çağımızda islam ülkelerinde görülen dağılmalar, bölünmeler, sayısız kuruluşlara (tarikatlar) ayrılmalar hep bu tanrı adına konuştuğu söylenen kimselerin yandaşlarından kaynaklanmaktadır. Bu olumsuz gelişmelerden çıkarılan sonuca göre, değişen doğa karşısında, değişmediğine inanılan bir düşünce sığ bir davranışa yolaçmaktadır.

Değişen doğa, değişmeyen insan çelişkisi, insanın yararına yorumlanamaz. Kişi, doğa karşısında bir birey olarak, değişmektedir. Bu değişme görülür yanıyla nesneldir, doğumdan ölüme değin çıkılan basamaklar hep değişmelerdir. Oysa, insan, değiş-

mezliği düşüncelerinde aradığı sürece katılaşmaya yönelik bir değişim içine girdiğinin bilincinde değildir. Şimdi sorunu bireysel-toplumsal ilişkiler içinde inceleyelim.

Bireysel değişmelerde kişi kendi kendinin nedenidir, değişmenin odağı bilgisel birikimlerdir, bilimdir. Bu değişme uygarlığın gelişim çizgisi üzerindedir. Bu gelişmenin toplumla bağlantısı, toplumsal eğitim odaklarının düzenlenmesine, öğretimin içeriğine göredir. Çağdışı bir eğitimle çağdaş inan yetiştirilemez. Türkiye'de, bütün islam ülkelerinde olduğu gibi, elli yıldır böyle bir eğitimin uygulandığı görülmektedir. Ancak Cumhuriyet yönetiminin ilk evresinde oluşturulan çağdaş tabanın etkinliği ülke düzeyinde yaygın bir alanı kapsadığından yozlaşma kesintilidir, bölümcüldür. Değişmeyen çağdışı insanın karşısında değişen çağdaş insanın yeralması dinci yozlaşmanın hızını kesmektedir. Dinci yozlaşmayı besleyen değişmezlik kendi içinde de çelişkilidir, kullandığı araç değişmenin, bağlandığı inanç değişmeyenin ürünüdür, çelişki burda.

Bireysel değişmenin yanında görülen toplumsal değişmenin koşulları çok değişiktir. Toplumsal değişme, değişmeyen inançların egemenliğini sağlamak içinse geriye, yeni bir çağdaş düzen getirmeye eğilimli ise ileriye dönüktür. Burada biri devrim, öteki bilimsel gelişme, bilimsel etkinlik olmak üzere iki odak sözkonusudur. Devrim bilimsel gelişmenin doğal sonucuysa tabandan, yönetimi elinde bulunduran aydınların baskısıyla olursa tavandan geliyor demektir. Fransız Devrimi kanlıydı, tabanını da, tavanını da aydınlar yaratmıştı. Buna karşın, devrimden yana görünen halk çoğunluğu işe kanla girişti, tavana sıçrayan bu atılım taban-tavan ikilisinin dengesini bozdu, devrim dalgalandı, alttan kan fışkırdı, yukardan kan döküldü. Bu devrim, birçok baş yedikten sonra yatağına çekildi, sular doğal akışına kavuştu. Bu devrimin ardından yoğun bir gelişme görüldü, tepkiler güçlü olmuşsa da, evrensel bildirinin içeriği hızla benimsendi, önlemler alındı, düşüncenin karşısına yine düşünce çıktı.

Başka bir devrim, Rusya'da yaşandı. Bu devrimi de geliştiren, besleyen tavandı. Tavan, yaygın bir uyarma sonucu tabanı yönlendirdi, sonra güçlendiğini anlayınca direnen gelenekçi odakları ezme yöntemini seçti. Ancak, çok kısa sayılabilecek bir

sürede, nerdeyse dünya nüfusunun yarısını kendine çekti. Avrupa'da hızlı, etkili bir sola eğilme başladı. Çin, gerici yönetimi Formoza Adrası'na sürdü, Balkanlar hep sola kaydı, devrim Küba'ya sıçradı. Bu olaylar ülke insanlarının tümünü kapsamasa bile yönetimlere egemen olan bir anlayışın sonucudur.

Bizde, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla hızlanan Batılılaşma girişimi tavandan başlamışken, kısa sürede halk çoğunluğunun eğilimini yansıttı, bu çoğunluk baskıyla değil severek, isteyerek Atatürk'ün yanında yerini aldı. Halk çoğunluğunun benimsediği bu girişim daha başka devrimlerin kolaylıkla yürürlüğe konmasına olanak sağladı. İşte Cumhuriyet yönetiminin kapsadığı devrimlerin hepsi halk çoğunluğunun eğilimine göre gerçekleştirildi. Karşı çıkanların çoğu, başlangıçta, Atatürk'ten yana göründü, onun ölümünden sonra gerici odaklardan yumuşak sesler yükselmeye başladı. Ancak bu sesler pek etkili olmadı. İkinci Büyük Savaş'ın yarattığı bunalımlar, Atatürk'e karşı çıkanların ekmeğine yağ sürer gibiydi. Ülkede yaşanan gerginlikleri Atatürk devrimlerinin olumsuz, yadırganan sonuçları gibi göstermeye kalkışan gericiler, 1946'dan sonra, toplumsal durumdan daha kolayca yararlanma olanağı buldular. Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinden yetişen, sonra aşırı dinci sağa kayan bu gerici başlar bütün suçları, daha önce yetkili odaklarında görev aldıkları CHP topluluğuna yüklediler, kendileri suçtan arınmış gösterme utanmazlığını yaygınlaştırdılar. Halkımız onlara "bu suçlar işlenirken sizler en yüksek görev aşamalarında bulunan yetkililer değil miydiniz?" diye soramadı. İşte bu soru sorma bilincinin geç uyanması, ülkemizi, bugünkü gerici eylemlerin hızlandığı ortama getirdi.

Toplumsal devrimlerin başka bir özelliği de, bireysel devrimlerde görülemeyen bir taban oluşturma etkinliğidir. Bugün, mAvrupa'nın sömürmek için elverişli bulduğu gerici bir ortamın egemenliğini sağlama girişimleri karşısında güçlü tepkiler hep bu devrimlerin toplumsal tabanda yarattığı direnç sonucudur. Osmanlı anlayışının olumsuz kalıntılarından etkilenen, giyim kuşamının çağdaş olmasını Batıcılık, çağdaşlık sanan yetkililer gerçekte Atatürk devrimlerine karşıdırlar. "Bir elinde Kur'an, dilinde ezan" söylemleri, hangi ülkede olursa olsun, çağdaş, uygar

bir anlayışın yansıması değildir. İnsanlar dinle değil bilimle, bilgiyle uyarılır, uyandırılır, dinlerin bilimsel etkinliği yoktur.

**
*

Emile Durkheim'in dilimize "*İntihar*, Prof. Dr. Özer Ozankaya, 1986" adıyla çevrilen ünlü yapıtı, kendi kendini öldürmeye sürükleyen etkinlikleri araştırırken, yapıtının "*Bencil İntihar*, s. 123-222" bölümünde toplumsal nedenleri gözönünde bulundurur. Bu nedenler arasında dinin önemini vurgular, değişik Avrupa ülkelerinde, dinci kesimlerde, dinden kaynaklanan kendi kendini öldürmeleri sayılarla açıklar. Bu açıklamalarda toplumsal değişmelerin bireyler üzerindeki etkinliklerini inanç bağlamındaki yansımalar olarak yorumlar. E. Durkheim bu yapıtını çok değişik gözlemlere, araştırmalara, toplumsal olaylara dayanarak yazmış, birey-toplum arasındaki ilişkileri belli bir dengeye oturtmuştur. Dinin, kendi kendini öldürme, bireysel eğilimlerin bilinç dışında kalan etkinliği sonucu ortaya çıktığı bilinmeyen bir olay değildir. Birey kendini öldürmek isteyince, uzmanlar bu eğilimin kökensel nedenlerini araştırmaya koyulur, tin-gövde bağlamında bir çözülmenin ortaya çıktığını gündeme getirirler. Bunalıma kapılıp kendine öldürme sorunun çözümü anlamına gelmez. Ölüm bir çözüm değil, bir sona erdirmedir. Çözüm, kendi kendini öldürme girişimini önlemek, sağlıklı bir sonuca bağlamaktır. Biz, burada, bu bilginin kuramından esinlenerek, bir toplumun kendi kendini öldürebilmek için hangi eğilimlere bilmeden yöneldiğini açıklamaya çalışacağız.

Ulasların tarihleri, çok değişik olayları anlatırken, çarpıcı örnekler de verir. Bu örnekler bireysel, toplumsal gibi iki öbeğe ayrılabilir. Ancak toplumsal öbeğin kaynağında bir sürüklenmenin bulunduğu da gözden ırak tutulmamalı kanısındayız. Değişik nedenlerle yönetimi eline geçiren bir kişi, ya da onun iş ortakları, yine değişik nedenlerle düşüncelerini topluma benimsetmeyi amaçlar. Birtakım örtüler altına saklanarak, toplumdan yana görünerek baskıcı yasalara başvurur, onları yürürlüğe koyar, sonra çıkarına uygun yasalara dayanır, "yasalara uyma gereği"ni gündeme getirir. Böylece toplum, ayırdına varmadan, kökensel nedenlerini anlamadan önerilen düşünceleri benimser. Roma'nın

hıristiyanlaştırılması, Bulgarlar'ın hıristiyanlaştırılması, Asya Türkleri'nin Müslümanlaştırılması gibi din değiştirmelerde kaba gücün, kılıcın etkinliği, baskısı yadsınamaz. Türkler'in severek, benimseyerek müslüman olduklarını söyleyen yalancı tarihçiler, bu "müslümanlaştırma" girişiminde ne denli Türk'ün, özellikle Uygur'un öldürüldüğünü öğrenme bilincinden yoksun kalmayı bilim adına bir başarı sayarlar. Bu baskıcı inanç değiştirmeler bireyin bilinçaltında, çağların silemediği birtakım geleneksel izlenimlerin birikmesine olanak sağlamıştır. Bunun başka bir örneğini çağımızda, Türk toplumunda yaşıyoruz. Bugün onbeş yaşındaki bir İmam-Hatip öğrencisinin Atatürk'e karşı çıkışı, dahası onu yermesi, büyüklerinin bilinçaltı birikimlerinin aile içinde ona aktarılması sonucudur. Atatürk'ün ölümünden sonra doğan bir babanın, çocuğunu Atatürk devrimlerine karşı bir yurttaş olarak yetiştirmesi başka türlü açıklanamaz. Çağdaş bir Türk'ün, 1839 Tanzimat olayını kötülemesi, Batılılaşma girişiminin olumsuz bir başlangıcı sayması bir bilinçaltı birikimidir.

İşte E. Durkheim'in üzerinde durduğu kendini öldürme sorunundan yola çıkarak toplumsal yıkıma sürüklenmeyi de, böylesi bilinçaltı birikimlerinin "toplumsal bilinçaltı" oluşturmasına bağlamayı düşünüyoruz. Ülkemizde, özellikle 1950 ile 1980 sonrası yönetimlerinin böyle bir bilinçaltı oluşturdukları kanısındayız. 12 Eylül yönetimi toplumsal yıkımın, toplumsal kendi kendini öldürmenin, bilinçaltına saklı tüm nedenlerini bilinç yüzeyine çıkarmıştır. Bu nedenle gerek 1950, gerekse 1980 yönetimi birer toplumsal yıkımdır, kendi kendini öldürmenin toplumsal kılığa bürünmesidir. Bu yıkıma sürüklenmenin nedeni yönetimi ellerine geçirenlerin sarsakça girişimleridir, bunda kuşku yoktur.

1950, 1980 (12 Eylül) yöneticilerinin hepsi toplumsal sayrıların ağırlığı altında ezilmiş, aşağılık duygusunun bağlığına vurulmuş, yozlaşmış kimselerdi. Bu yönetimlerin başında bulunanların davranışları incelendiğinde, kişilikten, özgün kimlik bilincinden yoksun oldukları kolayca anlaşılıyor. Bunlar, kişisel kimlik bunalımlarını toplumsal yapıya yansıtarak, yine bilmeden içine sürüklendikleri bunalımı atlatma çabası güden kimselerdi. İşte bizim "toplumsal yıkıma sürüklenme", toplumsal kendi kendini öldürme diye yorumlamak istediğimiz olay budur.

Bireyler, kendi başlarına oluşan varlıklar değildir, onların yetiştikleri daracık yaşama ortamında (aile içinde) edindikleri birtakım gizli birikimler vardır. Bu birikimler sözden çok eylemlerle, davranışlarla kazanıldığından açıklanmaları güçtür, bilinçaltına yerleşmeleri daha kolaydır. Toplumsal geleneklerin büyük bir bölümü aile içi davranışlarla kazanılır. Aradan geçen süre, uzunluğuna kısalığına göre, bu birikimlere yoğunluk kazandırır. Bu bilinçaltı birikimleri yoğunluklarına, yapılarına en elverişli sıçrama evrelerinde bilinç yüzeyine çıkarak, kişiyi yönlendirir, ona us ilkelerine göre davranıyormuş gibi bir eğilim kazandırır. Bu eğilim de toplumsal yapıya göre türlenir. Toplum eğilime damgasını vurur. Yurdumuzda geriye dönüş çalkantılarının kaynağı da bu gizlice oluşan, sonra dışa vuran eğilimlerdir.

Kişi ne denli güçlü olursa olsun, yetiştiği toplumdan edindiği izlenimlerin hepsini dışlayamaz, kendine ilk bilinçaltı verilerini sağlayan ortamın ötesine geçemez. Burada büyük sarsıntılar yaratan, kişilik denen niteliği değiştiren sayrılıklar sözkonusu değildir. Bilinçli bir varlığın ortam değiştirmesi, ilk ortamından kopma anlamına gelmez. Bu ortamdan edinilmiş anılar, alışkanlıklar, eğilimler kökten sökülüp atılamaz. Ağır sayrılıklara uğramamış bir kimsenin tüm anıları belleğinden sildiği ileri sürülemez. Belleği boşaltmak doğanın işidir, uzmana düşen görev de bu doğanın bozduğunu elindeki bilimsel olanak oranında düzeltmektir. Oysa bizim toplumumuzda geleneksel birikimlerin yarattığı yıkımları göremeyen yetkililer, yöneticiler yüzeye vuran çalkantıların tabanına inmeyi beceremeden görüntülere bakmakla yetiniyorlar. Osmanlı'nın çöküşünü Tanzimat'a, daha sonra Cumhuriyet yönetimine bağlayan yavan anlayışlılar gibi.

Tanzimat olmasa, Cumhuriyet yönetimi kurulmasa Osmanlı çözmezdi gibi delice bir savın kaynağı kişilik bunalımları geçiren kimselerin içsel sarsıntılarıdır. "Olmasa"nın burada anlamı yoktur, "olmuş"un karşısında şaşkınlığa kapılarak "olmasa" demenin etkisi yoktur. Bu "olmasa" ancak gizli bir tepkinin açığa çıkışıdır. Bu tepki, olandan sonra gelen yanılgı duygusunun tersine çevrilmesidir. Yanılgının bilincine varan, ancak kaynağını bulamayan kişi olmasa-olsa çelişkisinin ağından kurtulamaz. Gerçekte bu olmasa-

olsa bir avunmadır, yapacak işi olmayanın, çok işler başaracaktı da, elinde olanak bırakmadır, türünden bir avunma.

Avunma, elden çıkanın yeniden ele geçeceğini anlamanın ardından gelen bir işsel yargılamadır. Burada yargılanan da, yargılayan da kişinin kendidir. Bu nedenle avunma bir savunmadır diyebiliriz. Başka bir açıdan bakılırsa, avunma kişiliğin aşınması sonucu doğan duygulanmadır. Yapılan iş us ilkelerine, bilimsel olanaklara, bilinç aydınlığına uygunsa avunmayı gerektirecek bir sonuç doğmaz. Doğduğunu düşünelim, ortada bir eksiklik, göze batmayan bir sıçrama var demektir. Bu sıçrama avunmayı değil eksikliği gidererek işe yeniden başlamayı gerektirir. Bir örnek verelim.

İkinci Abdülhamid, düşüncelerini, yönetimi beğenmeyen ünlü ozan Namık Kemal'i sürgüne göndermiş, zindana attırmış, yaşamı boyunca ona etmediği kötülük kalmamıştı. Namık Kemal kırksekiz yaşında öldükten sonra, onu, yine İkinci Abdülhamid Gelibolu'da Bolayır yöresinde gömdürdü, türbesini yaptırttı. Bu olay üzerine birtakım söylentiler üretildi. Padişah, Namık Kemal'in dirilip yattığı yerden kalkmasın diye, üzerine ağır taşlar koydurttu, bu ağır mermerler o yüzdenmiş. Padişah ise, çok üzülmüş, Namık Kemal'e karşı içinde bir duygulanma uyanınca sıkıntılanmış. İşte burada, eziklikten kaynaklanan bir avunma vardır. İkinci Abdülhamid çocuk değildi, Namık Kemal öldüğünde (1888) kırkaltı yaşındaydı (doğ. 1842), yaptıklarının bilincindeydi. Şimdi burada bir değer bilme, gerçekçi olma, anlayış bakımından olgunluk gösterme sözkonusu değildir. Osmanlı tarihinde bu tür olumsuz örnekler çoktur. İkinci Bayazıd'ın Avrupa'da sürgünde yaşayan kardeşi Cem'i, ölünce yurda getirtip törenle gömdürmesi, Kanuni Süleyman'ın oğlu Mustafa'yı boğdurduktan sonra törenle gömdürmesi, türbesini yaptırtması, Avcı Mehmed'in boğdurduğu şehzadelerin (hepsi çocuk denecek yaşta) hepsini Manisa'da yanyana özenle, törenle gömdürmesi türünden uygulamalar uygarlık yönünden olumlu sayılamaz.

Daha önce de söylenen birkaç sözü burada yineleyelim: Osmanlı padişahları, özellikle geçen yüzyılda, Anadolu'da toprak altından ortaya çıkan değeri biçilmez, eşi bulunmaz uygarlık ürünlerini, islam anlayışına uymuyor diye, yabancı uzmanlara vermişler. Oysa bu ürünler Osmanlı'nın değildi, Anadolu uygar-

lığınındı, Anadolu tarihinindi. Bu yapıtlar padişahların babalarından, atalarından kalmamıştı, Anadolu toprakları üzerinde yaşamış, bize öncülük, kaynaklık etmiş uzak atalarımızdan, yurttaşlarımızdan kalmıştı. Ancak Osmanlı padişahında, uygarlığın aydınlığında gelişmiş, doğmuş bir tarih bilinci olmadığından, onları anlayacak, değerlendirecek olgunluk aşamasına çıkamamışlardı. Oysa, Atatürk'ten sonra Türk insanında uyandırılan tarih bilinci, şimdi padişahların sığ görüşleri sonucu, yurt dışına çıkarılmış uygarlık ürünlerini geri alma girişimlerini başlatmıştır. Osmanlı'ya özenen, Türk-İslam Sentezi yaylımında yayılan, geviş getirmeyi düşünme sanan gelenekçi aydınlarımız, ulusumuza kişilik-kimlik kazandıran Cumhuriyet dönemi gelişmelerine tekme atıyor.

Çağın dışına taşmış bir anlayışın uygulama alanına konduğu ülke yalnızca Türkiye değildir. Türkiye'nin eksikliği, aşırı bir geçmişe yönelme tutkusuyla, çağımızda çağdaş olmayan girişimlerin kaynaklarını saptayamamasındadır. Bugün Avrupa uluslarının büyük sanayi gelişmeleri dışında şaşılacak bir etkinliği yoktur. Deney bilimleriyle sağlanan başarıların ürünleri savaş yatırımları olarak saygısızca kullanılmaktadır. Avrupa uygarlığı kendi kendisiyle çelişkiye düşmüştür. Geri kalmış ülkelere yapılan yardımların başında savaşlarla ilgili gereçler gelmektedir. Açlıktan kıvranan sayısız insan karşısında kılı kıpırdamayan Avrupa petrol kaynaklarının bulunduğu bölgelerden kuş uçurtmuyor, özellikle "Müslüman ülkelerini" din örtüsü altında kolaylıkla sömürüyor (Suudi Arabistan, Kuveyt, Körfez Emirlikleri gibi.) Gümrük Birliği örtüsü altında, başka uluslara geniş çaplı üretim yetkisi tanımıyor, başka ülkeleri birer açık satış yeri, satak durumuna getiriyor. Bu olumsuz gelişmeleri sürdürmede yerli uşaklar bulmakta güçlük çekmiyor.

Avrupa'nın egemen olduğu ülkelerde, sezdirmeden yaptığı en büyük kötülük, ulusal gelişmeleri önleyici önlemler almasındadır. Bunu, geri kalmış ülkenin yararını, çıkarını, bayındırlığını düşünüyormuş gibi görünerek kolayca uygulama alanına koyabiliyor. Avrupa savaş alanında yitirdiğini barış masasında çok kolaylıkla, yorulmadan kazanabiliyor. Bunda petrol-din bağlamının etkinliğini görmemek elde değil. Geri kalmış ülkelerde, en çok

geri kalmış olan da uluslararası yönetimsel ilişkilerdir. Geri kalmış ülkenin geriliği biraz da yönetimsel konularda uluslararası bilimsel olanaklardan yoksunluğunda aranmalı.

Uluslararası ilişkilerde etkinlik göstermek, günümüzde, büyük bir uzmanlık işidir. Bir ulusu yönetmekten çok daha çetin, yükümlülük isteyen, deneysel bilgi isteyen, deneyimli olmayı gerektiren uluslararası ilişkilerde yetki kazanmaktır. İşte Türkiye'de, özellikle 1950'den bu yana bu alanda duygusal etkinlikler dışında bir başarı gösterilememiştir. Kıbrıs sorunu savaşla dışlandı, ancak barış ortamında sağlıklı bir çözüme ulaştırılamadı. Nedeni de, Türk insanının vurucu gücü gövdesel varlığındadır, ataklığındadır gibi bir kanının yaygınlığıdır. Kıbrıs sorunu yanında, yine uluslararası ortama götürülen, ancak Türkiye'nin bir iç sorunu olan Kürt konusudur. Bu konu, yaygınlaştırılmadan, kimsenin burnu kanamadan, olay kan dökücü gözü dönmüşlerin eline bırakılmadan mutlu bir sonuca iletilebilirdi. Bilimsel, ekinsel alanda yapılması gereken buydu, yapılmadı. Kürt denen bu toprağın insanları, dar görüşlü, verimsiz başlı, katı davranışlı yöneticiler yüzünden ülkenin sınırları dışına taşırıldı. Kurtuluş, sorunun çözümü başka ülkelerde arandı. Çağımız ulusçuluk çağı değilken, bu sorun kaynağından saptırılarak bir topluluğun bağımsızlık sorunu durumuna dönüştürüldü. Bugün, Kürt denen yurttaşlarımız, Türkiye'nin dört yanına dağılmıştır, Güneydoğu'da yaşayanlar, yurt yüzeyine dağılanların dörtte biri bile sayılmıyor nerdeyse. Peki böyle bir sorun, bağımsızlık örtüsü altında hangi yöntemle çözülebilir? İstanbul'un en göz alıcı yörelerinde yaşayan, büyük gelirler içinde yüzen Güneydoğu insanları, yılın altı ayında ulaşıma kapalı bölgelere gönderme olanağı kaldı mı? Avrupa ulusları bunu düşenemez, bilemez. Onların tanıdığı Türkiye ancak mutlu azınlıkların yaz aylarını geçirdikleri görkemli kıyılardır. Onlar karlar altında aylarca kapalı yaşanan bölgeleri bilmezler, onlar yalnızca Avrupa'ya yansıyan yaygarları duyarlar.

Önce, bu üzücü sorunu, bir yurttaş sorunu, bir uygarlık sorunu niteliğinde görmeliyiz. Bu insanlar yüzyıllar boyunca, yurttaşlıktan dışlanarak yaşatılmış, yalnızca gövdesel güçlerinden taşımacılıkta yararlanılmıştır. Osmanlı yönetimi bu yurttaşlara bir tutam uygarlık ışığı vermemiş, yol yapmamış, su getirmemiş,

okul açmamış, sayrısına, sağlamına aldırmamış. Yeni kurulmuş Cumhuriyet yönetiminin etkin görünen kişileri arasında, geriye bakanlar az değildi, bütün girişimler Atatürk'ten bekleniyordu. Sözgelişi Doğu illerimize yol yapılmamasının, demiryolu döşenmemesinin, okul açılmamasının başlıca nedenlerini Mareşal Fevzi Çakmak'ın dar görüşlülüğünde aramak gerekir. Bu dar görüşlü paşamız, içinde yaşadığı çağın insanı değildi, çağına yabancı kalmanın en somut örneğini veriyordu. Doğu insanı topraksızdı toprak verilmedi, yönetimsizdi başına "ağa" getirildi, açtı dayak yedi, sağılıksızdı, yere fırlatıldı. Bu olumsuz olayları hepimiz gördük, yaşadık. Biz onlara uzaktan bakarken sömürgen Avrupa içimize girdi, bizim göremediğimiz toplumsal çöküşleri gördü, bu çöküşlerin duyamadığımız seslerini duydu, gıcırtılarını işitti, şimdi karşımıza dikildi.

Ülkemizin bu toplumsal, yönetimsel sorunları bitmeyecek, yakın gelecekte başka çıkmazlarla yüzyüze geleceğiz. Ülke düzeyine yayılma hızı çoğalan, gerçekte islam diniyle en ufak bir bağlantısı olmayan, "tarikatçılık"ın örtüsü altında büyük sarsıntılar yaratabilecek etkinlikte olumsuz birikimler vardır. Bugün seçimlerde oy toplamak için bu birikimler görülmek istenmiyor, onların öncülerine yumuşak davranılıyor, güler yüz gösteriliyor, dahası yardım ediliyor. Bu olumsuz gelişmenin önünü almak, Kıbrıs, Kürt sorunlarından çok daha güç, çok daha sarsıntılı olacaktır. Bugün oy toplamak için açılan İmam-Hatip Okulları, yarının Türkiyesi'nde Cumhuriyeti yıkmak için saldırıya geçeceklerin toplanma yerleri olacaktır.

Yöneticilerin, çıkarları gereği, görmek istemedikleri bu durum, yarın başka bir anlayışla, Avrupa'nın önüne getirilecek, Avrupa ulusları bugün olduğu gibi yarın da bizden, yurttaşlara karşı "inanç özgürlüğü" isteyecekler, devleti yıkmak için ayaklananların girişimlerini yine "insan hakları" anlamında yorumlayacaklardır.

**
*

Şimdi, bizim yöneticilerimizin, yetkililerimizin göremedikleri, ya da çıkar tutkusu nedeniyle göz ardı etmeye çalıştıkları somut bir gerçek vardır: Çağdaş dünya, Orta Doğu'da güçlü, ağır-

lıklı bir Türkiye istemiyor. Bu durumun köklerini tarihte aramak gerekir. Biz, bilimsel anlamda, felsefe bağlamında tarihsiz yaşamayı seven bir topluluğuz. Biz, tarih denince, geçmişte olmuş bitmiş olayları, öyküleri anlarız. Oysa tarih bu değildir, tarih bir düşünsel gelişme sürecidir. Türkler Anadolu'da egemenlik sağlamadan önce, bu topraklar üzerinde birçok devlet kurulmuş, birçok insan yaşamıştır. Anadolu Pers, İskender, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı egemenliklerini görmüş, yenmiş, yenilmiş, dağılmış, bütünleşmiş bir olaylar ortamıdır. Çağdaş uygarlığın beşiği bu topraklarda sallanmıştır. Ancak, biz bu bilimsel gerçeğe yabancı kalmışız, egemenlik altına aldığımız Anadolu toprağı ile bütünleşememişiz. Bu konuyu, bundan sonraki bölümde inceleyeceğiz. Bu bütünlemeyiş, tarihimizin eksik kalmış, olumsuz görünen yanıdır.

Toplumsal gelişmelerde tabanın etkinliği önemlidir. Sarsıntılı, kaypak bir tabanın üzerinde sağlam yapı kurulamaz. Uygarlık da öyledir. Bütün büyük uygarlıklar kaymayan, dayanıklı, dirençli tabanlar üzerinde kurulmuştur. Açık örneği Avrupa uygarlığıdır. Bu uygarlığın tabanı Anadolu-Mısır-Mezopamya-Roma dört ayaklısıdır. Bu dört ayak, tarihi boyunca özelliğini korumuş, sonradan gelenleri de üzerinde taşımıştır. Biz bunun bilincinde değiliz.

BÜTÜNLEŞME

Anadolu insanı, geçmişin derinliklerine uzanan bir soykütüğünün taşıyıcısıdır. Onun, belli bir yılla, olayla başlayan geçmişi yoktur. Bu insanın ataları uygarlığın kütüğüne yazılmış, belli bir kimliğin verimsiz taşıyıcısı olmaktan uzak kalmanın mutluluğuna erişmiş kimselerdir. Biz, ulus olarak bunun da bilincinde değiliz. Biz, tarihsizliği tarih varlığı olma saymanın yanılgıları içindeyiz. Bu yanılgı bizi köksüz olmanın kıvanç verici seyrekliğine, yüzeyselliğine itmiştir. Bu nedenle belli bir uygarlık anlayışının etkinliğini gösterememişiz. Biz, Osmanlı'yız, ancak bir uygarlığın taşıyıcısı olmayı yük sayan insanların oluşturdukları topluluğuz. Osmanlı, bilimsel-düşünsel yönden bir "toplum" değildi, onda "toplumsallaşma" bilincini besleyecek bir bilgi birikimi yoktu. Bu nedenle, bu topluluk Anadolu uygarlığının kütüğüne yazılmak istememiş, 1071 serüveniyle avunmayı, övünmeyi başarı saymıştır. Bugün çektiğimiz bütünlük özleminin kökleri bu "toplumsallaşma" girişiminden yoksun oluşumuzdur.

Osmanlı, inançlarını başkalarından aktaran, başarıyı işleyen başın üretici gücünde değil de, güçlü kolun salladığı kılıçta gören dağınık bir "topluluk"tu. Bu nedenle, Anadolu tarihiyle bütünleşme olanağı bulamamıştır. Osmanlı'da "yurt" kavramı yalnızca yaşanan, üzerinde egemenlik kurulan toprakla bağlantılıydı. Üzerinde yaşanan toprağa kendi buluşu, yaratması olan bir uygarlığın damgasını vuramayan Osmanlı kılıç sallayan kolunun gücüyle yaşamış, onunla yıkılıp gitmiştir.

Burada "bütünleşme" kavramından anlaşılan nedir? Bu sorunun yanıtını, önce "düzenli toplum" olmada aramak gerekir. Dü-

zenli topulum, dirimsel bir bütündür, belli koşulları, ilkeleri vardır. Bunlar da yalnızca dine dayanmaz, ondan beslenmez. Önemli olan, bütünleşmeyi sağlayan, üzerinde yaşanan toprağın altıyla üstünü birleştirmedir. Toprağın altı eski uygarlığın sığınağıdır. Oraya inmesini bilmeyen, o sığınakta saklanan uygarlık ürünlerini toprağın yüzüne çıkaramayan bir toplum "toplum" olamaz. Tarih yalnızca yerin üstünde aranmaz, onun kökleri toprağın altındadır. Bu nedenle, biz, "tarih" kavramından, toprağın altında kalan köklerin toprağın yüzüne çıkan eşkinlerini anlıyoruz. Toprağın altıyla üstünün bütünleşemediği bir ülkede tarih yoktur. Osmanlı'nın "tarihizliği" de bundandır. O, hep toprağın üstüne bakmış, toprağın altı denince de ölümden sonra tinlerin gittikleri yeri anlamıştır.

Bir topluluğun toplum olabilmesi, kendi kendisiyle barışık olmasına bağlıdır. Bu barışıklık bilimsel tabana oturtulan kurumlarla, ekinsel koşullarla sürdürülen gelişmelere dayanır. Bir yönetim, denetimi altında bulunan bilimsel kurumlarla savaşım içindeyse, ekinsel gelişmelere karşıysa tabanının üstünde kayıyor demektir. Böyle bir topluluk toplum olmanın bilincine varamaz. Toplumun özünde birleştirici, bütünleştirici düşünce öğeleri vardır, oysa toplulukta daha çok duygusallık, güdüsel etkinlik egemendir. Topluluk bir araya gelme, bir yerde toplanmadır. Toplum ise içiçe bütünleşen bir kurumdur. Bu kurumun oluşması, yönetimin uygarlıkla ilişkisine bağlıdır.

Şimdi, yeniden Anadolu'ya dönelim. Osmanlı kendini Anadolulu saymamıştır, kendinden önce Anadolu'da yaşayanların kurdukları uygarlığı toptan yadsımıştır. Eski tapınakların taşlarından yapılan camiler, mescitler, çeşmeler, türbeler, konaklar, sataklar bunu göstermektedir. Bütün görsel sanatlara karşı çıkan bir yönetim anlayışının, kendinden önce gelenle bağlantı kurması uygarlığın gereğidir. Oysa Osmanlı uygarlık denince yalnız kendi yaptıklarını, beğendiklerini anlıyordu. Onun gözünde resim, yontu, mozaik, müzik, tiyatro, çalgı yoktu. 20. yüzyılın ilk yıllarında bile kadınla yanyana yürümek, bir toplantıda birlikte oturmak, oyun oynamak suçtu, sakıncalıydı.

Artık Osmanlı'yı bir yana bırakarak, bütünleşme sürecine giren, bu süreç içinde kendi kendisiyle barışık olarak biricik toplu-

ma gelelim. İslam ülkelerinde "toplum" bilincine varan ilk ulus Türkler olmuştur, bu da Atatürk'le sağlanmıştır. Atatürk, Osmanlı topluluğunun dağılış-çöküş döneminde gelmiş, yeni Türkiye'nin kurulmasında öncülük etmiş, sonra "kurucu" olma niteliğini kazanmış bir kimsedir. Onun önemi, yalnızca savaş alanlarındaki başarılarında aranmamalı. Atatürk'ün çağdaş bir insan olarak üstün başarısı oluşturduğu kurumlardadır. Bu kurumların hepsi çağdaş uygarlık anlayışının ürünleridir. Bu "çağdaş" olma nedeniyle de islam düşüncesine ters düşmüştür. Atatürk, önce kendi kendisiyle barışık olmanın bilincine varmıştı. Onun, bir birey olarak, kendi kendisiyle barışıklığı bütün yaşamı süresince bağlandığı düşüncelerinin tutarlılığında görülüyor. Daha öğrenciyken davranışlarında görülen özellik, eğilimlerinin kendine özgülüğü, düşünsel barışıklığın ilk belirtileriydi. Bizi, burada ilgilendiren, yaşamının bu tür evreleri değildir, daha çok Cumhuriyet yönetimiyle bağlantılı sorunlar üzerinde duracağız.

Kurtuluş Savaşı kazanılmış, ulusun yönetimi yeni kurulan TBMM'nin denetimi altına girmiş. Ulusu, tek kişinin değil de, bir kurumun (TBMM) denetimi altına vermek, islam tarihinde görülen, yaşanan ilk olaydır. Günümüzde bile, belli birkaç kişinin yönetimi altında bulunmayan, tüm yetkileri, Türkiye'de olduğu gibi Kamutay'a veren bir islam devleti yoktur (İran ulusun değil mollaların denetimi altındadır). Bu önemli yenilik, o dönemde Avrupa'da da seyrekti. İtalya, İspanya, İngiltere, Yunanistan, Bulgaristan daha başka Batı devletleri birer "krallık"tı. Türkiye'nin çğdaş bir yönetime kavuşmasıyla, yine İslam ülkelerinde ilk "toplum" oluşmuş, ilk "toplum devleti" doğmuştur. Bu oluşumun ardından, yine islam ülkelerinde ilk kez görülen, Batı'da da örneği az olan "toplumsal kurumlaşmalar" başlamıştır. CHP'nin kuruluşuyla açıklanan altı ilke (Devletçilik, Halkçılık, Devrimcilik, Laiklik, Cumhuriyetçilik, Ulusçuluk) çağdaş devletlerin yönetimsel ilkeleri arasında görülmüyor.

"Toplumsal kurumlaşma" eylemi, toplum bilincinin uyanması için belli aydınlık odaklarıdır. Bunlar önce Türk Dili'nin, Türk Tarihi'nin bilimsel yöntemlerle incelenmesi ilkesine bağlandı. Bu girişim de, islam ülkelerinde ilk kez tarihin bir bilim kurumu olarak görülmesi gereğinden doğan ileri bir adımdır.

Atatürk, dizilediği yenilikler yanında kadın hakları, yasalar karşısında yurttaş eşitliği, resim, yontu, tiyatro, müzik, yazın, halk oyunları, spor kuruluşları (yüzme, güreş, eltopu, ayaktopu, tenis, koşu gibi *spor* kavramı altına giren ne varsa), tüzenin üstünlüğü, barolar, alışveriş ilişkileri, denizcilik, demiryolları, ulaşımın öteki alanları, ordu, kamu iktisadi kuruluşları, tarım alanları gibi bir toplumun tabanını oluşturan ne varsa hepsini yeniden, çağdaş bir anlayışla kurup düzenleyen ilk devlet adamıdır.

Yukarda anlatılan kuruluşların sayısını daha da çoğaltabiliriz, onlara fabrikaları, maden işletmelerini, sulama alanlarını, hayvancılığı, demir, çelik, çimento, dokuma odaklarını ekleyebiliriz. Özellikle yazı devriminin uygarlık açısından taşıdığı önemi vurgulayabiliriz.

Bu yapılanlar yeterince açıklanınca, çağımız dünyasında, başta Avrupa-Amerika olmak üzere, içinde yaşadığı toplumda, Atatürk oranında başarılar sağlamış, ülkesine yenilikler getirmiş başka bir devlet adamı bulunmadığını öğreniriz. Atatürk, uyanış sürecinde, çağını aşmış bir kişidir, yalnızca içinde yetiştiği toplumu değil. Bu yenilikler dizisinde Atatürk'ü anlamak kolay değil. Atatürk'ü anlamak isteyen bir kimsenin, önce çağını anlaması, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde dünyanın durumunu kavraması gerekir.

Bugünün dünyası hızlı bir değişim içine girmiştir. Artık eski Avrupa kimliğini yitiriyor, birleşik bir toplum olma sürecine geçmiştir. Bu süreçte "gümrük birliği", daha sonra "Avrupa Topluluğu", onların ardından belli bir para birimi geliyor. Bunlar sürecek, ilerde ulusal sınırlar bile birer kavram olmaktan öteye geçemeyecektir. Oysa Türkiye, bugünkü durumuyla, iyice dışlanmış, Kurtuluş Savaşı'yla kazandıklarının birçoğundan ödün verme gereğiyle yüzyüze getirilmiştir. Birleşen Avrupa karşısında kendi kendini kemiren bir Türkiye, Avrupa ile yarışabilecek bir durumda değildir. Gelir kaynaklarını bile denetleme gücünden yoksun bırakılmıştır. Yöneticiler, yetkililer bu durum karşısında vurdumduymaz bir tutum içindedir, tüm güvencelerini ordunun gücüne bağlamışlardır. Oysa, ordunun aldığını yönetim geri vermektedir. Bunun en açık örneği de, şimdi, Kıbrıs sorunudur, "tahkim" kapıda bekliyor.

Bu olumsuz gelişmeler karşısında yapılması gereken biricik önemli iş, kendi içinde bütünleşme, "bir Türkiye" olmaktır. Oysa yöneticilerde, yetkililerde böyle bir bilinç uyanmamıştır. Türkiye'nin sorunları hep üstüste yığılmakta, biri çözülmeden öteki bindirmektedir. Böylece yığınlaşan sorunlar, toplumsal yönetim odaklarında, içinden çıkılmaz birikimlere, birikimler de düğümlenmelere yolaçmaktadır. Özellikle, özel alışveriş kurumlarında, tabandan tavana doğru bir yiyicilik yürürlüktedir. Hangi özel kuruluşla ilişki içine girilirse girilsin, yükek düzeyde bir yetkilinin çıkarlarıyla karşı karşıya gelinmektedir. Parti başkanı, bakan, genel yönetici gibi toplumun en yüksek düzeyinde bulunan kimselerin çıkarcı tutumları ülkeyi Osmanlı'nın çöküş dönemlerine götürmektedir. Bunu anlamak için "Koçi Bey Risalesi" denen ufak boyutlu yapıtı okumak yeter. Orada Osmanlı kurumlarının hangi koşullar altında, tabandan tavanda bulunan padişaha değin, ne denli bir aymazlık içinde bulundukları en açık bir dille, en üzücü söyleyişle sergilenmiştir.

Koçi Bey, adı geçen yapıtını yazıp padişaha sunduğu evrede Osmanlı toplumu kendi kendisiyle bütünleşmemiş, Kanuni Süleyman döneminde başlayan dağılmanın ürpertici uzantılarıyla sarsılmayı sürdürüyordu. Kurumlar arasında bağlantı yoktu, düşünsel odaklarda iletişim yoktu, gelişen Avrupa karısında tarih bilinci uyanmamıştı. Osmanlı yönetimi, son evrelerini Birinci Büyük Savaş'ta yaşamış, çok kısa denecek bir sürede Avrupa topraklarından sürülüp atılmıştı. Bunun bile bilincinde değildi. Yıkılmanın, gerilemenin, dağılmanın sorumlusu Tanzimat girişimleri sayılıyordu. Bu olumsuz anlayışın arkasında, gelişen Avrupa'yı görememenin yanında bir de kendi varlığının bilincine varamamak saklıydı. Kendi varlığının bilincine varmak bütünleşmenin ilk koşuludur.

Osmanlı bütünleşemedi, peki Cumhuriyet yönetimiyle başlayan olaylarda bütünleşme eğilimi var mıydı? Atatürk döneminde vardı. Atatürk bütünleşme sürecinin tabanda yapılması gereken devrimlerle, yeniliklerle başlayabileceğini düşünen, gören ilk çağdaş devlet büyüğüdür, bu alanda Avrupa'da da benzeri yoktur. Bugün onun kurduğu kurumlar yıkılmak istenmekte, kazanç getirmiyor diye özel ellere bırakılmaktadır. Oysa, bü kurumları

kazanmadan tüketici duruma getiren yine çıkarcı yöneticilerdir. Kamu kuruluşlarında, on kişilik yere yüz kişi yerleştirerek, kendi yakınlarını koruyan, yandaşlarını kayıran hep yüksek görevliler olmuştur. Hangi kamu kuruluşunun yönetimsel yapısı incelenirse, orada kayırılan, korunan bir yakın, bir yandaş topluluğunun bulunduğu ortaya çıkar. Üretilenin, kayırılanlar-korunanlar kalabalığı yüzünden, tüketilene yetmediği iş alanlarında kazanca geçme olanağı yoktur. Özellikle "partici" denen yurttaşlar arasında "yakınına iş bulma" girişimi yasal bir işlem niteliği kazandı. Seçimlerde adaya oy verme, yakına iş sağlama, çıkar yolu bulma girişimine dönüşmüştür. Bu çıkarcı dönüşüm, bütünleşmenin karşısına bölümleme eylemi olarak dikilir. Böylece bölümleme bütünleşmeyi önler.

Bütünleşme neden gecikiyor? Bu sorunun yanıtı tarih bilincine varmanın aşamasını gösterir, gidişini belirler. Tarih bilinci kolay oluşmaz, uygarlık alanında eğitime verilen önemi gerektirir. Bir ülkede, eğitim bilinçlenmeyi değil de, yığınlaşan durağan bilgiyi öne alırsa orada gelişme verilenle yetinme olmaktan öteye geçemez. Bugün İmam-Hatip Okullarında, Kur'an kurslarında sürdürülen eğitimin çağdaş içeriği yoktur, geçmişi anlamadan, üretici duruma sokmadan geleceğe taşımaktır. Bu eğitimle bir yere varılsa Osmanlı varırdı. Düşünce üretme odaklarını biçimlendirmeyen, düzenleme gereği duymayan bir eğitim bireyi köleleştirir, daha gelişmişin buyruğu altına vererek bilinçlenmesini önler.

Geri kalmış ulusları, türlü tuzaklar kurarak, sömürüyü sürdüren gelişmiş Avrupa karşısında, daha kendini kurtaramamış bir Türkiye'nin "Gümrük Birliği"ne girmesini "bayram" diye kutlayan bir yönetimin çağdaş olduğu, benlik bilincine vardığı söylenemez. "Gümrük Birliği", bugün, Avrupa'ya tutsak olmaktan öte bir anlam taşımaz. Tutsak olmayı bayramla, görkemli törenlerle karşılayan bir yönetim anlayışının ne denli acıklı, düşük olduğunu tartışmanın gereği yoktur. Bu yönetim kendi varlığının bilincinde değildir, dahası Avrupa karşısında derin bir aşağılık duygusuna kapılmıştır, ulusunu yıkıma sürükleme yarışına katılmıştır.

"Gümrük Birliği"ne eşit koşullar altında giremedik, giremezdik. Buna, önce, toplumsal yapı ayrılıkları engeldir. Sonra üre-

tim-tüketim odaklarında sürüp giden verimsizlik, dağınıklık, düzensizlik, yerli yerine oturtulamayan yönlendirici koşullar yeterli değildir. Bundan başka, Avrupa ile Türkiye arasında, yapısal özellikleri yüzeye çıkaran bir inanç ayrılığı vardır. Avrupa hıristiyan inançlarına bağlı bir ülkedir, müslüman ülkelere bakışı yalnızca sömürü, yarar, çıkar gözlüğüyledir. Yeraltı kaynakları verimli, bol olmayan islam ülkelerine Avrupa'nın güler yüzle bakmadığı biliniyor, durum tarih boyunca böyle gelmiştir. Öte yandan bilimsel anlayış ortamında, Türkiye Avrupa karşısında "yabancı"dır. Toplumsal kurumlarda bilimsel etkinlik yoktur. Tüze konusunda ülkemiz "dağınık"tır, yasalarımız çağdaş uygarlığa aykırı içeriktedir. Yasal uygulamalarda tutarlılık, dengeleşme yoktur. Avrupa ulusları, bu olumsuz özelliklerimizi çok iyi biliyor.

Kendi içişlerimize gelince, bunların çoğunda da, çağdaş uygarlığın ilkelerine "yabancılaşma" sözkonusudur. Eğitimimiz çağdaş değildir, bilimsel kurumlarımız çağdaş anlayıştan yoksundur, Atatürk'ün yürürlüğe koyduğu taban kurallarından uzaklaştırılmıştır. İnsan ilişkilerimizde de çağdaş değiliz. Yasal uygulamalarımız "evrensel insan hakları"na çok aykırıdır. Çağdaş Avrupa'da yazdığı yazıdan, savunduğu düşünceden, yayımladığı yapıttan, resminden, yontusundan, ezgisinden, oyunundan dolayı tutuklanan, yıllarca özgürlüğünden yoksun bırakılan kimse yoktur. Bugün, Avrupa'da, sergiden tablo kaldırtan bir devlet başkanı, dinine aykırı bulduğu yontuları söktürüp götürten bir kamu görevlisi bulma olanağı yoktur. Dahası, parklarda, alanlarda sevgilisiyle öpüşen, oynayan gençlere saldıran yoktur. Bu olumsuz görüntülerin arkasında çağa "yabancılaşma", bütünleşme bilincinden yoksun kalma vardır. Bütünleşme bilincini besleyen, geliştiren yalnızca toplumun "sanat" kavramı altında toplanan yaratı alanları, düşünsel üretim odakları, bilimsel kuruluşlardır. Bunların baskı altında tutulduğu bir yönetimde geliştirici bütünleşme sözkonusu olamaz. Böyle olumsuz toplumlar durağandır. Oysa gelişici toplumun durağan değil devingen olması gerekir.

Toplumda, geçmişten kaldığı kolayca anlaşılmayan, kapalı izdüşümler vardır. Bunlar ister Freud'un araştırdığı bilinçaltından kaynaklansın, ister Erich Rotahacker'in bunalım dediği tarihsel evrelerde ortaya çıkan toplumsal gerginlikler olsun birey-

leri etkiler. Etkilenen birey, bilimsel yeteneği oranında, bu izdüşümlere açıklık getirmeye çalışır. Burada bütün ağırlık edinilen bilgi türüne, niceliğine bağlıdır. Bir tarih varlığı olmanın bilincine varamayan bireyde izdüşümler yüzeysel çarpıcılık taşıyan olaylar sanılır. Oysa, bu yüzeysel çarpıcılığın tabanında, bireyin bütün içevrenini sarsabilecek etkinlikte bir neden bulunabilir. Bunu, yönetimsel seçimlerde (saylav seçimlerinde, yöresel seçimlerde) kolayca görebiliriz. Birey, bunalmıştır, bir umut aramaktadır, kendine güvence verebilecek bir dayanak bulmaya çalışmaktadır.

Umutlar ardınca koşan bireyin, yeterli bilgisel birikimi yoksa, kendisini en kolay etkileyen konuşmacının ardından gideceği doğal bir eğilimdir. Burada, konuşmacının dil etkinliği, dinleyicinin çözülmesini beklediği sorunlarla ilgili sözverişleri umutlu bireyi yönlendirir. Konuşmacının, seçimde adayın, sözleri uman birey için birer izdüşümdür artık. O, aradığını, dinlediği konuşmalardan çıkardığı anlamda bulmuştur. Bu bir kanmadır, yanılmadır, ancak daha sonradan anlaşılabilir. Dinleyici, konuşan aday karşısında yalnızca söylenene kulak vermemeli, söylenenlerden çıkan anlamın geçmişteki örneklerini, daha önceki adayların söyledikleriyle karşılaştırma olanakları aramalı. Oy toplama, seçmenlerin karşısında etkili olma karın doyurmaz. Beklenenle verilebilecek olan arasında dengeyi kuramayan bir dinleyiciyi, yanılgının bunalımları kolayca yakalayacaktır. Bu durumda umut, hızla umutsuzluğa dönüşecek, birey yeniden ne getireceği bilinmeyen bir bekleyiş içine düşecektir. İşte eğitimi dizgeli, tutarlı bilimsel odaklara oturmayan toplumlarda en çok görülen olumsuz durum budur.

Eğitim, bilimsel içerikli bir izdüşümler çağlayanıdır. Yüksekten dökülen ak köpüklü suya bakmak, onun kulak dolduran uyumlu seslerini dinlemek yetmez. Çağlayanın sıçrayan su damlacıklarıyla çizdiği izdüşümün neden çekici olduğunun da araştırılması gerekir. Günlük gidiş gelişlerin yolu üzerinde bulunan bir çağlayan, hep önünden geçeni sürekli etkilemez, bir kanıksama yaratır. Oysa, onun önünden ilk geçen kişi derinden etkilenebilir, bilgi durumuna, düşleme gücüne göre belleğinde birtakım izdüşümler oluşturabilir. Bu olayda duyulan ilginin içeriği söz-

konusudur. Bu içerik bilimsel verilerle aydınlanmış bellekte bambaşka bir etkinlik gösterir, kişi doğayla karşı karşıya geldiğini anlayabilir. Daha kendi kendine: "ben şimdi, bir birey olarak, önünden geçtiğim çağlayan etkisiyle doluyum" diyebilir. İşte burada bir bilinç uyanışı vardır. Bilinci uyanan kişi bir ozan, ressam, yontucu, yazar, fizikçi, gökbilimci, dirimbilimci, yerbilimci, subilimci, müzikçi, oyuncu gibi değişik düşünce, yaratı alanlarından birinin uzmanı, yandaşı olabilir. Bu kişi, etkilendiği oranda düşünebilir, yaratıcı itkilerinin kımıldadığını sezebilir. Bunları yapamıyorsa, konuşan adayları dinlemekle yetinen umut tutsağı gibi boşlukta dolaşır.

Uygarlık alanında, çağlayan örneğinde görüldüğü gibi, bir düşünen bir de suyun dökülüşüne bakakalan kişi gibi duran vardır. Bu iki örnek, bireyin kendi benliğinde aranmalı. Doğa karşısında başını önüne eğerek yürüyen insanla, çevresine araştırıcı, irdeliyici gözlerle bakan insan özdeş değildir. Önüne bakan insan seçimlerde adayların sözleriyle kendini yönlendirmeyi sevendir, ondan kendine de, çevresine de yarar gelmez. Böyle bir insan tarihte görülen toplumsal bunalımların büyük su baskınlarına kapılıp yuvarlanan bir ağaç kütüğüne benzer. Bu kütük suyun yüzünde götürülürken kendinden yumuşak nesnelere çarparsa onları dağıtır, kendinden katılara çarparsa dağılır. Toplumsal bunalımların kaynakları da bu taşkın sulara kapılıp sürüklenenlerde aranmalı. Bunalıma kapılmayan su taşkınlarına yaklaşmaz, sakıncalı etkinliğin nerede gizlendiğini bilir.

Kuşkusuz toplumsal sakıncalardan, bunalımlardan kaçınmak, kendini güvence altına alabilmek için düşünme yetilerinin de sağlıklı olması gerekir. Bu yetiler sağlıklı olmazsa, doğa varlıkları karşısında duyulan yönelici çekim kişinin olumsuzlaşmasını kolaylaştırır. Böylece kişi ne kendi kendisiyle, ne toplumla, ne de doğayla bütünleşebilir. Çağlayan örneği kişiyi doğaya çekmek için, doğayla bütünleşmek için nesnel bir varlıktır. Ona bakıp aldırmadan geçmekle doğadan kopmak arasında önemli bir ayrım yoktur. Çağlayan doğanın suyla söyleyen dilidir, onu bilmeyen bir kimsenin doğayla bağlantı kurması düşünülemez. Burada ortaya çıkan, bütünleşmeye götüren sorunlar şöyle dizilebilir:

A- Doğa karşısında bilinçli, anlayışlı bir gözlemci olmak,

çevreye bakıp geçmemek, bir doğal çevrede yaşadığını düşünmek. Doğal olayların etkinliğini benliğinde sezmek.

B- Doğaya sorucu-soruşturucu gözle bakmak, görülenin bir sorun durumuna getirip getirilemeyeceğini düşünmek. Daha açığı *duran.doğa* önünde *soran insan* olmak. Doğa kişinin yaşadığı çevreyi kuşatan büyük bir bütündür, ona yaşanan çevreden ulaşılır.

C- Gözle görülenle yetinmemek, görünenin arkasında, onun görünmesini sağlayan koşulların bulunduğunu, başka türlü görenmenin olanaksız olduğunu unutmamak. Bu kişiyi doğaya bağlar, doğa üzerinde, doğadan uzak bir varlık gibi yaşamasını önler.

Ç- Varolmak doğada bulunmaktır, doğada doğa-dışı varlık olmaz, doğaya karşı ilgisiz varlık olur. Biz doğa-dışı kalmayı doğayla ilgilenmemek, doğa karşısında "kendinde olmamak" anlamında alıyoruz.

D- Doğayla ilgilenmeyen, yaşamını bilinçsiz bir yaratık gibi doğa üzerinde dolaşarak sürdüren kişi yaşamdan kopuktur. Bu kopukluk, kuşkusuz, düşünseldir, dirimsel değil. Dirimsel olsa, ölüm gündemdedir. Ölü bir varlık ise doğaya atılmış, ya da doğaya serilmiş bir "nesne" olmaktan öte anlam taşımaz. Bir insan için "doğada nesne olmak" sözkonusu değil.

E- İlişkilerin karşılıklı olması, kişiler arasında uyumun sağlanmasını gerektiren ilk basamaktır. İlişki insanın çevresine, soydaşlarına, kendi türünden olan-olmayan yaratıkların (dirilerin) tümüne duyduğu bir yakınlıktır. Bu yakınlık karşılıklı anlaşmanın, daha sonra da bütünleşmenin ışıldağıdır. Ancak, burada, kişinin önce kendi kendisiyle bütünleşmesi gerekir. Kendi kendisiyle bütünleşemeyen bir insanın başkalarını tanıması, anlaması da pek olanaklı değil.

F- İnsanın çevresine açılması tek yanlıdır. Çevre durağandır, insana gelmez, insanı üstünde tutar, karşısına alır, ona dilsiz, sessiz, sözsüz birtakım sorular sorar (insanı kendisiyle ilgilenmeye çeker, çevreyi tanıma yolunu açar). Burda çevrenin doğal özelliği önemlidir. Düşünen insanı, çevrenin birtakım sorunlarla karşılaması, bilimsel anlayışın doğmasında etkinlik gösteren ilk belirtidir. Sözgelişi kuşlarla ilgilenen, onların yaşamı, özellikleri, davranışları, çoğalmaları, beslenmeleri gibi doğal konular üzerinde duran bir düşünür, doğa önünde bir ressam gibi değildir. Düşünür,

kendi uzmanlığının gözlüğüyle, ressam ise renklerle doğaya bakar. Burada uğraş türü, uğraş alanı, ilgi etkinliği sözkonusudur.

G- İnsanın içinde yaşadığı evrenin, bir bütün olarak göz önüne getirilmesi olanaksızdır. Bizim, güneş dizgesinin bile ufacık bir çitlenbik büyüklüğünde kaldığı Samanyolu karşısında düşünme yetimizin yapabileceği iş çok azdır. Öyleyse kişinin çevresine bakışında tüm etkinliğin doğal biçimlenmeye yönelmesi gerekir. Bu biçimlenme, doğanın hangi koşullar, yasalar altında varlığını sürdürdüğüdür. Yoğunluk, gevşeklik, ağırlık, sıklık, seyreklik, genişlik, darlık sözün kısası tüm niceliksel, niteliksel özellikler, dışa vuruşlar.

Ğ- Doğa karşısında kişinin kendini tartması. Eskiler, insana "küçük evren" demişler. Bu bilimsel bir açıklama değil, gizemsel bir yorumdu. Ancak, insanla ilgili deney bilimlerinin gelişmesi, özellikle "maden" kavramı altında toplanan özdeksel varlıkların yapısal oluşumunu açıklama başarıları, bizim "küçük evren"in, sanıldığı nitelikte olmadığını ortaya koymuştur. İşte, düşünen kişinin, bu gizemsel yorumları bir yana iterek, doğal olana göre kendini bir "yer"e koyması gerekir. Bu yerin bulunması da kişinin kendini olduğu gibi görmesine, gizemsel nitelemelerden kaçınmasına bağlıdır.

H- İnsanın varlığının bilincine varmasıyla ortaya çıkan sorun lara bilimsel bir yöntemle yaklaşması, bilimle bağdaşmayan, yalnızca inançlara özgü açıklamalardan hızla kaçınması önemlidir.

Yukarda dizilenen koşulları daha da çoğaltabiliriz, insan davranışlarını yorumlarken başka türlü koşulların ortaya çıkacağı kesindir. Nedeni de insanın "değişken" olmasıdır. Kırkbeş yaşında bir insanla, onsekiz yaşında bir gencin özdeş oldukları söylenemez. Dahası bunların beslenme koşulları bile, yaşlarıyla bağlantılı görülebilir. Kırkbeş yaşında bir kimsenin dişleri dökülmeye başlar, dökülmeyen de olur. Ancak, sağlıklı bir kimseyle, onsekiz yaşında bir gencin dişlerinde dökülme görülmez. Bu doğal yapı özelliklerine dayanan bir durumdur.

Doğa düşünen insanın karşısına biri özgürlük, öteki kendi sınır çizgilerini bilme gibi iki güçlü sorun çıkarır. Bunlardan birincisi, insanlık tarihi boyunca düşünürleri uğraştırmış, bilimlerin türüne göre açıklamaların, yorumların üretilmesine olanak sağla-

mıştır. Uygarlık geliştikçe, bilimsel atılımlar yayıldıkça, bu sözcüğün kapsamı değişir. Günümüzde üzerinde durulan, bireylere, toplumlara, uluslara göre tanımı, anlamı değişen en yaygın birkaç kavramdan biri de özgürlüktür. Özgürlük düşünsel alanda salttır, yaşamsal alanda belli çizgilerle çevrelenmiştir. Bu çizgilerin kişi elinden çıkan, uygulanan yasalarla ilgili alanı konumuzun dışındadır. Bizi, burada, ilgilendiren insanın doğa karşısındaki yeri, tutumu, davranışlarına getirilen engellerdir. İnsan buluşlarıyla, ürünleriyle bu engellerin önemli bir bölümü aşar, ancak yapay araç doğal engel karşısında kesin özgürlük olanağı değildir.

Sözgelişi, insan geliştirdiği araçlarla uçar, uzaya açılır, ancak bir yerde duracak, daha öteye geçemeyecek. Burada, insan özgürlüğüne karşı doğanın dur dediği bir basamak vardır. İnsan ne denli çok uçsa da güneşe varamaz, ışık yılını aşan uzaklıktaki gezegenlere ulaşamaz, denizin dibinde yemeden-içmeden bir yıl dolaşamaz. Düşünsel gücün yarattığını doğanın çizdiği çevresel yaşama ortamı durduruyor. Bunlar olağandır, insanın doymak bilmeyen tutkularına konan yasaklardır. Bu yasakları koyan doğa sorgulanamaz, yargılanamaz. Oysa, toplumların özgürlükler karşısına diktiği yasaklar tartışılır, yargılanır, sorgulanır.

Kendi sınır çizgilerini bilmeye gelince, insan önce doğayla, sonra kendi kendisiyle karşı karşıya gelir. Nitekim, Karl Jaspers de geliştirdiği Varoluşçuluk öğretisinde insanı "*sınır durumlari*" dediği belli odaklar içinde görür. Bunlar da: boşluğu sınırlayan çizgilerin sonuna değin varmak. Tinsel bilimlerde (özellikle mantık, tinbilim, metafizik) konuşulan dili soyutluktan kurtarıp nesnel duruma getirmek. Evrensel olanı bulmak, varoluşla ilgili olanı yakalayıp gündeme getirmek. Bu üç çizginin açıklanması K. Jaspers'in felsefesinde ilginçtir. Ancak bunların hepsi us aydınlığında görülür, birer felsefe sorunu olarak incelemeye alınır.

Bütünleşmede yolgösterici biricik kılavuz ilke ustur. Us, yalnızca yönlendirici nitelik taşımaz, inançların girilemeyen kaynaklarına giden yolu gösterir, bu kaynaklarda başka nelerin barınabileceğini, beslenebileceğini bildirir. Oysa inanç hep ustan kaçar, ortaçağda olduğu gibi ona yön verme görevini üstlenir. Usun belli ilkeleri vardır, bunlar da: ölçü, doğruluk, dengelilik, açıklık, kesinlik, kurallılık, aydınlık gibi bütün insanlar için genel

geçerli olan kavramların kapsamındadır. Us ilkelerinde gönül uyarınca değişme, başkalaşma, beğenilere göre biçimlenme yoktur. Usa karşı çıkmak, usun kesinliğinden, saltlığından kaçmaktır, aydınlığın karşısında kamaşmaktır, tedirgin olmaktır. İşte bu özellikleri nedeniyle us bütünleşmede şaşmayan biricik ölçüttür.

İnançta bütünleştirici içerik yüzeyseldir, duygusaldır, kişiden kişiye değişme olanağı çoktur. Bu nedenle yeryüzünde sayısız inanç, ancak belli belirli us illkeleri vardır. İnanç genel geçerlik taşımaz, belli bir bilim kuralına bağlanamaz, açıklanamaz, yalnızca yorumlanır.

Bütünleşme kişinin kendini bulmasıyla, kendi varlığının girintili çıkıntılı oyuklarını aydınlatmasıyla bağlantılıdır. İnsan, ne denli yüksek düzeyde öğrenim görürse görsün, benliğinin derinliklerinde az çok girilmemiş, aydınlatılmamış bucaklar vardır. Bütün yaşamı süresince çevresine iyilik eden, güler yüz gösteren, tatlı dilli, sevecen bir kişinin beklenmedik bir durumda andiçerek yalan söylemesi, ya da öfkelenip birini öldürmesi gibi. İnsan sağlığını konu edinen bilimler, bu olayda bir sayrılığın, istenç dışında kalan bir ataklığın etkisini ararlar. Bu ayrı bir konudur, insan benliğinin bilinmeyen yanları olmadığını kanıtlayamaz. Beklenmedik olayın arkasında bilinmeyen bir yer vardır.

İşte bu "bilinmeyen yer" insanı, umulmadık serüvenlere sürükleyen etkinliklerin saklandığı bucaktır. Bu bucak, öylesine etkilidir, öylesine güçlüdür ki, kişiyi istediği yöne çevirebilir. Şöyle bir örnek verelim: toplumsal yaşamda sık sık düşünce değiştiren, bir topluluktan ötekine geçen, önceden verdiği söze, içtiği anda aldırmayan, boşveren ünlü kimseler biliriz. Özellikle "parti" denen yönetimsel kuruluşlarda yaşanan bu bıktırıcı, insan değerlerine aykırı olaylar toplumsal dengenin bozulmasına yolaçarlar. Dilimizde buna "parti değiştirmek" deniyor. Oysa değiştirilen "parti" değil, açıklanmayan, gizli kalan kişiliktir. Bir seçim evresinde (dört ya da beş yılda) birkaç yer değiştiren yüksek görevlilerimizin sayısı az değildir. Bunların çoğu yükseköğrenim görmüş, toplumun yüksek görevlerinde bulunmuş kimselerdir. Bunlar karşıt düşünce ortamına geçmekte, kişiliği yaralayan, kimliği kemiren davranışlarda bulunmakta bir sakınca görmüyorlar. Koyu tutucu bir topluluktan, aşırı sol ya da devrimci bir

topluluğa sıçrarken arkada bıraktıkları kişilik kalıntılarını görmüyorlar. İşte bu olayların arkasında, "bilinmeyen benlik" gizlidir. Böylesi kişi çevresiyle bütünleşememiş, kendi benliğiyle barışamamıştır. Onun topluluk değiştirmesi, bilmeden, bilinmeyen yanını açığa vurmasıdır, böylesi kişi "kendinde değil"dir.

Annesiyle babası arasında sık sık gidiş gelişler gösteren, davranışlarını onların bakışlarına göre yönlendiren küçük bir çocuk düşünelim. Bu çocuk, kendinde elverişli bulduğu duruma göre, annesine koşar, "seni seviyorum" der, sonra babasının bakışlarından etkilenince ona koşar, "babacığım seni daha çok seviyorum" der. Çocuğun eylemleri böyle sürer gider. Kendisine sevdiği bir neneyi, bir oyuncağı verene yönelir, onu "çok sevdiğini" söyler. Bunların hepsi çocuğun duygusal davranışlarıdır, bireysel kişilik daha oluşmamış, son biçimini almamıştır. Bilinç, o evrede, gelişme yolundadır, kişilik yaratan katılığını kazanmamıştır.

Çocuğun anasıyla, babasıyla sürdürdüğü ilişkilerinde kesin bir "bütünleşme" eğilimi yoktur, bütün işler bir "gel-git" ortamındadır. Bütünleşme evresine bilincin uyanmaya, kişiliğin oluşma belirtileri gösterdiği davranış ortamında geçilir. Çocuk anne-baba ikilisinin arasında, ilerde bütünleşmeye dönecek, bir bağlantı aracı gibidir. Onun bütün devindirici itkileri duygularının akışı içindedir. Oysa, olgunluk çağına girmiş, belli bir yaş ortamında kendini bulmuş bir insanın bu çocuğunkileri anımsatan davranışları gözlemlenirse bir "gelişmemişlik" görüntüsünün dışa yansıması diye anlaşılması gerekir. Çocuk suçsuzdur, davranışlarını yargılayabilecek, belli us ilkelerine göre biçimlendirebilecek aşamada değildir. Bu nedenle onun eylemlerini yasaların buyruğu altına sokamayız. İş, onun düşünsel odaklarını biçimlendirecek eğitime kalır. Bu eğitimin içeriğini oluşturan bilimsel verilerin niteliği, özelliği ayrı bir konudur. Buna karşın yetişkinlerin "çocuksu" olmaları eğitimin değil dirimbilimin, sağlıkbilimin alanında görülür. İleri yaşına karşın "çocuksu" davranan bir kimseyi konu edinen bilimsel uzmanlık dalları çoktur. İşte yeterince gelişememiş, geri kalmış, uygarlığın adımlarına ayak uyduramamış bir toplumda, toplumsal bütünleşmeyi engelleyen hep böylesi yaratıklardır. Türk toplumunda, yurttaşları tedirgin edecek bir katılığa varan böyle kimselerle ilgili sorunları, "parti" kapsamında, "din" ortamında ayrıntı-

larıyla, somut örnekler, belgeler vererek işlediğimiz için (İ. Z. Eyuboğlu, *İslamda Bölünmeler-Çelişmeler-Refah'ın Tırmanışı,* 1994) burada sözkonusu etmiyoruz.

Bütünleşme, toplumsal kurumlar arasında, bir anlayış birliğine varmadır, bu uygarlığın anlamını kavramakla sağlanabilir. Ülkemizde, "parti" denen kuruluşların, nerdeyse hepsinde, bütünleşmeye karşı bir içsel direnme vardır. Bu kuruluşların odakları, sanıldığı gibi, bilimsel bir tabana oturmuyor. Yöneticilerin davranışlarından, uygulamalarından çıkan açık sonuç budur. Bunlar toplum şöyle dursun kendi benlikleriyle de bütünleşme aşamasına varamamışlar. Ortada sarsıcı bir "kişilik bunalımı" görülüyor. Şu seçim evresinde, özellikle üç sağ "parti"nin başlarında bulunan, hepsi yükseköğrenim görmüş, yurtdışında okumuş yetkililerin, seçim konuşmalarında sağlıklı bir bilincin varlığı düşünülemez. Bilincin uzak kaldığı yerde kişilik sorunu gündeme gelmez.

Bütünleşmenin karşıtı "kendini dışlamak"tır. Birey toplumla bütünleşme olanağı bulamayınca, bilinçli olarak kendini bütünleşmeye uygun duruma getiremeyince, benliğinde nedeni bilinmeyen sarsıntıların başladığını sezebilir. Dışadönük bir yaşamda, bu sezme sonucu, yüzeye yansıyan toplumsal olaylar bireyi kendine çeker. Birey, kendi dışından gelen etkilerle, kendinden, yine bilmeyerek, uzaklaşır, kalabalığa "karışır". İşte bu, bilmeden, "kalabalığa karışma" kendi kendini dışlamaktır. Seçimlerde, adayların, öncülerin, başkanların başarısı bu kendi kendini dışlayan yurttaşları yanlarına çekmelerinde görülür. Bir kimse, ne denli çok yandaş toplamışsa başarılı sayılır. Oysa bu başarı kişisel kimliğin yıkılışıdır. Başkan, seçim konuşmalarıyla çok yandaş toplamış, yönetimi elegeçirmiştir. Ancak, çok geçmeden başkanın çevresinde toplananlar arasında kopmalar, dağılmalar, ayrılmalar başlar. Biz bu olaya "sürünün dağılması" diyoruz.

Başkan topladığı "sürü"yü yaylıma götürürken geceleyin barınılacak ağılın boyutlarını düşünmemiştir, bu nedenle ağılın dışında kalan "sürü"de dağılma başlamıştır. Seçimlerde, daha önceden belli bir görüşü benimsemeyen, yalnızca adayların konuşmalarına kapılan, onların büyüsü ardınca sürüklenen kişiliksiz kalabalık ağıla dönüşte ister istemez dağılacaktır. Bu korkunç bir olaydır, nedeni de, ağılın dışında kalanları karanlığın basmasıyla

yiyecek kurtların yavaş yavaş, sinsice ağılın çevresine sokulmalarıdır. Ülkemizde, bu yönetimsel kuruluşların, şu "parti" denen toplulukların ne denli bilinçsiz birer "sürü" olduklarını anlamak için, 1950'de ülke yönetimini alan Menderes'in çevresinde toplananların kişiliklerini tanımak yeter. Menderes bir konuşmasında "odunu aday göstersem seçtiririm" demişti, onun bu sözlerini alkışlayanların 27 Mayıs 1960 olayında, Yassıada Duruşmaları'nda görülen tutumları, davranışları, eğilip bükülmeleri, birbirlerini suçlamaları insanlık tarihinin benzeri görülmemiş toplumsal örneğidir.

Menderes'le çevresi aşağılık duygusunun, ezilmişliğin ne denli ataklıklar yarattığının nesnel belgesidir. Bu toplulukta bütünleşme değil, bütünleşme görüntüsünde "sürüleşme" gerçeği yaşanmıştır. Daha önce CHP kuruluşunu suçlayanlar DP çatısı altında toplanınca, çıkar tutkunun yarattığı kudurganlıkla, geçmişi suçlama yarışına girdiler. Oysa DP kurucularının hepsi, daha önce açıklandığı gibi, CHP içinden gelmişti, orada yüksek görevlerde bulunmuştu.

Nietzsche "*Tarih Üstüne*, 1966" adıyla çevirdiğimiz ünlü yapıtına şu sözcüklerle başlar: "Bir bak önünde yayılan sürüye, ne dünü bilir ne bugünü, bir o yana sıçrar, bir bu yana, günaçımından geceye değin sıçrar durur gün gün, onun tad alışla, almayışla çok kısa bir bağlantısı vardır, bir gözaçımlık yaşantının kazığına bağlıdır, bu yüzden acı da duymaz, bıkkınlık da." Bu alıntı, kendini toplumunun tarih bilincinden yoksun kalabalığını kemirici bir dille açıklayan, gelişmeyi, ilerlemeyi uygarlık alanında biçimlenmenin koşulları sayan bir düşünürün görüşlerini sergiliyor. Bilinçsiz kalabalığı, geçmişini bilmeyen, geleceğini düşünemeyen bir "sürü" diye nitelemesi salt bir varsayım değildir. Ortaçağın karanlığında yüzen Alman toplumu öyleydi, kilisenin yönetimi altında bir sürüydü. Oysa, biz Türkler, Atatürk'ün uyarılarıyla, girişimleriyle, devrimleriyle, özellikle bunları sağlayan Kurtuluş Savaşı'yla sürü olmaktan kurtulmuş, bilincin aydınlığında bilimsele yönelmenin kolaylığını bulmuştuk. 1950 yönetimiyle, yeniden, Kurtuluş Savaşı öncesinde, sürü durumuna girme yarışına başladık. Daha sonra Sevr Antlaşması ile çizilen sınırların özlemini duyanların, Atatürk'e karşı çıkanların at yarış-

larına katılır gibi geriye koşuşlarını görmenin acısını çektik, çekiyoruz. Nitekim 27 Mayıs 1960'dan sonra, toplumumuzda bir bilinçsizleşme girişimi ağırlık kazandı, 12 Mart olayları, 12 Eylül 1980 yıkımı bu kişiliksizlik yarışında kılavuz oldu. Şimdi, Marmaris'te, Akdeniz'in ışıklı sularına bakarak geviş getiren eski yetkili, bu bilinçsizleşme yarışında öncü olmanın yozlaşmış tadını çıkarmaktadır. İşte bütünleşme karşıtı olmanın, kendini ezikliğin ağırlığı altında başka türlü görmenin olumsuz sonucu.

İnsan, ancak, taşıdığı bilinçli kişilikle bir "tarih varlığı" olabilir, bilincin dışında bir insan tarihi yoktur. Tarihi anlamak, gerçeğini görmek sağlıklı bilincin başarısıdır. Oysa Türk toplumu, 1950'den beri, birkaç yıl dışında, sağlıklı bilinçle yönetilmemiştir. Ulusal dağınıklığımızın sonucu, nedeni Menderes'in "odunu aday göstersem seçilir" sözlerinin kapsamındadır. Bir yönetimin başında bulunan kimsenin, içinden çıktığı ulusunu böyle nitelemesi, hangi saygı düzeyinde bulunduğunu göstermeye yarayan ilginç bir kanıttır. Oysa, bugün bile bu sözleri söyleyen, ulusunu odun yerine koyan kişinin ardından gidenlerin, onu tanrılaştıranların sayısı kabarıktır, "sağ partiler"in hepsi onun izini sürüyorlar.

**
*

Bütün insanların doğuştan özgür, birbirine eşit olduklarını savunan J. J. Rousseau, "İnsanlar tarafından yapılan her şey, yine insanlar tarafından bozulabilir; tabiatın yaptıkları haricinde bozulmaya mahkum olmayan hiçbir iş ve teşekkül yoktur, *Emil*, s. 194, çev. 1943" Dilini değiştirmeden aktardığım bu alıntı, "insanlarla-insanlar" arasındaki davranış biçimini gösteren ilginç bir örnektir. "İnsanın yaptığını yine insan bozuyor." Osmanlı toplumundan Cumhuriyet toplumuna geçiş evresinde toplumsal ezikliğin, yıpranmışlığın en kötü örneklerini yaşayan, gören ulusumuzda, "kendine dönüş bilinci" uyanmamıştır. Bu nedenle birinin yaptığını ötekinin yıkması ulus yöneticilerine çok doğal görünüyor. Atatürk'ün yaptıklarını yıkmak, Avrupa'dan alınan uygarlık verileriyle Avrupa'ya karşı çıkmak bilimsel aydınlığa kavuşmuş bir toplum olmadığımızın kanıtıdır.

Nietzsche, yıkılması gereken karşısında ataktır, "yıkılıyor mu bir tekme de sen vur" demekten kendini alamaz. Onun düşündü-

ğü, yıkılma eğilimi gösteren karşısında onarıcı, yama vurucu olmaktan kaçınmak, yıkılası olandan hızla kurtulmaktır. Doğu toplumları (islam ülkelerinde) genellikle yamacıdır, onarıcıdır, yeni buluşlardan, yaratmalardan yana değildir. Çağımızda gördüklerimizin başka türlü olmadığı, islam ülkelerinde yaratıcı bir atılımın yeralmadığı bilinen bir gerçektir. Peki bu ülkelerde yaşayan insanlar birbirinin yaptığını yıkarken, biri çıkıp yıkılmaya yüz tutana tekmeyi vururken toplumsal eğilim ne olabilir? Kuşkusuz, islam toplumu din dışında yıkılmaya yüz tutan kendi tarihi, uygarlığı bile olsa ilgisizdir. Bu ilgisizliğin biricik nedeni tarih bilincinin eksikliğidir. Bir Müslümanın tarihi, kendi ulusal varlığıyla değil, diniyle başlar.

"*Tarihin İlkeleri,* 1991" adlı çalışmamızda, ancak bilinçli bir varlığın, değişen-gelişen bir toplumun tarihi olabileceğini söylemiş, bir islam kalabalığının "tarihi"nden sözedilemeyeceğini vurgulamıştık. Bunun nedenlerinden biri de islam toplumunda bilinçli bir bütünleşmenin olamayacağıdır. Bütünleşmede kişisel sorumluluk duygusu aranır. Kişisel sorumluluk ise kendi kendini eleştirmeye, yargılamaya dayanır.

Toplumsal ilişkiler içinde yetersiz kalan kişilerin başlıca özelliklerinden biri de başkalarını suçlayarak, yererek yükselmeye çalışmaktır. Usunun, genel geçerlik taşıyan, denetiminden yoksun kalmış, yetersiz, yoksul bir kişinin tüm davranışlarında dışa vuran ezikliğini görmek pek kolay değildir, bunu ancak konunun uzmanları anlayabilirler. Aşırı tutkuları emziren kendini bilmeyişin yaylımında otlamaya alıştırılmış yılkı kısraklarıdır. Bunlar, sakıncalı bir durum sezince kırlardan yerleşme yerlerine, köylere kaçarlar. Bunlara benzeyen insanlar ise topluma yabancılaşmış, kişiliğinin anlamını kavrayamamışlardır.

Toplumsal ilişkilerde gevşeme başlayınca yetersizlerin ataklığı çoğalır. Yeterli, ağırbaşlı, kişiliğinin bilincine varmış yetkin kimseler kıyıya çekilir, susarlar. Ortalığı boş bulan yetersizlerin yarışı böyle başlar. Toplumda boşluk genişledikçe yetersizin görünüşte yükselmesini önleyen engeller kalkar. Bu, yetersizler için, bir engelsiz koşudur. Üstelik olaylarda bilimsellik sözkonusu olmayınca yetkinin kimde, hangi ölçülere göre olduğu da aranmaz. 1950 yönetimi böyle başlamıştı. Kurtuluş Savaşı'nı,

Birinci Dünya Savaşı'nı görenler, yaşayanlar, acısını çekenler yaşlanıp kıyıya çekilince, yetki yakın tarihimizi kulaktan aktarma bilgilerle öğrenmiş görünenlerin eline geçti. Ülkemizde bir "yetersizler yönetimi" başladı. Bu durum ulusal olanla kişisel olanın birbirine karıştırılmasına yolaçtı. Kişisel çıkarların ulusal yararlar biçimine dönüştürüldüğü bu dönemde, insan değerlerinin ölçüsü kişinin varlıklı-varlıksız olmasına bağlandı. Köy Ağası varlıklıysa, seçim evrelerinde oy toplamaya gelen adayların karınlarını doyurabilecek durumdaysa, birdenbire "yetkili" kişi oluverdi.

Dilimizde "insana yeni ayakkabı yürümeyi, akça konuşmayı öğretir" diyen atasözünün ne denli gerçek, toplumumuza uygun olduğunu görerek öğrendik. Böylesi bir kişinin eline yeterli olanaklar geçtiği gün yapmayacağı iş, sıçramayacağı engel yoktur, kendini öyle görür. Yetersiz için sorun yoktur, bütün güçlükler yasalarla, baskıyla giderilebilir. Nitekim, "birkaç kişiyi ipte sallandır iş biter" diyenler de hep işbitirici olduğunu sanan yetkisizlerdir. Onların gözünde öğretimin, eğitimin, bilimin değeri yoktur. Yüksek görevlerde bulunan birkaç etkili yetkilinin önünü aldın mı dağlardan aştığın gündür.

Toplumların tarihlerinde en göze çarpıcı olayları yaratanlar, ulusu bilmeden yıkıma sürükleyenler, sonra suçu yükleyebilecekleri kimseleri arama yarışına girenler hep bunlardır. Neron'un, Caracalla'nın Roması böyleydi. Avrupa'yı yüzyıllar boyunca kan gölüne çeviren, kralların, derebeylerin hepsi böyleydi. Doğu'da kurulmuş "Kabile İmparatorlukları" böyleydi. İlkçağda İran, Büyük İskender böyle imparatorluklar kurmuş, ölümlerinden sonra devlet bölünmüş, bir süre geçince yeni bir etkili çıkıp hepsini birleştirmiş. Hun İmparatorluğu, Cengiz İmparatorluğu hep başta bulunanın gücüne dayanıyordu, toplumsal tabana basan yoktu.

Doğu imparatorluklarında belli bir bilim anlayışına, ekin görüşüne dayanan yoktu. İskender'in o görkemli imparatorluğu da kendi kişisel gücüne dayanmıştı. Tarihte bilimsel-ekinsel tabana dayanan ilk imparatorluk, bizce, Roma İmparatorluğu'dur. Nitekim çağdaş tüzenin (hukuk) kaynağı "Roma Hukuku" denen kurumdur. Bundan önce, Urukagina, Hammurabi yasaları vardı, ancak bunlar dizgesel değil, birer buyruklar toplamı niteliğindeydi.

Yasa koymak, toplumsal gelişmenin oldukça yüksek bir aşamasına varmanın sonucudur. Yasalar toplumsal yönetimlerin gelişigüzel tutumlarla değil, bilinçli içeriklerle kurulmasının gereğine inanmış uluslarda görülebilir. Roma'dan önce, bilge Platon "*Yasalar*" adlı yapıtında, kendi devlet anlayışına göre, bilinçli bir kuram öne sürmüş, bunun ayrıntılarını göstererek vurgulamıştı. Isparta'da, söylencesel bir yasa geleneği vardı. Ancak yasa-toplum bağlantısını felsefeye özgü bir anlayışla geliştiren Platon olmuştur.

Yasa, hangi anlamda alınırsa alınsın, bütünleşmenin birinci koşuludur. Eski Türkler yasaya "töre" derlerdi. Uygurlar'da "yasa" bugünkü anlamdadır.

Yeterince gelişememiş toplumlarda yasaların yerini gelenekler, görenekler, eskilerden gelen alışkanlıklar almıştır. İslam dininin önerdiği yasaların biri Tevrat, öteki eski Arap gelenekleri olmak üzere iki kaynağı vardır. Bu yasalar, günümüzde Suudi Arabistan'da, İran'da, öteki Arap Emirlikleri'nde görülen uygulama biçimleriyle çok ürperticidir. Taşlamak, el kesmek, kılıçla öldürmek gibi uygulamalar uygarlıkla bağdaşmaz. Buna karşın, Avrupa bu korkunç uygulamalar karşısında sesini çıkarmaz, Türkiye'de yargılamaların türüne bile karışır. Nedeni açık, Suudi Arabistan, Avrupa'nın petrol kuyusudur, onu kurutmak, doldurmak istemez.

Ulusların kendi aralarında, toplumsal yapılarında görülen ayrılıklar nedeniyle, ilk gereksedikleri durum içsel uyumdur. İçsel uyum toplumu oluşturan bireyler arasında yasal eşitliğe dayandığı gibi, düşünce özgürlüğünü de kapsar. Yasa düşüncenin karşısına bir engel niteliğinde çıkarsa, toplumun düşünme üretimi oluşmuş koşullar altına girer, istenen verimi sağlayamaz. Düşünme özgürlüğü, daha çok düşünce ürünlerinin ortaya konmasında kendini gösterir. Düşünür, sanatçı düşündüğünü sergileme yetkisi taşıyorsa, sergileme gücüyle üretme yeteneği karşı karşıya gelir, birinin eksiğini öteki giderebilir. Yasalar düşünürlere, sanatçılara araştırma, inceleme konusu olabilir. Oysa yasalar, düşünürlere, sanatçılara yön veremez, doğrultu gösteremez. Bunun karşıtının geçerli olduğu bir toplumda bütünleşmenin yerini bölünme almıştır. Sözgelişi bir yüksek görevli, bir ressama "şöyle bir tablomu yap" diyemez, derse alacağı yanıt şudur: "sayın bay,

siz ressama değil fotoğrafçıya gidin." Böyle bir kimseyi fotoğrafçı kovabilir, "gidin istediğinize uygun bir fotoğraf aygıtı bulun" diyebilir. Demek önemli olan, görevin gücüne dayanarak düşünürü, sanatçıyı yönlendirmeye kalkmanın kişisel özgürlükle bağlantısı yoktur.

Ulus yönetiminde en önemli sorun, aydınlarla bütünleşmek, bilimsel buluşlardan beslenmek, uygarlığın aydınlığında yürümektir. Sanatçı ile barışık olmayan, düşünürle ilişkiler içine giremeyen bir yönetimin özünde kendi kendini kemiren bir sakınca vardır. Kimi toplumlarda, bulunduğu görevin göz alıcılığından yararlanarak, başkalarını kamu önünde küçük düşürmeye yeltenen kişiler vardır. Özellikle iletişim-yayın araçlarında bu olumsuz davranışlar çok görülür. Uygar bir kimse söylediğinin karşılığını, söylediği ölçüler içinde bekleme eğiliminde değilse, başkalarına sürtünmesin. Senin elinde satışı yüksek bir yayın aracı vardır diye, kendini kimseden üstün sanma. Senin elindeki yayın aracıyla yaptığını yüksek yaylalarda böğüren öküzler, anıran eşekler de yapabilir. En iyisi sen onlara benzeme. Oysa, 1950'den sonra Türk basınında böylesi kimseler yerden ot biter gibi çoğalmıştır. Yayın araçları ülkeye, ulusa aydınlık getirmek içindir, işverenlerine, çalışanlarına ün sağlamak, toplumda üstün bir yer kazandırmak için değil. Üstünlük ün etkinliğiyle değil düşünce üretimiyle sağlanır.

Son birkaç yıl içinde, özellikle "televizyon" denen araçlarda, insanları birbirine düşürmek, ulusa olup bitenleri aktarma örtüsü altında toplumsal dengeyi bozmak gibi, aktöre bakımından çok kötü bir girişim göze çarpmaktadır. Açık oturumları yönetenlerin elinde başlıca üstünlük aracı "televizyon"dur. Oturumu yöneten, bütün kurnazlığını kullanarak, beğenmediği konuşmacıyı güç duruma düşürmek istiyor. Konuşmacılardan birini, daha önce gizli bir sözleşme varmış gibi, ötekinin üstüne saldırtıyor, kışkırtıcılık yaptırtıyor. Uygar bir toplumda, kendini bilen, insana saygılı olan bir kimse bunları yapamaz. Bizde, satışı çok büyük (ötekilere oranla) iki üç gazete, böyle aşağılık bir eğilimin çekiciliğine kapılmış, sözde açık oturum yöneticiliği yapıyor. Oysa, onun yaptığı kendini ezen aşağılık duygusunun ağırlığından kurtulmak, sırtındaki yükü, dolaylı olarak atmaktır.

Türk basınında, bugün, uygar davranan, us ilkelerine göre

kendini yönlendiren, insanlara, insan değerlerine saygı duyan, aydın denebilecek kimselerin sayısı iki elin parmaklarını geçmiyor. Bu yayın araçlarının çoğunun geçmişi kirlidir, kurucularının yaşamında yalnızca çekinceli değil, utanç verici girişimler de görülmüştür. Bunlar arasında, çağdaş anlamda, "aydın" denebilecek kimse yoktur, bu açık bir gerçektir. İşte, toplumumuzda bütünleşmeyi önleyen, çözülmelerden gelir sağlamayı beceri sayan bunlardır. Bunlar, Kurtuluş Savaşı evresinde Osmanlı yanlısı görünen, ulusal silkinmeyi yeren, devrimlere saldıran yayın araçlarını, yazarlarını andırırlar, ancak onların yazınsal becerileri, bilgileri yoktur.

Bütünleşmenin, uygarlığın gelişmesine bağlı bir durum olduğunu söylerken, toplumsal yapı ayrılıklarının da göz önünde bulundurulması gereği unutulmamalı. Bütünleşme, hepsinden önce, "insan" kavramından çıkarılan anlama dayanır. İnsanı değerlendirirken, onun evrendeki yerini saptarken, bütünlüğünü bozmamak gerekir. Bu bütünlüğün bozulduğunu gösteren sayısız örnek vardır. "İnsan" kavramının kapsamında bölünme yoktur. Oysa inançlar, özellikle islam dininde, bu kavramı ikiye böler. İnsan denince, dişi-erkek ayrımı gündeme getirilir. Bir toplumda dişi-erkek ayrımı, insan kavramının içinde erimiyorsa, orada bütünleşme çok güçtür. Düşünce tarihi, en saygın düşünürlerin bile, insana bütünlüğüyle bakmadığı, dişi-erkek ayrımından yola çıkarak düşüncelerini açıkladığını göstermektedir.

İslam dini kadını, erkeği ayırır, erkeği üstün, kadını aşağı görür, onu "erkeğin tarlası" diye niteler. Bunu daha önce gördük. Şimdi bilge Aristoteles'in şu sözlerini okuyalım: "Erkek tabiattan üstün, dişi aşağıdır, biri hükmeder öteki itaat eder. Bu kanun zaruri olarak bütün insanlar için de böyledir. (*Politika*, s. 15, çev. Niyazi Berkes, 1944)". Bu alıntıda kadının, daha ilkçağda hangi niteliklerle tanımlandığı, erkeğin yanındaki durumu sergileniyor. Aristoteles'in kölelere karşı tutumu daha acımasızdır. Nitekim: "Gerçekten kölelerle ehli hayvanlar aşağı yukarı aynı işe yararlar, her ikisi de vücutlarının kuvvetiyle, yaşamamız için zaruri olan ihtiyaçlarımızın giderilmesine yararlar... bazı kimseler tabiattan hür, bazı kimseler köledir ve bunlar için kölelik hem faydalı hem doğrudur. s.16"

Burada, Aristoteles'in görüşüne katılma olanağı yoksa da,

uygarlık tarihinde kadının yerini bulmada önemi vardır. Şimdi, bu görüşün gelişim çizgisi üzerinde yürüyen bir araştırıcının varacağı yer neresi olabilir? Bu sorunun yanıtını, çağımızda, kimi toplumlar benimsedikleri inançlara göre veriyorlar. Ülkemizde kendilerini "şeriatçı" diye niteleyen yurttaşların kadına "gerçek insan" demeleri biraz güçtür. Kadının gövdesel varlığı doğanın ürünüdür, ancak bir "insan" olarak evrendeki yerini bulma görevi uygarlığa düşer. Kadın bir "insan" olması dolayısıyla erkekle eşdeğerlidir, erkek için "daha çok insan", kadın için "daha az insan" demeye olanak yoktur. Gövdesel güce dayanan üstünlük ayrımı da pek tutarlı değildir, erkekten çok güçlü, atak kadınlar da az değildir. Tarihte görülen "Amazon kadınları" bunun en eski örneği sayılır.

İmdi kadın-erkek ayrımına dayanılarak yapılacak bir açıklamanın bütünleşmeye elverişli yanı olabilir mi? Kuşkusuz olamaz. Bütünleşmede "insan" olmanın önemi vardır, erkek-dişi olmanın değil.

**
*

Bütünleşmenin gereksediği olanaklardan birinin, bir bakıma en önemlisinin bilim olduğunu söylemeliyiz. Bunu söylemek, özellikle ülkemizin bilim karşısında benimsediği olumsuz tutum yönündedir. Bu tutum yaşamla bilim arasında kurulması gereken bağlantıyı gözardı etmekte, bilim denince yalnızca yapıtlarda, yazılı kaynaklarda kalan, yaşamın uzağında duran soyut birikimi anlatmaktadır.

Bilimle yaşam arasında bağlantı kurmak, Avrupa'da da pek kolay olmamıştır. Bertrand Russell, dilimize yeni çevrilen bir yapıtında soruna şöyle bakıyor: "Bilimsel düşünce tarzı 18. yüzyıl sonlarına kadar günlük yaşamı pek etkilemedi; çünkü sinai teknolojide devrim yapan büyük buluşlara henüz yol açmamıştı. (çev. Nermin Arık, s. 31)". Demek, bilimin yaşamla yaklaşımı büyük buluşların yaşamsal alanlara uygulanmasını gerektiriyordu. Bu da bilimle yaşamın barışması, yaşamın bilimden yararlanma yoluna gitmesi demektir. Ancak bilimle yaşamın karşılıklı etkileri de gözden ırak tutulmamalı. Yaşama uygulanan bilim yaşamı geliştirir, daha varsıl kılar, öte yandan yaşamın tutarlılığı da bilimsel araştırmalara elverişli ortamları yaratarak verimliliğini

sağlar. Yalnızca bilimsel verilerden yararlanmak bilimsel yaşamak değildir.

Günümüzde, Avrupa'dan getirtilen en görkemli taşıtları başörtülü kızlarımızın kullandıklarını görüyoruz. Bu tutum çağdaş olmadığı gibi, bilimsel yaşama anlamına da gelmez. Bilimsel yaşama başın içinde yeşerir, taşıtın içinde değil. Başını sarıp sarmalamakla araç kullanmak kendi kendini kandırmacadır, kişisel bunalımdır.

İmdi, burada, bu geriye dönük uygulamaları bir yana atarak, yeniden bilimsel davranış ile inanç ataklığı konusuna döneceğim. Bilimin inanca dayatılması düşüncesi ortaçağın ürünüdür, Batı'da, kilise, Doğu'da medrese bu düşüncenin yönetim yeridir. Bilime inanma, bilimin gösterdiği yolda yürüme, bilimin ürünlerine güvenme bir inanç olarak anlaşılırsa ondan yanayız. Ancak, bilimin dışına taşan, yalnızca başka bir varlık alanına, nesnel evrenin ötesine geçen bir inançla başarıya ulaşılacağı kanısında değiliz. Geçmişte yaşanmış ya da yaşandığı sanılmış olayların, sonraları gerçek diye nitelendiğini hepimiz duymuşuzdur. Bilimle, çağdaş düşünceyle ilgisi olmayan, yalnızca boş inanlara bağlanan bir müslüman "dünya" sözkonusu olunca, onun "yaratıldığını, bunun bilmem kaç bin yıl olduğunu" söylemekten geri kalmaz. Üstelik söylediğinin gerçek bilim olduğunu da vurgular. Kendini iyice dine vermiş, onun dışında tüm gerçekleri yadsımış bir yükseköğretim üyesinin bile, varoluşun "Adem ile Havva"dan başladığını savunması, bilim adına üzücüdür. Ancak, onun düşünme yetisi, düşünsel üretime değil, duyduğunu aktarmaya elverişlidir, onu kınamamak gerekir. Onda, inancın yerini tutabilecek bilimsel bir yeti gelişmemiştir, o bağlandığı yazgının tutsağıdır.

İmdi bilimin us ilkelerine, inancın genelde kanıtlanması olanaksız duygulara dayandığına göre, ikisini birlikte sürdürme olanağı var mı? Birini bırakmak gerekirse, hangisinden geçebiliriz? Burada, birini bırakıp ötekinden yana olmanın gereği yoktur. İnsanın bir yanı us, bir yanı duygudur. Yapılacak iş, bize göre, duyguları da, onlardan kaynaklanan davranışları da, belli bir oranda usun denetimi altında tutmaktır. Bu eskiden beri söylenen, ancak uygulanamayan bir öğüttür, biliyoruz. Ancak, yine de, yaşamı düzenlemede, insanlarla sağlıklı ilişkiler kurmada değişken duygulara değil, değişmeyen us ilkelerine uymada yarar vardır.

Bütün bilimsel buluşlar, gelişmeler us ilkelerine uyularak yürütülen çalışmaların ürünleridir. İnsan duyguyla şiir yazar, ancak usla açıklar, ozanın düşünsel evrenini anlamaya çalışır. Nedeni de şiirin içerdiği düşüncenin içeriği ne denli duygusal olsa, ozanı anlamaya yarayan ussal bir yorumu bulunabilir. Öyleyse inançla ortaya konduğu sanılan bir ürünün bile yargılayıcısı ustur.

Burada yorumcu, açıklayıcı olan usun bütünleştirici etkisi de gündeme gelir. Ozanın şiirini, usun ışığında çözümleme, ozanla buluşmadır, ozanın nesnel varlığını karşısına almadan, onunla söyleşmedir. Şiir ozanın görüşünü okuyucuya aktarıyor, okuyucu da ozana yaklaşmak için bir eğilim alanı oluşturuyorsa bütünleştiricidir. Sözgelişi eski Yunan tragedyalarında sergilenen olaylar ürkütücüdür, özellikle yazgının etkisinden kurtulamayışı işleyen oyunlar sarsıcıdır. Bu Yunan yazarları insanı güldürse bile, derin, sarsıcı bir yazgı sorunuyla yüzyüze getirirler. Sophokles, Euripides, Aristophanes gibi üç yazar (oyun yazarı) ilkçağ Yunan uygarlığının ışıldaklarındandır. Hepsi de insanı konu edinmiş, insanın düşünsel bir yanını sergilemiştir. Bunların yapıtlarını anlamaya çalışırken yalnızca us olanaklarından yararlanabiliriz.

Peki, bir insanın yalnızca duygularına dayanarak, güvenerek yaşama olanağı var mı? Kuşkusuz yoktur. Evin yolu duyguyla değil usla öğrenilir, eve dönerken çoluk çocuğa götürülecek ekmeğin karşılığı usla belirlenen akçayla ödenir. Us, ona karşı çıkanların bile yaşamını düzenlemeye yarar, karşı çıkışlarının nedenlerini aramalarını sağlar. Nitekim deliye usun yolunu gösteren de ustur. Demek, birini atıp ötekini almanın yararı yoktur. En iyisi ikisini de gerekli yerine koymaktır. Usla duyguyu bütünleştirmeyi başarırsak, inançların açtığı çatlağı daha kolayca doldurma olanağı buluruz.

Yapılanla yapılmak istenen arasında bir uçurum doğarsa, barış olanağı azalır, tüketilen güç kişiyi yıpratmaktan öte bir etki yaratamaz. İnsan gücünün ağırlığını tartmayı bilirse, girişimlerini de ona göre düzenler, alınması istenen, işe başlarken uygulanan yöntemin elverişli olup olmamasına dayanır. Biz, insan olarak, yalnızca bir "us varlığı" değiliz, duygularımız, açık, kapalı eğilimlerimiz, anlamlarını bizim de önceden kestiremediğimiz yönelimlerimiz vardır. Bunların kimini denetim altına alabiliriz, kiminin benliğimizin neresinde gizlendiğini bile bilemeyiz. Fre-

ud'un çalışmaları sonunda insanın bilinçüstü, bilinçaltı gibi iki ayrı evreni kapsadığı anlaşılmıştır. Bilinçaltı birikimlerinin daha sütçağından başladığı, emekleme dönemlerinde birtakım engellerle karşılaştığı biliniyor. Freud'a göre çocukluk döneminde, birtakım girişimler büyüklerin tepkileriyle karşılanıp bilinçaltına itilir. Çocuk, çevrenin koyduğu yasaklar, suçlamalar karşısında, bilmeden birtakım uygulamalara sürüklenir. Küçükken dinlediği, anlamını çıkaramadığı suçlamalar, yetişkin evrelerinde "suçluluk duygusu"na dönüşür, bilmeden suçlu olmanın ezikliği böyle başlar. Ona göre, toplumda suç sayılan atılımların çoğu çocukluk evrelerinin izlerini taşır.

Dinler insanın suçlu olduğunu ileri sürerler. Bütün din kurucuları, yalvaçlar bu "suçlu" insanı kurtarmak için, tanrı buyruğuyla yeryüzüne geldiklerini savunurlar, İsa, bu "suçlu insan" uğruna kendini adamıştır, bir kurtuluş öncüsü olmuştur. Muhammed, insanları mutlu bir geleceğin günaçımında bekleyen iyiliklerin öncüsüdür. Demek, tanrı kendi başaramadığı işler konusunda elçilerini aracı kılmıştır. Biz, us varlığı denen insanın bu gibi olumsuz yönelmelerle güvenceye varacağı kanısında değiliz. Us, kendi yönünü, ilkelerini saptamazsa yetersizdir.

Bütünleşmeyi yalın, yüzeysel bir kavram olarak görmemeli, onun anlamsal derinliğine inmeli. Bu olayda etkinlik gösteren "sorumluluk duygusu"dur. Kişi yaptığından sorumludur. Ancak, yapılan iş dışa vurur, başkalarınca görülür, onun tanıkları vardır. Kişi, bu nedenle, biraz uyanık olabilir. Oysa uygar, olgun bir kimse için önemli olan düşündüğünden sorumlu olmasıdır. Bu da, düşünceleri nedeniyle, kendi kendini yargılamayı gerektirir. Sorumluluk bir yargılama duygusundan kaynaklanır. Kişi, düşüncelerini karşısına alarak, hepsini bir bir sorguya çekerse, doğruyu eğriyi birbirinden ayırırsa, iyiyi kötüyü seçerse kendi kendini yargılamış olur. Uygar bir insan için bu çok önemli bir gelişmedir. Oysa, bütün davranışlarını dinine, inançlarına bağlamış bir kişide kendi kendini yargılama bilinci gelişmemiştir. Onun tüm yaptıkları inançları gereğidir, öyle sanır, öylece kendi kendini kandırır. Nitekim bizim "yazgı" dediğimiz de, inançlarımızın bizi sorumluluktan kurtarmak için yaptıkları bir sığınaktır.

Kendi kendini yargılamak, sorumluluk üstlenmek kişinin olgunlaşmasına, derin düşünceli olmasına, us ilkelerine göre dav-

ranmasına bağlıdır. Oysa dinci çevrelerde us inançların denetimi altına sokulur. Nitekim tüm ortaçağ boyunca, özellikle felsefede, us dışlanmış, inancın buyruğu altına sokulmuş, bir tutsak, bir yanaşma durumuna getirilmiştir. Bilincin bulunmadığı bir yerde sorumluluk duygusu da yoktur.

Çağımızın ünlü bilginlerinden, Werner Heisenberg (1901-1976)'in, dilimize "*Parça ve Bütün*" adıyla çevrilen (çev. Ayşe Atalay, 1990) yapıtını okuyordum. Yapıtın "Bilim Adamının Sorumluluğu Üzerine" adlı bölümde çok etkilendim. W. Heisenberg ile arkadaşları, İkinci Büyük Savaş sonlarına doğru, Atom-Uranyum konularında sürdürdükleri çalışmalarından dolayı tutuklanıp İngiltere'ye gönderilmiş, burada uzun bir tutsaklık evresi geçirmişler. Bu bilginlerin hepsi de çağının ünlü kişileriydi: Otto Hahn, Max von Laue, Walter Gerlach, Carl Friedrich, Von Weizsaecker, Karl Wirtz. Kendi aralarında söyleşirken, birden Amerika'nın Hiroşima'ya atom bombası attığı söylentisi yayıldı. Bu bilginler arasında, özellikle Otto Hahn derin bir sarsıntı geçirmiş, nerdeyse bunalıma girmiş. Atom konusunda, uranyumla ilgili alanlarda büyük başarılar gösteren bu bilgin, çalışmalarının milyonlarca insanı öldürebilecek bir aracın yapımında kullanıldığını anlayınca derin bir üzüntüye kapılmış, kendini bu kötü olaydan sorumlu tutmuş. W. Heiserberg, bu konuda hepsinin sorumlu olabileceğini, ancak bilimsel çalışmaların insanlığın iyiliği için kullanılması gereğine inandıklarını, milyonlarca suçsuz, çoluk çocuğun öldürülmesine dayanamadıklarını, bunun bir çılgınlık olduğunu vurgulamış. (s. 221-226).

Burada, çağını aşan bilginlerin taşıdıkları sorumluluk, duydukları üzüntü, derin acı sözkonusudur. Oysa, onların çalışmalarında, böyle uygarlık dışı, insanlık dışı bir uygulamanın yeri yoktu. Ancak, çalışmanın saptırılması onları yaraladı. Bugün, ülkemizde, özellikle Sıvas'ta insanları yakan, bunu din adına, inanç adına övünerek yapan insanların kimi Kamutay'a bile girmiştir. Üstelik bunların hepsi belli bir görev aşamasında bulunmuş, sorumluluk üstlenmiş kişilerdir. Peki, islam adına yapılan bu kıyınlara, "insanlık" denir mi? İşte bizim dincilerle Avrupa'nın (bizimkilerin dinsiz, kâfir dedikleri) bilginleri arasında bulunan, bizim adımıza utanç verici ayrım budur.

Bütünleşmede böyle bir sorumluluk duygusunun bulunması

gerekir. Sorumluluk duygusu, bireyler arasında ortak bir yargılanmayı gündeme getirir. Kişi önce kendini, sonra başkalarını yargılamayı başarırsa, yargılarken yargılanan, yargılanırken yargılayan kişi durumuna gelir. İşte, bu işlemde ortaya çıkacak sorumluluk duygusu insanları, eş anlayış düzeyinde, bütünleşmeye çeker.

Dinler incelendiğinde, içlerinde toplumsal bakımdan yapıcı olanın bulunmadığı anlaşılır. Bütün dinler buyurucudur, yalnızca söylenenin yapılmasını ister. Oysa, dinin tabanında ne olduğunu anlama yetisinden yoksun kişi, mutluluğu dinde arama yanılgısından kurtulamaz. Bunun biricik nedeni dinde eleştirinin, bilinçsel düşünmenin bulunmayışıdır. Bir din bütünleşmeyi yalnızca kendi çatısı altında görürse kısırdöngü içindedir. Oysa gelişme süreci çevresel değil belli bir doğrultu üzerindedir. Bu sürecin doğrunun dışına saptığı, kıvrımlaştığı yerde bütünlüğe götüren yol sapmıştır. İşte insanın bölünmesi de böyle başlar, sapan yolda yürümekle birleştirici ereğe ulaşılamaz.

Bütünleşme-sorumluluk ikilisi, insanın kişiliğini de gündeme getirir. Sorumluluk taşımak ancak kişiliğinin bilincinde olan bir insan için geçerlidir. Bütün davranışlarında, eylemlerinde gelişigüzel ataklıklara yönelen bir kimsede kişilik duygusu da yoktur. Kişilik duygusu, bir yerde ataklığı engeller. Sözgelişi ataklık yüzünden, kişiliğe yakışmayan bir eyleme geçmek, değerden düşmeye yolaçar. Değer kazanmak ise karşılıklı saygıya, dengeye dayanır. Böylece saygı, denge, kişilik, sorumluluk, bütünleşme gibi sorunlar birbiri ardınca dizilir. Bu diziliş kişinin karmaşık bir yapıda olduğunu gösterir. Freud, bilincin ötesinde birçok tinsel alanın bulunduğunu söyler. Onun *üst-ben, bilinç, bilinçaltı, bilinçüstü* özel kavramlara verdiği anlamlar okuyucuyu şaşırtabilir. Ancak, bu kavramların hepsi kendisine sağlığa kavuşmaları için başvuranların incelenmesi, tinsel çözümleme yöntemine dayanan işlemlerden geçmesi sonucu elde edilmiştir, içerikleri doludur.

Çağımız, özellikle deney bilimleri alanında, umulmadık bir bütünleşme akışı içindedir. Artık, büyük bilginler bir ülkenin değil, tüm uygarlığın yurttaşları olma durumundadırlar. Bilim belli bir ülkeye sıkışıp kalmıyor, tüm yeryüzüne açılıyor. Bilginler, iletişim araçlarının sağladığı olanaklarla, günlük çalışmalarını bile birbirlerine iletmekte güçlük çekmiyorlar. Bu durum karşı-

sında, uygarlık alanında kendine bir yer edinmenin bütün koşulları, bilimde üretici-bulucu olmaya dayanmaktadır. Ünlü Rus bilgini İ. Pavlov (1849-1936) canlılar üzerinde uzun süren deneylere, gözlemlere giriştiği evrelerde, şaşırtıcı başarılar sağlamış, özellikle sinir dizgesinin uyarılması, çalışması, yapısı konusunda önemli bulgular sergilemişti. Canlı varlıklarda salgılar, sinirler, sinir bozuklukları, beyin işlevleri, tepkiler, içgüdüler gibi nice alanda bu bilginin buluşları çağımız bilimine ışık tutmuştur. Oysa bizim ülkemizde, bu tür bilimsel çalışmaların, yine bilimsel kurallara göre sürdürülmesi, din baskısından kurtulması için Atatürk devrimlerini beklemek gerekmiştir.

Osmanlı, yaşadığı dünya ile bütünleşme olanağından yoksundu, bir devlet olarak çağına bir yenilik katamamıştı. Bu nedenle de Osmanlı toplumu, kendi içine kapalı, çağından kopmuş bir kalabalıktı. Uygarlık tarihine baktığımızda bütün yaklaşımların bilimsel ilgilere dayandığını görürüz. Bilimsel ilginin odağı bireyin bilinçlenmesidir. Birey, yeryüzünde yalnız kalırsa, kısa sürede kendine yabancılaşır. Bu durum büyük devletlerde bile böyledir. İçine kapalı bir devlet çağının dışına itilmiştir.

Çağımızda dinini yenilemesini bilmeyen, yalnızca geçmişten kalan geleneksel izlenimlerle kendini çevreleyen bireyin başarı olanakları yokolmuştur. Bütün aygıtların yenilendiği bir ortamda, değişmeyen eskinin etkinliği bireyi geriye doğru çekmektir. Geriye çekilen bireyin, gittikçe kendine yabancılaştığını anlamak için, ilkçağın bilici tapınaklarına gitmenin gereği yoktur. Bu tapınaklar, yapıldıkları çağlarda bile birer tepki kaynağı olmuştu. Tanrılara karşı güvensizlik gösterdikleri suçlamasıyla ülkesinden sürülen bilginlerin sayısı az değildi, ilkçağ Yunanistan'ında. Ancak, sürgüne gönderilen bilimin dönüşü, gidişi gibi sessiz olmadı. Platon'un "idea kuramı" çağdaş Avrupa düşüncesinin en güçlü, en verimli kaynağı olmakta gecikmedi. Aristoteles'in düşünceleri, kimi alanlarda eskimiş, yanlış sayılsa bile tüm ortaçağa egemen olmuştu. Bu başarı bilimsel anlayışın gelişmesiyle sağlandı. İşlenen konuların çokluğu, sorunların türlülüğü karşısında, bugün bütüncül bir "Batı felsefesi"nden sözedebiliyoruz. Avrupa eğitimiyle Çin eğitimini birbirinden ayırmak çok kolaydır. Çinli Konfüçyus ile Yunanlı Platon'un düşüncelerini öğrenen bir kimse iki düşünürün özdeş ortamda yaşamadığını anlamakta güçlük

çekmez. Düşünce türü bilgine damgasını vurur, bunun tersi de doğru, bilgin yarattığı ürüne kendi damgasını basar. Bu damga, "kişilik" dediğimiz belirtici imdir.

**
*

Bütünleşme, yığınsal bir yuvarlaklaşma değildir, belli ilkeleri vardır. Bu ilkelerin başında *düşünsel sindirim* gelir. Bu en güç, en uzun süreli olanıdır. Düşünsel sindirim, kişinin okuduğunu tüm ayrıntılarıyla anlayıp sindirmesi, düşünce odaklarını oluşturan özlere katmasıdır. Bir yavrunun büyümesini, gelişmesini, güçlenmesini sağlayan besin gibi, düşünsel ürün de sindirilince geliştirme etkisini gösterir. Bunda en büyük görev eğitime düşer. Eğitim, daha ilk basamaklarda düşünsel üretime elverişli bir nitelikte düzenlenirse sindirim kolaylaşır. Bu nedenle belleterek, belleğe yerleştirerek değil öğretilen düşüncelerin sindirilmesini sağlayarak eğitmek gerekir. Eğitimin bellemeye, belleğe yığmaya elverişli olduğu yerde işlek başların yetişmesi bir düştür.

İnsan belleği kullanılmayan süstakıların saklandığı çekmece olmamalı. Orada saklanan ne varsa üretime yönelik bir devinim içine girmeli, işleyen düşünsel aygıtın sesleri çekmecenin dışına taşmalı. Bu sesler eğitim odağının çalışmaya, üretmeye çağrısıdır.

Ortaokul yıllarımda, özellikle yazın ürünlerine, başta şiire karşı içten gelen bir eğilimim vardı. Çocukluğumun geçtiği Maçka'da ağabeyim kemençe çalar, türkü söyler eğlenirdi. Bu türküler, sonradan yayımlanan (*Karadeniz Türküleri*, 1995) yapıtta toplanmıştı. Çok türkü beller, belleğime yerleştirirdim. Sonra şiirlerle de ilgim gelişti, onları da belleğime yerleştirmeye başladım. Ortaokul sıralarında, Türkçe öğretmenlerimden aldığım iyi sayılabilecek "notlarım" hep bu çocukluk yıllarının içime kazdığı türküler yüzündendi. Oysa, yine bu yıllarda "Dilbilgisi"ne karşı en ufak ilgim doğmamıştır. Sonradan bu duyduğumu belleğime yerleştirmenin yararını da gördüm, yararsızlığını da diyebilirim. Yararsızlığı şundandı: bellediğim üzerinde düşünmeyi öğrenmemiştim, belleğim bana sormadan konuşuyordu. Bunun acısını yabancı dil öğrenmede çektim. Yabancı dil öğreniminde, belleğe yerleştirilen sözcüğün anlamını tüm ayrıntılarıyla bilme koşulu vardır. Sözcükleri yanyana getirmek yetmiyor, anlamsal bağlantıyı kurmak gerekiyor. İşte bunda çok güçlük çekiyordum. Demek, ben öğrenerek

düşünmeyi, düşünerek öğrenmeyi bilmiyordum. Öğretmenlerimin çoğu Osmanlı eğitimi görmüştü, özellikle Türkçe öğretmenlerimin birkaçı dışında, hepi yaşlı kimselerdi (1948 yılına değin yaşları ellinin epeyce üstündeydi.) Bugün bile unutmuyorum (26.12.1995), Osmanlıca birkaç dizeyi doğaçtan okuyup açıklayınca çok iyi karşılık alıyordum. Bu eğitim-öğretim biçimi nedeniyle öğrenmede çok geri kaldım.

Eğitimde önemli olan öğrenilenle bütünlük sağlamak, onu gereğinde uygulamaya koyabilmektir. İngiliz bilgesi John Locke'un (1632-1704) Almancaya "*Gedanken Über Erziehung (Eğitim Üstüne Düşünceler*) 1970" adıyla çevrilen yapıtını okuyunca eğitimin ne büyük, ne önemli bir sorun olduğunu anladım. Bu alanda, ülkemizde gençlerimiz tarlalarda kendiliğinden biten otlar gibidir. Özellikle gelenekçi, dinci çevrelerde eğitim, insan yetiştirmek değil, düz odun bile yontamaz.

Yaşadığım bu olaylar, benim çevremle bütünleşebilmem için yeterli, toplumsal olanakların bulunmadığını gösteriyor. Eğitim, insanı yaşadığı çevreyle barıştıramıyorsa, çevrenin eksikliğini-artıklığını insanın önüne serip gerekli gelişme güçlerini sağlayamıyorsa yararı yoktur. Hangi eğitim türü besleyici düşünsel besinleri üretmekten yoksunsa onun yaratacağı verimsizliğin yükünü gelecek kuşaklar çekerler. Uygarlık tarihi eğitimle başlamıştır diyebiliriz. Bu alanda en ileri durumda olan ulusların bilimsel yaratı ortamında da çok başarılı oldukları görülmektedir. Bilim verilerine dayanan bir eğitimin ürünü bilimsel düşünmeyi öğrenen gençlerdir. Bir gencin belleği, eğitimin tutarsızlığı sonucu, yığınlaştırma yeri olursa onun tutsaklığı da kolaylaşır.

İnsan düşündükçe, birçok sorunun kendiliğinden ortaya çıktığını, karşısına dikildiğini görür. Bu sorunlar düşünen insanla çevresi arasında bir bağlantının bulunduğunu kanıtlar. Bu bağlantının olmadığı yerde insanın düşünmesi de biraz yavan kalır. Düşünen insan, çevresini de düşündüğü türde görür, ona yaklaşırken benimsediği düşünme yönteminin ışıldağından yararlanır. Yöntem, daha çok, felsefede aranmıştır. Sonraları felsefe-bilim ayrılığının araya girmesiyle, uğraşın türüne göre niteliği değişmiştir. Ancak türü ne olursa olsun, yöntem us ilkelerinin dışında bir dayanak istemez. Yöntemden kaçan bir düşüncenin tutarlı olacağını da onaylamak güçtür. Büyük bilgeler, özellikle yeni

kuramlar oluşturanlar yönteme büyük önem verirler. Matematikçiler ise, bu bilimin evrensel ilkelerini değişmezliğin kucağında büyütmeyi severler. Özellikle 19. yüzyıl ortalarından sonra, Avrupa'da matematiğe dayalı bir felsefenin gelişmeye başladığını görüyoruz. Bu felsefe, çağımızda mantık-matematik bağlantısını bir yönteme dönüştürme eğilimi gösterdi. Bugün "Çağdaş Mantık" denen bilim dalı böyledir. İngiliz düşünürü Bertrand Russell bu konuda önemli örnekler sergilemiştir.

Ülkemizde mantık-matematik bağlamında düşünceler üretmek, birkaç yükseköğretim kurumunda, özellikle felsefenin çatısı altında, epey ilgi görmüş, önemli yayınlar da sergilenmiştir. (Bu konuda, Dr. Hüseyin Batuhan- Dr. Teo Grünberg-Sadreddin Eyuboğlu, *Modern Mantık,* 1970.) Bu yeni gelişmenin kaynağı, kuşkusuz, Aristoteles mantığına karşı bir tepki olsa gerek. Ancak, mantığın ürettiği düşünceyi olayların sorunsallığına uygulamak kolay değildir, kavramları birtakım imlere dönüştürerek matematiğe özgü anlamda açıklamak düşünce üretmeye değil, üretilmiş düşünceleri belli ölçülere göre dizilemeye yarar.

Bu matematik-mantık bağlamında görülen gelişmenin yararı yoktur denemez, ne de olsa işleyen düşünme odağının yeni bir ürünüdür. Biz, benimsemesek bile, buna yabancı kalamayız. Nitekim B. Russell, "Sorgulayan denemeler"de şunları söylüyor: "... matematiğin yeni bir kolu olan ve felsefeye diğer bütün geleneksel kollardan daha yakın olan, matematiksel mantıktır. Matematiksel mantık, belli bilimsel savların felsefe yönünden hangi sonuçlara yol açtığını, nelerin varsayılması gerektiğini ve aralarında ne gibi bağlantılar olduğunu bulmaya, daha önce hiçbir zaman olmadığı ölçüde olanak sağlar. s.76-77." Bu alıntı, adı geçen bilim dalının en etkin savunucularından birinin elinden çıkmıştır.

Oysa insan yaşamı, bütünlüğüyle mantığın denetimi altında değildir, davranışlarımızın çoğu mantık ilkelerine aykırı nitelik taşıyan duygularımızın ürünüdür. İnsan bir "mantık kuran varlık"tır, ancak yaşamı boyunca "mantığa uyan varlık" değildir. Bu davranışlarımızı felsefeyi matematiksel mantığın, sonra fiziğin denetimi altına vererek sürdüremeyiz. Özellikle doğada ortaya çıkan olayların belli doğa yasalarına uygunluğu tartışılabilir, ancak hepsinde belli bir mantık kuralının işlerliği sözkonusu değildir. Belli çevrelerde büyük ilgiyle karşılanan Wittgenstein'ın

"*Tractatus*"unu sindire sindire okuyan bir kimse, matematikçi bile olsa, sorunlara yaklaşırken hangi açıklama, çözümleme yöntemini kullanacak? Matematik-fizik ilkelerine uyarak belli ağırlıkta, belli bir yükseklikten düşen bir nesnenin düşüş hızını, ivmesini, düştüğü yerdeki etkisini en ince ayrıntılarına değin açıklayabilirsiniz. Ancak, bu düşen nesnenin ezip öldürdüğü bir serçenin benim duygularıma yansımasını hangi yöntemle başkalarına aktarabilirsiniz? Yine matematiksel mantık kuralına dayanarak, bir çocuğun değişik türde çikolatalardan hangisini seçeceğini, ya da seçtiğini önceden söyleyebilir misiniz? Oysa bir Freudçu bunu deneylerine, çocuklar üzerindeki gözlemlerine göre, kesinliğe yakın nitelikte açıklayabilir.

Burada, kendilerine "bilimsel felsefeci" damgasını vuranların karşısına uçlarda dolaşan örnekler göstererek, konuyu biraz da yüzeyselleştirerek çıktığımız, kendimizi onlarla eşdüzeyde saydığımız sanılmasın. Bir açıklama biçimi, ister istemez, karşıt soruyu da gündeme getirir. Rönesanstan sonra "doğanın kitabı matematikle yazılmıştır" özdeyişi çok tutunmuş, çok yayılmıştır. Ancak bu görüş yeni değildir, daha ilkçağda Phytagoras böyle bir düşünce ileri sürmüş, özellikle müzikte ilginç örnekler bulmuştur. Phytagora'ın düşünceleri, kısa sürede, gizemciliğe dönüştü, yıldızbilimciler ortaya çıktı, insanların geleceğini, yazgıyı, olayları birtakım sayılara dayanarak, yıldızların devinimlerini gözlemleyerek açıklama girişimleri yayıldı. Bugün bile yıldızlara, sayılara bağlanan olaylar az değildir. Ancak bunlar doğal gerçekleri açıklamaya yetmiyor. İnsan için önemli olan birtakım değişmez dizgeler oluşturarak kavramların içini oymak değil, olaylara dayanarak kavram içeriklerini sorunlarını aydınlatabilecek bir duruma getirmektir kanısındayız.

Bu yeni görüşler, onlarla bağlamlı "yeni felsefe" diye nitelenen akım, kuşkusuz önemli bir gelişmedir, ancak gökbilim, fizik, matematik gibi alanlarda olumlu sonuçlar verebilir. Siz bir bilgi kuramına, aktöre olayına, estetik sorununa böyle salt sayılara, imlere dayanan örneklere açıklık kazandıramazsınız. Buna benzer bir öğretiyi, daha başka bir varlık alanında, Marksçılar da öne sürmüşlerdi. Özellikle Georg Lukacs, görkemli bir nicelik taşıyan "*Estetik*" adlı yapıtında, Karl Marks'ın kuramından yola çıkarak, büsbütün nesnel verilere yaslanan bir görüşü gündeme

getirdi. Ancak bu görüş, birtakım estetik ayrılıklarını (toplumsal yapı değişikliklerine göre) açıklamaya yetmedi, toplumsal biçimlenmelerin kendilerine göre birer estetiği olduğu, bunun tabanında yalnızca üretim-tüketim-emek bağlamında etkenlerin bulunmadığı ortaya çıktı. sözgelişi bir Çin estetiği ile bir Suudi Arabistan estetiğini, evrensel ilkelere dayanarak açıklama olanağı yoktur. Emek, bütün uluslarda emektir, ancak onun yorumunda ulusal birikimlerin etkisi ağır basar.

İmdi, yukarda sergilenen açıklamalar, örnekler gözönünde tutularak bütünleşme sorununa yaklaşılırsa şöyle bir sonuç doğar: toplumsal yapı değişiklikleriyle atbaşı yürüyen birtakım bilim-bilgi alanları vardır. Bu alanlarda bütünleşme-değerlendirme ikilisi ortaya çıkıyor. Bütünleşme belli değerlendirmeleri gerektiriyor. Bu değerlendirmeler arasında, nedensellik çelişkileri varsa, bütünleşme güçleşiyor, iş bu aykırılıkları gidermeye kalıyor. Toplumun bütününü kapsayacak bir bütünleşmenin de bu değerlendirmelerin uzaklaştırıldığı ortamda gerçekleşebileceği açıklık kazanıyor. Bu durumda bilimsel anlayışa büyük bir yükümlülük düşüyor.

Bütünleşmeden yola çıktık, yavaş yavaş sorumluluk, değerlendirme, daha sonra yine bütünleşme konusuna döndük. Demek, bütünleşme öyle kolay sağlanacak bir gelişme değil, arkasında yararlı tabana oturması gereken önemli koşullar yatmaktadır. Şimdi, dinin bütünleşmeye yeterli olup olmadığını araştıralım. Önce şunu söyleyelim ki, din tarihi boyunca bütünleştirici olamamıştır. Sözgelişi, bugün, islam ülkelerinde bütünleşme yoktur, üstelik kan dökme sürüp gitmektedir. Kur'an'dan kaynaklandığını ileri süren, "mezhep" adı verilen kuruluşların (hepsi müslüman) sayısı yüzyirmi dolayındadır. Bunlara dayanan, yine Kur'an'dan kaynaklandığını savunan "tarikat" denen kuruluşların sayısı da dörtyüze varmıştır. Bunların içinde Nakşbendilik, Kadirilik gibileri kan dökücüdür. Peki kendi kendisiyle bütünleşemeyen bir din toplumsal kurumlarda bütünlüğü hangi güçle sağlayabilir? Ondan yarar beklemek kayadan süt akıtmak gibidir. Durum öteki dinlerde de böyledir, hıristiyan inançlarından kaynaklanan kuruluşların sayısı yüzleri aşmıştır. Ortaçağ Avrupa'sında ortalığı kan gölüne çeviren din savaşlarının anıları bile tüyler ürperticidir. İslamın daha ilk yüzyılında dökülen kanların (üç halife ödürülmüştür) kokuları bugün bile duyulmaktadır.

**
*

Bütünleşmede usun, felsefenin etkinliğine değinmiştik. İkisi arasında kurulan bağlantı kökenseldir. Hegel, "*Hukuk Felsefesinin İlkeleri*" adlı yapıtının önsözünde, sonlarında şöyle diyor: "var olanı kavramak felsefenin görevidir. Çünkü var olan ustur. Bireye gelince herkes kendi çağının çocuğudur, felsefe de bu biçimde kendi zamanının bir özetini verir. Herhangi bir felsefenin çağdaş dünyayı aşabileceğini düşünmek, bir kimsenin kendi döneminin üstünden aşabileceğini, Rodos'un üstünden sıçrayıp geçebileceğini sanmak gibi saçmadır."

Hegel'in bu sözleri, usun taşıdığı önem dolayısıyla, çok ilginçtir. Onun felsefesinde us düşünmenin, düşünsel varlığın yapıtaşıdır. Tüm insan başarıları, varoluşu gerçekleştiren, yönlendiren usla bağlaşım içindedir. Bütünleşme de, bir insan başarısı olduğuna göre, bir felsefe anlayışını gerektirdiğine göre, usla gerçekleşebilir. Bütünleşme varolanla ilgilidir, bu nedenle felsefenin kapsamı içindedir, usun denetimi altındadır. Öyleyse sağlıklı bir ustan kaçınıldığı, salt inançlara sığınıldığı ortamda bütünleşme sözkonusu değildir.

Bütünleşme belli bir yönelmedir, ereği saptanmıştır, bilinmeyen, daha doğrusu önceden saptanamayan ivmenin aşamalarıdır. Bu yüzden bütünleşmenin hızını önceden belirleyemeyiz, ancak doğrultusunu görebiliriz. Hızın niceliği anlamsal içeriğin etkisine bağlıdır. Büyük ekinsel birikimlerin bulunduğu düşünsel odaklarda bütünleşme yoğunlaşır, hızı yavaşlasa bile etkinliği çoğalır.

Suyu arayan kişinin öyküsünü hepimiz duymuşuzdur. İçerik yönünden ilginç olan bu öykü, su arayanın biraz da anlayışsız olduğunu gösterir. Evinde su yokmuş, karısının da işi varmış. Düşünmüş taşınmış, bugün suya ben gideyim demiş. Gitmiş suyun başına, bir de ne görsün, düşlerinde gördüğü taştan su oluğu yok, topraktan fışkıran cılız bir gözecik, biraz su birikmiş, ufak bir ağaç kapla alınıp su kabına doldurulacak durumdaymış. Düşünmüş bu aradığım su değil, bu olsa karım yıllardır buraya gelip giderek suyun başında beklemezdi. Ayrılmış ordan, başlamış taştan oluklu, gür bir su aramaya. Araya araya akşamı etmiş. Karısı da işini bitirince kocasını aramaya çıkmış, suyun başına gitmiş gelen yok giden yok. Orada, avuçlarıyla gözeden su alan bir

çocuğu görünce ona, oraya bir erkeğin gelip gelmediğini sormuş. Çocuk kadının yüzüne bakmış, sonra:

- Öyle teyze, senin evindeki adam elinde su kabı buraya geldi, suya baktı baktı, sonra şöyle gitti. Sen de o yana gidersen bulursun. Kadın da çocuğun gösterdiği yöne gitmiş, bakmış ki kocası başını yukarı kaldırmış kayalara, ormana baka baka yürüyor. Onu görünce buralarda niye dolaştığını sormuş. Adam biraz öfkeli, biraz üzüntülü:

"Suyu arıyorum, demiş. Kadın gülmüş, suyun o ilk gittiği yerdeki göze olduğunu söyleyince adam alınmış:

- Kırk yıldır bize o yerden çıkan suyu mu içirdin? demiş. Bunun üzerine kadın gülerek:

- Kırk yıl değil, doğduğun günden beri anan sana o suyu içirdi, anlamadın da şimdi mi kendine geldin? Bunları duyan adam büsbütün kızmış, şöyle bağırmış:

- Ben seni su aramak için almadım. Bunun üzerine kadın:

- Doğru diyorsun, ben seni hep gözeden aldığım suyla suladım, karşılığını verince adam gülmüş.

Bu öykünün eğlenceli yanı, "sulamak" sözcüğündedir. Bu sözcük genelde hayvanlar için söylenir, hayvanları suya götürmeye "sulamak" denir. Burada, dinci kesimin savunduğu düşünceler de bu "suyu arayan adam" öyküsüne benziyor. Gördükleri suyu beğenmiyor, ormanlarda, kayalıklar arasında düşledikleri suyu arıyorlar.

Suyu arayıp bulmak bir bilinç işidir, gelişigüzel dolaşmak işi değil. Margaret Baınbrıdge'ten dilimize çevrilen "*Dünyada Türkler,* 1995" adıyla çevrilen (çev. Mehmet Harmancı) yapıtını okuyunca, Türkler'in müslüman olduktan sonra hep suyu aradıklarını öğrendim. Çin sınırından Avrupa ortalarına, Kuzey Afrika'dan Rusya bozkırlarına değin birçok devlet kuran bu Türk soyu, müslüman olduktan sonra bütün su kaynaklarını unutmuş. Türk somut nesnelerle düşünen, komşu uygarlıklardan aktardığı soyut varlıkları bile nesnelleştiren bir anlayış düzeyindedir. Sözgelişi "tanrı" Türk düşüncesinde soyut bir kavramdır. Türk bunun yanına "yer", "gök", "su" gibi nesnel varlıkları getirir, onlardan "yer tanrı", "gök-tanrı", "su tanrı" diye yeni tanrılar üretir. Türk'ün bu düşünüş özelliğini yeterince bilemeyen bir araştırıcının "Türk düşüncesi" konusunda sergileyeceği tüm yargılar ya-

nıltıcı olacaktır. Türk, ancak kendi düşünme biçimine özgü bir konuyu kendine çekerek, onunla bütünleşme ortamına girebilir.

Sözgelişi, "tarikat" denen kuruluşların en büyükleri Asya kökenlidir, İran dolaylarında doğmuştur (Nakşbendilik, Kadirilik, Yesevilik". Bu üç kuruluşun en eskisi olan Yesevilik, Şamanlığın açık bir uzantısıdır. Türkler'in en çok benimsedikleri kuruluş da budur. Bu kuruluşun bir kolu olan Nakşbendilik de, en çok Türkler arasında yayılmıştır. Türkler islam dinine, kılıçlar altında girdikten sonra, onu kendilerine uydurmaya başlamışlar. İşte, bugün islamın özüyle bağdaşma olanağı bulunmayan Yesevilik'le Nakşbendilik'in başlıca özelliği Türkler elinde nesnelleşerek soyut yapıdan kopmasıdır. Bu iki kuruluşun Kur'an'la en ufak bir ilgisi yoktur. Türk, islamla bütünleşirken kendini ona değil, onu kendine uydurmanın kolayını bulmuştur.

**
*

İnsan yeryüzünde bulunduğu sürece mutlu olmak, barış içinde yaşamak ister. Mutluluk, barış içinde yaşamak toplumsal olanakların elverişliliği oranındadır, bu nedenle toplumdan topluma göre değişir. Bu değişmenin başında geçimsel koşulların varlığı ağırlık kazanır. Yaşayan insan geçimsel ilişkilerin yanında bir de aydınlanmak, yetişmek, bilgi alanında yükselmek ister. Bu durum yalnızca okumuşları değil, çocuklarını yetiştirmek, yüksek görevlerde görmek, ünlendirmek isteyen çevrelerde de vardır. Bu konuda yaşamak için gereken giyim-kuşam, beslenme, barınma gibi nesnel varlıkları bir yana bırakarak olayın yalnızca düşünsel yönüyle ilgilenmek istiyoruz. Gelişmiş toplumlarda bilgi alanında ilerlemek, olgunlaşmak, çağın aydını olmak, yaratı türlerinde, bilimsel ortamlarda etkili duruma gelmek gibi genelde uygarlığa değgin yönelmeler önemlidir. Bir toplum düşünce aşamasına göre çağını değerlendirebilir.

Bizim toplumumuzda, özellikle son elli yıldan buyana, en çok ilgi çeken aşırı kazanç girişimleridir. Daha sonra kamu kurumlarında oldukça yüksek görevlere çıkma tutkusu gelir. Şunu açıkça söylemek gerekir ki, biz son elli yıldır bilimsel alanda, sanat odaklarında ilerlemeye elverişli tüm atılımların karşısına dikilecek, engelleyici bir tutum takınacak eğilimdeyiz. Bunun kökeni de bir türlü neden çöktüğünü, yıkıldığını anlayamadığımız eskiye duyu-

lan özlemdir. İnsan özleyen, özlediğine kavuşmak isteyen bir varlıktır. Bu özlemek aşırı bir basamağa yükselirse, yoğunlaşırsa önü alınamayan bir tutkuya dönüşür. Tutku ise insanı gömleğinin dışına çıkarır, daha geniş bir giysi edinme ataklığını yaratır. Böyle bir kişi yükseldiği koltuğun etkisini göremez, üzerinde oturduğu koltuğu yükselttiğini sanır. Ülkemizde bunun en gülünç örneği genel seçimlerde görülür. Kamutay'a girmek için çırpınan adaylara bir bakın, içlerinde kaç düşünür, kaç sanatçı, kaç bilgin bulabilirsiniz? Hepsi yüzeysel görüntüler içinde sağa sola yıkılan yurttaşlar. Bunların çoğu ulusu yönetmeye kalkışan, ancak kendi kendini yönetme gücünden yoksun kimselerdir. yaşamımızın önemli bir bölümünü arkadaşlık içinde geçirdiğim nice yüksek görevli bilirim, benim ne iş yaptığımı, neyle uğraştığımı bile bilmez. Bana "ne yapıyorsun, neyle uğraşıyorsun?" diye soran okul arkadaşlarım, soyadımı taşıyan yakınlarım, yargıç, savunman, yükseköğretim üyesi, saylav, daha başka yüksek görevlerde bulunan tanıdıklarımın sayısı az değildir.

Bu olumsuz görüntüler yalnız benimle ilgili değil, çevremde bulunan nice aydın, düşünür arkadaşımın yakınmaları da bu türdendir. Peki böyle bir toplumun geleceği ne olabilir? Bütün yaşamı boyunca çelişkiler uçurumuna yuvarlanmayı göklere yükselmek sanan insanların sarıldıkları din bile kendilerinden kaçıyor, yüzsüzlüklerinden ürküyor.

Bir insan, hangi görev aşamasında bulunursa bulunsun, düşünsel bir odaktan beslenmiyorsa, üstlendiği görevde bilimsel bir ağırlık kazanmadan yana değilse, bütün davranışlarında dışa dönüklük, ünlenmek, göze batmak gibi yüzeysel görüntüler varsa onun "insanlığı" tartışılır. Onun kişiliğinde İ. Pavlov'un köpekler üzerinde yaptığı deneylerle saptadığı "koşullu tepkiler" egemendir, görevinde sivrilmesi bile böylesi tepkilerin gizemsel içerikli olmasındandır. Bulunduğu görevde, seçim yoluyla gelmişse, direnmek kişilik eksikliğinin sonucudur. Tüm yaşamını saylav olarak geçirmek isteyen bir kimsenin, içinde bulunduğu toplumda yapabilecek başka bir işi yok demektir. İşte bu olumsuz durumlara biz toplumda bütünleşmeyi engelleyen *çözülmeler* diyoruz.

Bu olumsuz durumlardan hep bireyleri sorumlu tutmak yanlıştır. Eğitim kurumlarımız, elli yıldır insanı anlamaya yönelik

bir izlenceden yoksundur. İnsan bilimleri ülkemizde daha yeşerme ortamı bulamamıştır. İnsanlarımız birer "mezartaşı" gibi görülmektedir. Yetkililer, yükek görevliler, insan denince yalnız kendilerine oy verenleri anlamaktadır.

Ülkemizde, önemli bir araştırma konusu, toplumbilimsel bir sorun olma özelliğini taşıyan bir uğraş alanı genel seçimlerdir. Genel seçimlerde, seçimlere katılan yönetimsel kuruluşların, uygarlık ortamına yaraşır içerikte kesin, bilimsel izlenceleri yoktur. Bu nedenle, seçim konuşmalarında gelişigüzel söylenen sözlerin ağırlığı, etkisi, yakışıksızlığı, insan değerlerine aykırılığı üzerinde durulmuyor. Birbirlerine karşı en ağır, en yüzsüzce, en utanmazca sözleri söyleyenler, bu sözleriyle alkışlananlar, omuzlarda taşınanlar, bir süre sonra o sözleri söylememişler gibi yanyana gelebiliyorlar, yüzyüze bakabiliyorlar. Bu tür insan yüzsüzlüğüne bilimin bulabileceği bir örtü yoktur.

Geri kalmış toplumlar, özellikle dinlerin ağır baskısı, denetimi altında yaşayanlar tek boyutludur. Çok boyutlu toplumlar ise, genelde bağımsız, düşünce özgürlüğünün çiçeklendiği alanlardır. Bir toplumun gelişmişliği, uygarlığı boyutlarının sayısıyla bağlantılıdır. Boyutlar toplumların başarı ürünleridir. Başarılı olmanın birinci koşulu da düşünsel tabanın verimliliğe, gelişmeye elverişli olmasıdır. Gelecek bölümde bu boyutlar üzerinde duracağız.

TOPLUMUN BOYUTLARI

"*İnsanın Boyutları*, 1995" adlı çalışmamızda, insanın varlık alanında gösterdiği başarıları, onu "var" kılan olanakları açıklamayı denemiştik. Bu bölümde de, insanın yaşadığı toplumda sağladığı başarılarla toplumsal olanaklar arasında süregiden bağlantıyı araştıracağız, insanın başarılarına toplumsal gözlükle bakacağız.

Bizim "sanat, bilim" dediğimiz ne varsa hepsi insanın yaşadığı toplumda sergilediği başarılardır. Dahası toplumun kendi bile insan başarılarından biridir. İnsanın başarılı olabilmesi için toplumun verimliliğe yatkın bir yapıda bulunması birinci koşuldur. İlkin düşünce özgürlüğü, yaşama özgürlüğü, davranış özgürlüğü gibi üç koşulun varlığı, gerekliliği gündeme gelir. Birey, yaşadığı toplumda, genel kurallar dışında bağlayıcı bir yöne itilmemeli. Eğitim düşünce üretimine elverişli olmalı, genel bir baskı eğilimi taşımamalı. Eğitim kurumları, yönetimin işine geldiği içerikte değil, çağdaş uygarlığın gerektirdiği nitelikte olmalı. Bütün toplumsal kurumların tek "kitab"a bağlandığı ortamda insan özgür değildir. Bu tek "kitab"ın adı ne olursa olsun, insan üzerinde buyurucu bir anlam içermemeli.

Yukarda sergilenen koşullar varsa, insan yaşadığı toplumda, düşünce özgürlüğü beslendiğinden, uygarlık bütün engellerin ötesindedir. İnsan düşünen, yaratan bir varlıktır. Onun yarattığı düşündükleridir. Biz, bu düşünülerek yaratılanları "sanat", "bilim" diye iki büyük öbeğe ayırıyoruz. Bilimin içeriği çok geniştir. Önce doğa bilimleri, sonra yalnız düşünsel alanda kalan, deneysel uygulamaya, gözlemsel ortama aktarılamayan bilimler

gelir. Bunların en eskisi, en yaygını, yüzyıllar boyunca en verimlisi felsefedir. Felsefeyi, katı bilimcilerin, bilimden saymadığı, dahası değer vermediği alana itmenin olumsuz örnekleri görülmüştür. Bilimler fizik, matematik, gökbilim, tıp, yerbilim, dirimbilim, tinbilim, toplumbilim, tarih, coğrafya, geometri, mekanik, subilim gibi oldukça kabarık bir sayıya varır. Uygarlık geliştikçe bilimlerin sayısı da çoğalır. Başlangıçta felsefe vardı, felsefe bütün bilimleri kucağında barındırıyordu. Sonra bu bilimler büyüdüler, bağımsızlıklarını kazandılar, ayrı ayrı ortamlar oluşturdular. Felsefenin bu yaramaz, başkaldırıcı çocukları onu evinden bile kovmayı düşündüler. Kovan olmuşsa da, felsefe yine kendine özgü, saygın bir yer bulmada, yaratmada gecikmedi. Özellikle fizik-matematik-gökbilim alanında sivrilenler nedense felsefeye kötü gözle bakmayı yeğlediler. Bunların başında "Viyana Okulu" geliyor, özellikle Reichenbach'ın dilimize "*Bilimsel Felsefenin Doğuşu*" adıyla çevrilen (çev. Cemal Yıldırım, 1981) yapıtı felsefeye yeni bir alan arama çabasını güder. Hans Reichenbach'ın, adı geçen yapıtında, felsefeye karşı sergilediği eleştiriler, özellikle Platon'a yüklenişi, olumsuz bakışın en açık örneğidir. 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan, çağımızda çok yaygınlaşan "Yeni Mantık" çığırı bile felsefeye güler yüz göstermez. Neyse burada onların eleştirisi yapılmayacak.

Bilim, bir düşünce-araştırma-deney ürünü olarak, insanın en yüce başarılarından biridir. Bu nedenle toplumun bir bireyi olan insanın elinden çıkan bu üstün başarılar alanı toplumun en görkemli boyutlarından biri sayılmalıdır. Bilim çağları aşarak uygarlığa damgasını vuran, ona kimlik, üstünlük kazandıran bir üründür. Bilimin ussal ilkelere dayalı bir ürün olarak kaynağı, felsefenin yurdu sayılan Akdeniz'e yakın yerlerdir diyebiliriz. Mısır-Mezopotamya-Anadolu-Ege-Yunanistan-Roma. Bu dizi uygarlığın gelişim çizgisidir. Bu çizginin başlangıcı da, kuşkusuz, felsefedir. Felsefenin olmadığı yerde bilim de yoktur.

Bilimsiz toplumda gelişme, yayılma, uygarlaşma sözkonusu değildir, onda düşünme eylemini besleyecek özlü besinler yoktur. Bilimsel gelişmenin doğaya yönelik araştırmalarla, gözlemlerle başladığı da açık bir gerçektir. Biz, bilimi toplumun boyutlarından biri sayarken başarıların niteliğini düşünüyoruz. Bilim,

daracık bir alanda kalmaz, bütün ilgi odaklarını kendine çeker. Burada "uzmanlık" ayrı bir sorundur. Bizim düşündüğümüz, bilime uyanan ilgidir, onda derinleşme değil. Bu nedenle, bilim belli bir yönetimin buyruğu altında değildir, boyut olmasının özelliği de burdadır.

Felsefeyi bilimsel çalışmaların, ürünlerin ortamında düşünüyoruz. Bunun nedeni de felsefede us ilkelerinin, düşünme yetisinin, yaratma gücünün ağırlığı, tüm olayları belli bir sorun kılığına sokma başarısıdır. İnsan başarıları arasında felsefe gibi dizgeye dayanma gereği duyan başka bir ürün yoktur. Usa en çok karşı çıkan felsefe bile usun ürünüdür.

Bertrand Russell, dilimize "*Batı Felsefesi Tarihi*" başlığı ile çevrilen (çev. Muammer Sencer, 1983) yapıtında felsefenin gelişim çizgisini sergilerken, ilkçağdan yeniçağa değin uzayan başarılar dizisini bilimsel sıçramalarla yanyana sürdürür. Eleştirel bir yönteme ağırlık verilerek açıklanan sorunlarda bilimsel özün etkisi ışıldar. B. Russell, tüm bilimsel buluşların yanında felsefenin etkinliğini, ayrılmazlığını da vurgular. Sonunda bilimsiz bir felsefenin, felsefesiz bir bilimin olamayacağı yargısına varır. Ancak bu yargıyı açıklamaz, kendisi matematiksel mantık, fiziksel gelişim yandaşıdır da ondan. Ona göre matematik-fizik-mantık bağlamı bilimsel gelişmenin başlıca ilerleme çizgisidir.

Bilimsel gelişmelerde dinin etkisini de unutmamak gerekir. Bu etki karşı çıktığı usla ayakta durur. Din, işine geldiği yerde bilimin koruyucu kanatları altına sığınır, işine gelmediği yerde de bu kanatların uzun teleklerini yolar. Din, bireysel bir sorun olmasına karşın, toplumsal boyutlar arasına girme açıkgözlüğü gösteren ilginç bir insan ürünüdür. Bu ürünün ekip biçeni tanrı sayılırsa da, insanın bulunmadığı yerde adı bile anılmaz, böylece bir insan üretmesi olduğu kolayca anlaşılır. Din, bir anlamda toplumsal ilişkiler içinde doğar, yayılır. Ancak, içinden çıktığı toplumu yönetmeye, yönlendirmeye kalkışınca çok sakıncalı olur. Tarihte görülen kanlı din savaşları bunun üzücü kanıtlarını içerir.

Bugün, uygarlığın başlangıç sürelerini belli yıllarla açıklama olasılığı kalmamıştır. Eskiden birkaç bin yıla sığdırılan insan oluşumu bugün milyonca yıllık süreleri bile aşıyor. Özellikle yeryüzünde "diri varlıkların ortaya çıkışı" şaşırtıcı bir geçmişi

kapsıyor. Darwin'in geliştirdiği kuram "canlı"nın ne denli derinlere uzandığını, nesnel buluntularla sergiliyor. Özellikle Lamarck'ın geliştirdiği çevre kuramı bambaşka bir varlık sorununu gündeme getiriyor. Bu kurama göre, yaşam ortamında ancak doğal çevreye uyabilen, bunu başarabilen diri varlığını sürdürür, bu yaşama savaşında yenilenlerin soyu tükenir.

Fizik bilimi, doğanın gizemlerini çözmeye yarayan bir özsu özelliği taşımaktadır. Önce doğal olaylara, sonra özdeksel yapıya yöneldi. Daha sonra, Demokritos'un ortaya attığı "atom" kavramının üstüne kapandı, onu didikledi, daha ufacık bölümlere ayırdı, ısıdan tüm nesnel yoğunlaşmalara sıçrayan bir gelişim çizgisi üzerinde koşar adım yürüdü. Ernst Haeckel (1834-1919) *"Die Weltraetsel, 1899" (Evrenin Gizemleri)* adlı yapıtında, geniş fiziksel-dirimbilimsel bilgisine dayanarak evrenin çözülmedik birkaç sorunu kaldığını öne sürmüştü. Darwin kuramını izlediğinden yayılmasında büyük başarı sağlamış, kendi adıyla anılan "biogenetik yasası"nı bulmuştur. Oysa, daha sonra sürdürülen deneysel çalışmalar evrenin sayısız gizem içerdiğini, özellikle "atom"un daha çok niceliklerden kurulduğunu ortaya koymuştur. Bu alanda sergilenen çalışmalar, buluşlar ilkçağdan 19. yüzyıl ortalarına değin gelen sürecin tüm başarılarını aşmış, özellikle fizik-kimya-gökbilim-dirimbilim alanlarında binbeşyüz yıllık süreyi altmış yıla sığdırmıştır. 1880-1935 arasında ortaya konan başarılar fiziğin ikibinlik geçmişini aşmıştır. Bu konuda, son kırk yıl içinde yapılan yayınlar çok şaşırtıcı başarılar sergilemiştir.

J. D. Bernal'ın dilimze *"Modern Çağ Öncesi Fizik"*, Rom Harré'nin *"Büyük Bilimsel Buluşlar,* çev. Sinan Kılıç, 1994", Richard S. Westafall'ın *"Modern Bilimin Oluşumu,* çev. İ. Hakkı Duru, 1994" adlı yapıtları okunduğunda, doğa bilimleri alanında ulaşılan başarı doruğunun yüksekliği insanı şaşkınlığa uğratır. Oysa, hepsi Avrupa, Amerika ülkelerinde sergilenen bu bilimsel başarılar yurdumuzda, son yıllarda (kırk yılı geçmiyor) aktarılmaktadır. Bu da Türk toplumunun bilimsel boyutlardan yoksun kaldığını gösteren üzücü bir örnektir. Yurdumuz, bu bilimsel boyut eksikliğini ilkin Atatürk döneminde uygulanan devrimlerin ışığında duyabilmiştir. Son elli yıllık dönem ise Atatürk'le gelen ışığı söndürmek için elinden geleni yapma yarışına giren gerici-

lerin bilim yerine dini koyma çabalarıyla geçmiştir. Bütün girişimlerin arkasında "boyutsuz toplum" ya da yalnızca "din boyutlu toplum" yaratma ataklıkları saklıdır.

Toplumumuzda, Atatürk'ten sonra, "çağı izleme girişimleri"nin yerini "çağın gerisinde kalma ataklıkları" almıştır. Özellikle 1950 yönetiminin nesnel durumu budur. Türk insanında çağı izlemenin yararlarını anlayabilecek bir bilinç uyanışı, son elli yılda, görülmemiştir. Bütün girişimler bireyseldir, kamu kurumlarının dışında kalmıştır. Ortaöğretim kurumlarından felsefeyi süren çağdışı, dinci anlayış, onun yerine "din öğrenimi"ni koyarken bindiği dalı kestiğini bile görememiştir.

Tutumun bilimsel tabana oturttuğunu ileri süren çağdışı inanç, altıyüz yıl süren "medrese" egemenliğinin Osmanlı'yı hangi uçuruma sürüklediğini anlama erdeminden bile yoksundu. Bu tutucu uygulama erdemli toplum yerine erdemsiz toplum getirmenin özlemini çekmiştir. Erdem, dinci bir anlayışın yorumuna bırakılırsa erdem olmaktan çıkar, kesin buyruğa dönüşür, oysa erdem buyruk değildir.

Değişik bilimsel alanlarda sürdürülen başarıları, ayrı ayrı açıklamak elimizden gelmez, o konuda bilgi birikimimiz yoktur, bizim burada sergilediğimiz birtakım izlenimlerdir. Bilimsel gelişme tek boyutlu değildir, yanında onu besleyen, özendiren "sanat" denen geniş bir yaratı alanı vardır. Birçok büyük bilginin sanatla yakınlığını biliyoruz. Einstein, Heisenberg gibi çağımıza damgasını vuran fizikçilerin yaşamında müziğin, şiirin önemli bir yeri vardır. Ülkemizde eksik olan bu sanata yakınlaşmadır. Osmanlı'da böyle bir yakınlaşma vardı, ancak dar bir alanda kalmıştır, topluma açılamamıştır. Birçoğu ozan olan Osmanlı padişahları arasında Fatih'in resimle, şiirle ilgisi belli. Fatih kendi tablosunu yaptırtmak için yurtdışından ressam çağırmıştır. Üçüncü Selim'in müzikle bağlantısı biliniyor, Bizans kökenli "Osmanlı müziği" olması durumu değiştirmez, İkinci Mahmud'un çizilen tablolarına bakılırsa onun da resimle ilişkisi var. İkinci Mahmud'tan Atatürk'e değin geçen yüzyıla yakın sürede, geniş anlamda, sanatla ilgilenen bir Padişah görülmüyor. Atatürk döneminde bilim, sanat, spor alanlarında şaşılası bir olumluluk görülüyor.

Toplumun boyutları konusunda en çok göze çarpan atılım sanat alanındadır. Şiir, roman, müzik, resim, yontu, kabartma, mozaik, seramik, oyun (tüm türleriyle: bale, tiyatro, pandomim gibi...), mimarlık, süsleme, oyma, işleme, halk sanatları gibi daha nice yaratı türleri vardır. Toplumu besleyen, geliştiren bunlardır. Atatürk, bir konuşmasında, "sanat toplumun can damarıdır, sanata önem vermeyen toplumun can damarlarından biri kurumuştur" anlamında bir özdeyişi vardır. Doğu uluslarında sanatı böyle tanımlayan başka bir devlet kurucusu bilmiyoruz. Türk tiyatrosu azınlıkların, müslüman olmayan yurttaşların çabalarıyla doğmuştur. Resim, mimarlıkta bu azınlık yurttaşların başarıları yadsınamaz. (Bu alanda Metin And'ın, Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet dönemlerini içeren 1971-1983 arasında yayımlanmış üç önemli çalışması vardır.. 1839'dan 1983'e değin süren tiyatro evresinin gelişimini, kaynaklarını, türlerini kapssayan bu çalışmalarda gerek Osmanlı aydınının, gerekse Çağdaş Türk aydınının tiyatroya hangi gözle baktığı açık bir dille, örnekler verilerek işlenmiştir..)

Bir toplumun çağdaş olmasında, sanatın etkinliği felsefeyle yaşıttır denilebilir. İÖ. 5. yüzyılda, çağına göre gelişmiş bir Yunan tiyatrosu vardı. Gerek Hellencilik döneminde, gerekse Roma döneminde Anadolu'da kurulmuş tiyatrolar bugün bile şaşırtıcı görkemliliğini korumaktadır. İşte tiyatronun, öteki sanat türleri içinde, görkemli bir toplumsal boyut oluşunun kanıtlarından biri de budur.

Tiyatronun kapsamında müzikle çalgının yeri çok mu çok önemlidir, etkilidir, ilginçtir. Uygarlık tarihine bakıldığında büyük ürünler veren, bilimsel gelişmeler gösteren toplumların tiyatro alanında ne denli ileri, yaygın başarılar sağladıkları kolayca görülür. Uygarlığın gözlüğü ile bakılırsa tiyatro toplumsal gelişmelerde, bilimsel odaklar gibi etkinlik gösteriyor. Bilimsel odaklar karşısında tiyatronun taşıdığı ayrıcalık tüm topluma, bireylere açık olmasındadır. Bilimsel çalışmalar öyle değil, uzmanlık istediğinden daha dar bir çevrede sıkışıp kalıyor. Oysa tiyatroya gitmek için böyle bir gerekçe yok.

Yontu da büyük uygarlıkların yaratıldığı ülkelerde gelişmiş, ilerlemiş bir yaratı türüdür, onun da kaynağı Anadolu-Yunan-Roma çizgisi üzerindedir. Benzeri gelişmeler Mezopotamya'da,

Mısır'da da görülmüştür. Ancak altın çağını Anadolu-Atina-Roma üçlüsünde yaşamıştır. Hellencilik döneminde görülen ayrıntılı incelme Yunan yontusunun bir uzantısıdır. Çağdaş Avrupa sanatının gelişmesinde, özellikle yontu türünde, öncülük yine ilkçağdadır. Burada başka bir özellik sözkonusudur. Kilise, kendi işine geldiğinden, yontuyu, resmi, müziği, mozaiği tutmuş, korumuştur. Bu nedenle bu üç soylu sanat kilise çevrelerinde büyük bir atılım göstermiştir. İslam düşüncesi bu sanatlara karşı çıktığından, tek boyutlu bir toplum olmaktan kurtulamamıştır. Nitekim bugün yurdumuzda, aşırı dinci çevrelerin bu tür sanatlara karşı olumsuz tutumları da, çağımızda çağdışı kalmanın, tek boyutlu toplum yaşamından kurtulamamanın sonucudur.

Avrupa sanatını geliştirenler arasında, deney bilimleriyle uğraşan bilginler de vardır. Leonardo Da Vinci'nin yontuları bilimin yanında sanatın aldığı yeri gösteren belgelerdir. Öte yandan Michel Angelo'nun resimleri, yontuları da bir sanatçının çok boyutlu olmasına örnek gösterilebilir. Biz, burada yontuyla resmi yanyana yürüten, iki türde de şaşırtıcı başarılar gösteren kişilere uygarlığın neler borçlu olduğunu söylemekten öte bir iş yapamayız. Ancak, yontunun yanında resmin de büyük uygarlıklar yaratan uluslarda yükseldiğini görmekteyiz. Gelişigüzel bir sanat tarihi okuyan kimse bu iki sanat türünün evrensel uygarlık alanında tuttuğu yeri görkemli örneklerle bulabilir (Bk. E. H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, çev. Bedrettin Cömert, 1976).

Sanatın ilginç kollarından biri de, daha önce sözünü ettiğimiz, müziktir. Müzik toplumun sesidir, duygularını, beğenilerini, tinsel eğilimlerini, sanata bakış biçimlerini yansıtan sesi. Müziksiz bir toplum düşünülemez. Müziğe karşı çıkan dinlerin bile, inançlarını dilegetiren, çok özel biçimde bir müziği vardır. Bu nedenle müzik toplumların sesle biçimlenen kimlik belgelerinden biri sayılır. Müzik alanında gelişme, uygarlık alanında, ilerlemeye bağlıdır. Biz iki türlü müzik vardır diyoruz. Bunlardan biri "durağan", öteki "devingen"dir.

"Durağan müzik" geleneksel biçimi içinde değişmeyen, aygıtlar (çalgı araçları) değişse bile seslerin düzenlenmesinde, ezgilerde, uyumlarda değişmeden kalan müziktir. Bu müziğin bugün ilgi çeken, uluslararası olay gören örnekleri eski Amerika yerlilerinin,

şu Kızılderililerin, Avustralya'nın, Afrika'nın ilksel özelliklerini koruyan topluluklarında görülür. Bunların çalgıları, oyunları, ezgileri yöresel özellikler taşır. Ülkemizde, yöreden yöreye değişen, ayrı özellikler taşıyan, "halk müziği" de bu kapsamdadır.

"Devingen müzik" ise boyuna gelişen, değişen, yeni biçimler, aygıtlar bulan, sürekli bir ileri atılım içinde bulunan müziktir. Sözgelişi Çağdaş Avrupa müziği bu türdendir. Bu müziğin en büyük yaratıcıları Bach'lar (baba oğul), Mozart, Beethoven, Schubert, Schumann gibi evrenselleşen ünlülerdir. Bu kişilerin yetiştikleri dönemler, toplumlar felsefe, fizik, kimya, tıb, gökbilim, resim, yontu, yazın gibi değişik yaratı alanlarında büyük buluşlar sergilemiştir. İtalya, Fransa, İngiltere gibi Avrupa uluslarında müzik alanında büyük öncülerin yapıtları evrensel kimlik kazanmıştır. Doğu toplumlarının da kendilerine özgü müzikleri vardır, ancak Avrupa oranında evrensel bir gelişme gösterememiştir. Bugün Japon müziği, oyunu kendi ortamında özgündür, Çin müziği de öyle. Hind müziği çok değişik, gizemli bir yapıdadır. Avrupa müziğinin dışında kalan, müziklerin devingenliği, hızlı bir gelişim gösterdiği söylenemez. Ülkemizde benimsenen "Türk müziği" adıyla bilinen müzik eski Bizans müziğinin bir uzantısıdır, buna günümüzde "Alaturka" deniyor, "Türk'e özgü" anlamını içeren İtalyanca bir sözcüktür. Bu müzikte, bugün "klasik" denen gerçekten başarılı öncüler yetişmişse de, "devingen" bir içerik yarattıkları söylenemez.

Mimarlık alanında sergilenen nesnel örnekler, toplumların anlayış özelliklerini yansıtan, konunun uzmanı olmayı gerektirmeden beğeni uyandıran varlıklardır. Çin, Japon, Hind, İran, Arap, Yunan, Anadolu, Roma, Mısır, Asur, Hitit, Sümer gibi ulusların mimarlık alanında bıraktıkları evrensel yapıtlar toplumsal anlayış özelliklerini yansıtma bakımından şaşırtıcı bir anlatım içerir. Mısır piramidlerinden Anadolu-Yunan-Roma tiyatrolarına değin çekilen bir uygarlık çizgisi toplumsal bakışaçılarının niteliğini, yapı denen üründen ne anlaşıldığını gösterir. Avrupa ortaçağından, Anadolu ortaçağından, Mezopotamya-Mısır ortaçağından kalan yapılar (kilise, cami, çeşme, konut, kale, hamam, kışla bg.) yöresel mimarlık anlayışlarının kanıtlarıdır. Bu konuda mezarlar bile ilginç örnekler verir.

Anadolu'da gelişen, sonra çevreye yayılan mimarlığın ilk örneklerini, büyük ölçüde, Hititler'de buluyoruz. Bu başlangıç döneminin sergilediği örneklerin kaynakları, gelişim çizgileri, yayılma alanları bir uygarlığın hangi koşullar altında biçimlendiğini vurgular. (Bu konuda geniş bilgi için, Rudolf Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, çev. Meral Madra, 1975, doyurucu bir kaynaktır.) Bu konularda, ülkemizde başvurulacak çok kaynak vardır. Ülkemizde yayımlanan mimarlıkla ilgili yapıtların başlıca özelliği konu edinilen alanın bütün yöresel ayrıntılarını kapsamasıdır. Sözgelişi Selçuk, Osmanlı, Mısır, Yunan, Roma, İran, İslam (bütün müslüman ülkeleri kapsar), Bizans gibi değişik uzmanlık alanlarını kuşatan yapıtların çoğu yabancı kökenli olmakla birlikte araştırıcılar için yeterli belgeleri sağlayabilecek niceliktedir.

Resim, daha önce de değinildiği gibi, toplumsal boyutlardan biri olan sanat türünde, islam ülkelerinde, yok denebilecek durumda pek az gelişme göstermiştir. Bu ülkeler arasında, resim-yontu alanında en başarılı bir gelişme gösteren Cumhuriyet Türkiyesi'dir. Resim eski Doğu'da, Akdeniz yöresinde vardı, başarılı örnekler sergilemişti. (Robert Boulanger, *La Peinture égyptienne et l'Orient ancien*, Lausanne 1965).

Ülkemizde "halk resmi" adı verilen bir tür vardır. Bu tür, islam dininin ağır yasaklarına karşın, mutlu azınlıklardan uzak yörelerde yayılma olanağı bulmuştur. Önemli bir vrimliliği olmasa bile, inançlarına bağlı yoksul halk kesiminin resimden ne anladığını, bu sanata yaşamında yer verdiğini gösterme bakımından ilginç bir alandır (Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri,* 1960.) Bundan anlaşıldığına göre, Anadolu insanı yaşamını biçimlendirirken resmi de gereksemiş, ona da yaşama ortamında yer vermiştir. İslam dini bunu yasaklamış, sanatı daha çok diri varlıkların dışında, biçimlerden uzak bir "süsleme" niteliğinde görmüştür. Nitekim Prof. Dr. Ernst Diez, ülkemizde yaptığı araştırmalar sonucu yayımladığı "*Türk Sanatı* (çev. Oktay Aslanapa, 1995) adlı çalışmasında daha çok Selçuk-Osmanlı dönemini işlemiş, biraz da Türkiye dışında kalan Türk sanatıyla ilgili örnekler sergilemiştir. Burada, ilgiyi çeken, Türkiye dışında kalan Türk sanatında dinci öğelerin pek etkili olmayışıdır.

Toplumsal ıraların en çok yansıdığı sanat alanı yazındır. Roman, öykü, şiir, söylence, yiğitlik konuları gibi pek çok türü bulunan bu alanda gelişme uygarlığın yürüyüş çizgisi üzerindedir. Toplumun bulunduğu uygarlık aşamasının üstüne çıkan, bütün yaratı alanlarını denetimi altına alan bir yazın yoktur. Hangi toplum uygarlık alanında hızlı, büyük ilerleme göstermişse, orada yazın türlerinin de yükseklere tırmandığı görülmektedir. Eski Anadolu-Yunan toplumlarında felsefe çağımızın düşüncesini yönlendirecek nitelikteydi. Bu düşünce gelişirken yanında yazını da götürüyordu. Böylece felsefe-yazın yoldaşlığı sürdürüldü. Ulusların "detan" denen türde ortaya koydukları ürünler incelenirse, bunların hep büyük yükseliş çağlarını konu edindikleri anlaşılır. Yine bu ürünler, büyük yükselişlerin görüldüğü evrelerde sergilenme olanağı bulur. Çok uzağa gitmenin gereği yoktur, Gılgamış, Homeros destanları biliniyor. Bu ürünlerin ardından, yine yazın türünde, akarsuların büyüdüğü, onları besleyen kolların çoğaldığı, düşünsel ürünlerin türlendiği bir gerçektir. Burada, ayrıntılara girerek, konuyu olabildiğince uzatmaya gerek kalmamıştır. Durumu özet olarak vermek, araştırmayı seven bir okuyucuya yeter.

Elimizde Mısır yazınıyla ilgili "Ölüler Kitabı" diye yorumlanan ürünler birikimi vardır. Piramdilere yazılmış şiirlerin toplanmasından oluşan bu ürünler Mısır'ın, uygarlık alanında, en yüksek aşamada bulunduğu çağları dilegetirir. İlkçağ Yunan ozanlarının, yazarlarının hepsi Yunan uygarlığının parlak döneminde doğmuştur. Roma uygarlığının, yazın alanında adı günümüze kalan en büyük ozanları da öyle, Roma'nın, arasıra sarsıntılı olmasına karşın, en yüksek dönemiyle ilgilidir. İslam ülkelerinin en büyük ozanları, islamın güçlü çağlarında yetişmiştir. İtalya, İspanya, Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda ile öteki Avrupa uluslarının içinden yetişmiş ozanların, yazarların hepsi ülkelerinin görkemli çağlarında yaşamıştır. Çarlık Rusyası'nın yazın öncüleri Rusya'nın güçlü evrelerinde görülür. Sözü daha uzatmayalım, yazınla öteki sanat ürünlerinin yükseliş evreleri elele yürümektedir.

Yazın ürünlerinin başka bir özelliği de yer yer felsefe, insan sorunlarını içermesidir. Kimi ozanlarda felsefenin ilk sorunsal konularını buluyoruz. İlkçağ Yunan felsefesiyle ilgili sorunların Homeros şiirlerinde bulunması gelişigüzel bir olay değildir. Ro-

ma ozanı Lecretius'nun "*De Rerum Natura (Varlığın Yapısı)*" adlı yapıtı şiir-felsefe arkadaşlığının en sağam anıtıdır. İlkçağ Anadolu bilgelerinin felsefeye değgin görüşlerini şiir diliyle vermeleri de yazına ayrı bir önem kazandırmıştır. İnsan sorunlarıyla ilgili felsefe çalışmalarında yazın ürünlerinden yararlanma girişimleri hep gündemdedir.

Bu yazın-felsefe arkadaşlığının kökeninde düşünce ürünlerinin sergilenme özelliği vardır. Uygarlığın yarattığı belli bir alanda sıkışıp kalmıyor. İnsan elinden çıkan yaratı ürünleri başarı türlerine yayılıyor. Böylece şiirde, resimde, yontuda, müzikte; oyunda, mimarlıkta insanı vurgulayan odaklar oluşuyor. Özellikle ortaçağ boyunca ortaya konan dinle ilgili yapılarda kişisel inanç eğilimlerinin izlerini görmek güç değildir. Nitekim, Mimar Sinan bir ortaçağ sanatçısı olmamasına karşın (çağ bakımından) yaptığı tapınakların tinsel anlatımları ortaçağ anlayışını vurgular. Mimarlık bakımından görülen büyük, etkin gelişme inancın izlerini büsbütün silmeye yetmez. Toplumsal anlayış, bu yapılarda içsel eğilimi yönlendirir. Bu nedenle bu yapılar üzerinde, çağın insanını, sanat görüşünü öğrenme bakımından felsefeye özgü çalışmalar yapılabilir.

Bir mimarlık ürünü konusunda felsefeye dayalı çalışma olabilir mi? Felsefenin özelliğini, sorunsal içeriğini bilmeyen bir kimse için bu soru önemlidir, bilen içinse gülünçtür. Toplumsal boyutların içeriği belli sayıda değildir. Düşünen insan, bağlandığı düşünme yöntemine göre ilgi duyabileceği tüm konulara yönelebilir, bu yönelme içinde yaşadığı toplumun düşünsel olanaklarıyla bütünleşme anlamındadır.

Sanatın atılım alanları toplumun uygarlık anlayışına göre daralır, genişler. Bir sanat alanı genişleme olanağı taşımıyorsa, kapsadığı sanatçıyı baskı altına alır. Bu baskı yönetimsel değil, düşünseldir. Sanatçıya sessiz, sözsüz bir dille "sen şöyle yapmalısın" söylemini sezdirir. Bu durumda gelişme, yaratma atılımı sözkonusu değildir.

Toplumun önemli boyutlarından biri de tarımdır. Bu alan, toplumsal yapıda biçimlenmenin dışadönük göstergesidir. Üretim-tüketim bakımından dengeli, sıkıntısız bir toplumda inançlar bile tarımın verim gücüne göre, sessizce değişebilir. 19. yüzyıl

ortalarından buyana, Avrupa'da üretim-tüketim sorunu bütün toplum kesimlerinin ilgisini çeken, ağırlıklı bir odak durumuna gelmiştir. Çağımızda da, ulusların bağımsızlıklarını bile etkileyen bu üretim-tüketim dengesinin niteliğidir. Ürettiği tükettiğini aştığından, ülke dışında geniş satış alanları bulan uluslar gittikçe daha varlıklı olmakta, üretim-tüketim koşulları oranında özgürlükleri denetleyebilecek duruma gelmektedir.

Türkiye, Osmanlı döneminde, Kanuni Süleyman'ın buyruğuyla, Avrupa'ya verdiği ödünlerin "kapitülasyon" adı altında yoğunlaştığı biliniyor. Yüzyıllar geçtikçe bu ödün, dış ülkelerden (Avrupa'dan) ödünç akça alma olayına dönüştü. Üretim-tüketim ilişkileri arasında büyüyen uçurum nedeniyle sıkıntılara sürüklenen Osmanlı Devleti içinden çökmeye, sarsıntılar geçirmeye başladı. Sonra, ülkede yaşayan azınlıklar sorunuyla yüzyüze getirildi, gizli bir "hıristiyan baskısı" altına alındı. Sonuç, daha önce anlatıldığı gibi, yıkım oldu. Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra "dış borçlar" gündeme getirildi. Yoksulluklarla, sıkıntılarla kurulan Cumhuriyet Türkiyesi bu dış borçları 1930 yılına değin ödedi, kurtuldu. Bu kurtuluşla Türkiye dünya devletleri arasında, günümüzde bile unutulamayan, bir saygınlık kazandı. Menderes yönetimi, tutarsız uygulamalarla, dışa bağlanmalarla yeni borçlar altına girdi, bu da önemli bir başarı sayıldı. Onu izleyen yöneticiler arasında "borç yiğitin kamçısıdır" söylemini dilinden düşürmeyen yetkililer çıktı. Bugün Türkiye, yetkililerin açıkladıklarına göre, yetmiş milyar dolarlık bir dış borç ağırlığı altındadır.

Adı geçen bu borç "yiğitin kamçısı" olmaktan çıkmış, buyurucusu, denetleyicisi, egemeni durumuna gelmiştir. Bugün Amerika, Avrupa devletleri, bu büyük borç nedeniyle Türkiye'ye istediklerini yaptırabilmekte, Kurtuluş Savaşı'yla kazanılanların önemli bir bölümünü alıp götürmeye çalışmaktadır. Sözün kısası, bu dış borç Türk egemenliğini, Türk bağımsızlığını korkutmaya yöneliktir, onun için açık bir "sakınca" niteliği kazanmıştır. Türkiye'nin düşünülüp taşınılmadan Gümrük Birliği'ne girişi bağımsızlığının bir bölümünü bırakışı demektir. Bunun acısını gelecek kuşaklar çekecekler, bugünkü büyüklerini (Gümrük Birliği sarsaklarını) iyi, yakışıklı sözlerle anmayacaklardır. Nitekim biz de "Saraylılar"ın yediği Avrupa akçaları nedeniyle, Türki-

ye'yi "dış borçlar" baskısı altına sokan büyükbaş atalarımızı severek anamıyoruz. Dinden öte gerçek, yeyip içmekten öte yaşamak, kendi sarayından başka konak bilmeyen bu büyükbaş atalarımız bizi Sevr Antlaşması'mn eşiğinde bırakıp kaçmışlar, kurtuluşu Arabistan çöllerinde Anadolu çocuklarını İngilizler'e satan, kırdırtan Arap ürünü bir dine sığınmakta bulmuşlardır. Durum bugün de öyledir.

Yukarda anlatılanlar birer düş ürünü değildir, tarımı, üretim-tüketimi yıkılan Osmanlı yönetiminin, yine kendi aydınlarınca yayımlanan yazılı kaynaklarından öğrenilmiştir. Son elli yıllık tarım uygulamaları nedeniyle Türkiye'de geniş çaplı bir tarımsal gerileme başladı. Birinci Büyük Savaş'ın ardından gelen tarımsal sarsıntıyı İkinci Büyük Savaş sonrası dönemde, Amerika işe yaramaz buğdaylarını Türkiye'ye "yardım" adı altında sokup halka dağıttığında, ülkeye karnından bağlı tutucu çevrelerde benzeri görülmemiş bir Amerikan yandaşlığı gelişti. Kısa bir süre sonra, en gerekli besin ürünleri bile dışardan alınır oldu, Türk geliri Avrupa'ya kaydı. Bu besin gereçleri arasında et, yağ, peynir, un gibi ülkemizde bolundan üretilen nesneler de vardı. Şeker fabrikaları çoğalırken dışardan şeker satın alındı. Buğday tarlaları boş bırakılarak buğday, mısır tarlaları boş bırakılarak mısır, sonra muz, portakal, mandalina gibi yaş yemişler satın alındı. Sözün kısası eşsiz bir tarım alanı olan Türkiye, dış ülkelerden "tarım ürünleri dilenen Türkiye" durumuna getirildi.

İmdi, yukarda dizilen bu olumsuz uygulamalar sonucu, Türkiye bir bunalım evresine girdi. Bunun yönetim odaklarına yansımadığı söylenemez kanısındayız. Bize kalırsa, Türk ulusu toplumsal boyutları azaltmakta, daha dar bir yaşama ortamına kaymaktadır. Dışadönük bir yaşama anlayışının aydınlığında yürümek kolaydır, ışıldak başkalarının elindedir. Ancak bu ışıldağın hangi karanlık oylumunun girişinde söndürüleceğini önceden saptamak pek kolay değildir. İşte yetkililerin, yüksek görevlilerin bilemedikleri sonu karanlık gerçek budur.

Tarım alanlarında sürdürülen yozlaşmanın başka bir türünü Osmanlı döneeminde yaşadık. Bu dönemde üretim demek, başka ülkelerden sağlanan gelirleri toplama demekti. Özellikle müslüman olmayan topluluklardan edinilen yükek gelirler bir süre Os-

manlı'yı doyurmuş, ancak bu doymuşluğun ardından ülke düzeyinde bir açlığın geleceği düşünülmemiş. İşte Osmanlı yönetiminin düştüğü büyük yanılgı kuyusu buydu.

Bir toplum, toprağının özelliklerini, niteliklerini, verim gücünü, geçmişini, o topraklar üzerinde kurulan uygarlığı bilecek olanaklardan yoksun kaldığı sürece kendi varlığının bilincine ulaşamaz.

YÖNETİMSEL İLİŞKİLER

Çalışmamızın başında Uyanış konusunu işledik, bunun kapsamına giren anlamsal içerikler üzerinde durduk. Sonra Bütünleşme, Toplumun Boyutları gibi konulara değindik. Şimdi, yine uyanış-bütünleşme bağlamında yönetime yönelik sorunları işlemeye çalışacağız. Bu sorunların da uyanış anlamında anlaşılmasını vurgulamakta yarar vardır. Uyanış, bir çocuğun yatağından kalkıp annesini aramaya benzemez. Uyanış denince bir toplumun kendini bulması, varlığının bilincine varması düşünülmüştür.

Türkiye, Avrupa karşısında baştan beri dışlanan bir ülke durumundadır. Bunun nedenlerinden biri de, "müslüman Türkiye"nin, "hıristiyan Avrupa" toprakları üzerinde kurduğu egemenliktir. Bu açık seçik olayı yadsımak, görmezlikten gelmek açık bir aymazlıktır. Osmanlı'nın çöküşü birden başlamamıştır. Avrupa toprakları üzerinde kurulan egemenlik ise uygarlık bakımından, Osmanlı'nın kendine yabancılaşmasıdır. Daha kuruluş yıllarında bile, Asya'dan gelen, Türk'ün geleneksel yapısı kendine özgü bir nitelik taşıyordu. Bu yapı yerleşik yaşama düzeninde üretilen görüşlerin, konar göçer yaşamaya alışmış bir toplulukta gerekli yerini bulamayışıyla çelişmekteydi. Nitekim, daha ilk evrelerde, Osmanlı sultanları hıristiyan kadınlarla evlenme eğilimi göstermiş, İsmail Hami Danişmend'in *"İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* 1947-1955" adlı kapsamlı yapıtında açıkladığına göre Osmanlı sultanlarının önemli bir bölümünün anası sonradan din değiştirmiş hıristiyan kadınlardı. Osmanlı sadrazamlarının çoğu dönmeydi. Başka çalışmalara bakılırsa Osmanlı toplu-

munda bilimsel gelişmeler, basın-yayın, hekimlik hep azınlık denen yabancı inançlı kimselerin elindeydi.

Bu değişik yapıda kuruluşlardan oluşan bütün (Osmanlı toplumu) Avrupa ulusları karşısında yalnızca kılıç gücüne, ordu erkine dayanarak ayakta kalabilmiştir. Şimdi gelişenin karşısına dikilen bir gelişmeyenin varlığını sürdürecek hangi olanaklar kalmıştır? Bu sorunun yanıtı olumsuzdur. Osmanlı devletinde dış uluslarla tüm ilişkileri sürdürenler yabancı kökenli, azınlıklardan yetişmiş kimseler oldukları biliniyor. Bir düşünün, toplumun en yüksek aşamasında bulunan bir kimse dönme olursa, Osmanlı'ya yalnızca sonradan benimsediği dinle bağlanırsa, onun daha önceki yaşam çevresinden edindiği bilgi birikimleri, geleneksel alışkanlıklar, yönelimler, sözün kısası tinsel kişiliği ne olur? Freud'un derin incelemelerine bakarsak, böyle bir kimsenin bilinçaltında kalan dünyası, bilinçüstüne çıkanla gizli bir gerilim içindedir. Uygarlık bu tür gerilimleri yumuşatabilir, ancak bunu başarabilmesi için de önemli bir düzeye yükselmek gerekir. Oysa Osmanlı'da böyle üstün bir bilgi düzeyi yoktur. Osmanlı'nın ortaya koyduğu bütün ürünler elimizdedir. Bunların en önde gelenleri yazın, mimarlık, tarih türündedir. Fatih döneminde matematikle ilgili çalışmalar vardır. Tıb alanında biraz gelişme görülür. Ancak bu çalışmaların sürekliliği, birer çığıra dönüşecek yaratıcı içeriği yoktur.

Osmanlı mimarlığı, Selçuklu'dan beri görkemliydi, bu alanın en gözde sanatçıları da dönmeydi. Bu durum da önemsenmeyebilir. Ancak, bir toplumu damgalamaya bunlar yetmez. Mimarlıkta yükselen toplum müzik, resim, yontu, tiyatro gibi yaratı alanlarında yoktur. Çok gelişmiş bir yazı (hat) vardır, ancak toplumu kurtarmaya yetmez. Süsleme, işleme, çini, seramik, dokuma (halı, kilim, ipekliler) oldukça göz alıcı niteliktedir, ancak toplumun yükselmesine yetmez. Peki toplumun yükselmesi neye bağlıdır? Bu sorunun yanıtını bir önceki bölümde, tarım, üretim-tüketim ilişkilerinde araştırmıştık.

Osmanlı yönetimi, felsefe ilkelerine dayalı, kaynağı usta bulan bir çığır oluşturamamış. Ülkenin bir ucundan öteki ucuna uzanan, etkili padişah buyrukları (fermanlar) gelişen Avrupa

karşısında etkisiz kalmaya başlamış, toplumsal yönetim için daha gelişmiş odaklar aranmıştır.

Osmanlı yönetiminin Avrupa ülkelerinde yayılma dönemine bakarsak ilk göreceğimiz gerçek, Avrupa'da büyük bilimsel atılımların başlama evresinden öncedir. Osmanlı'nın topu Viyana kapılarında geri tepmeye, onu kullanan topçuyu öldürmeye başlamıştı, oysa padişah bunu göremedi.

Avrupa uluslarında, özellikle "ulusal devletlerin doğuşu"ndan sonra, yönetimlerin bilimsel dayanaklara eğildiğini, üretim-tüketim ilişkilerinin büyük ölçüde önemsendiğini gördüğümüz dönemde, Osmanlı'nın geçimi kılıçla sağlanıyordu. O dönemlerde Avrupa'da büyük gelişim atılımları görülür. Denizleri aşan gemiler yapılır, Hindistan, Afrika kıyıları, Çin-Japon adaları dolaşılır, verimli kaynaklar bulunur, uzun yılları kapsayacak bir gelir sömürüsü başlar. Doğu'nun varsıllıkları Avrupa'ya akar. Burada denizcilikle toplumu ayakta tutan geçimsel kaynaklar elele yürür. Oysa Osmanlı denizciliği bir ordu kurumundan öte anlam taşımaz. Osmanlı yetkilisi denizcilik denince donanmayı anlar.

Avrupa yönetiminde denizcilik iki anlamda gelişmiştir. Biri büyük gelir kaynaklarını sömürmek, öteki vurucu güç olarak ordulaşmak. Avrupa bunun ikisini de başardı. Birincisini çok erken, ikincisini biraz daha sonra. Barbaros Hayreddin Paşa'nın güçlü donanması tüm devlet kurumlarını besleyecek bir gelir kaynağı sağlayamadı. Piri Reis, o güzel "harita"sıyla nice kıyıların çizimini sağladı, ancak bilimsel bir denizciliğin oluşmasında etkili olamadı. Osmanlı tarihçisi Hoca Sadeddin Efendi çağının anlayışına göre bir "tarih" yazdı, ancak bilimsel bir tarih anlayışının, bir tarih felsefesinin öncüsü olamadı.

İmdi, yönetimsel gelişmenin sağlanmasında, önemli katkıları bulunan bu konular neden Osmanlı yönetimini ilgilendirmedi? Bu sorunun yanıtı da çetindir, güçlü bir düşünce akımının başlamasını gerektirir. Yönetim bir eğitim sorunudur, bir ülkenin eğitim anlayışı neyse, yönetici kuruluşlar da ona göre düzenlenir. Gerici bir eğitim anlayışıyla dvrimci bir yönetim kurumu sağlanamaz. Eğitimin önemini daha önce vurguladık, burada üzerinde durmanın gereği kalmadı. Şimdi yönetimsel ilişkiler bağlamında toplumu yönlendirmenin yollarını arayalım.

Yönetim, toplumun düşünsel yapısına aykırı olmamalı, ancak çağın dışına da taşmamalı. Bu yazıların yazıldığı evrede (aralık 1995) ülke yönetiminin başında bulunan Bayan Başbakanın ülkemizde aşırı sağa, dincilere görülmemiş nitelikte ödünler verdiği, Kurtuluş Savaşı'yla sağlanan olanakların birçoğunu ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerde bulunduğu kamudan uzak kalmamıştı. Bütün yayın araçları, iletişim araçları (radyo, televizyon) onun bu tutumunun kötülüğünden sözetmişti. O, kimseye aldırmadı, hepsine kulaklarını tıkadı, genel seçimlerde umduğunu bulamadı, sonra söylediği ağır, yakışıksız sözlerden dolayı da uygarca bir dönüş gösteremedi. Durum, ülke geleceği için, kaygılıydı. Buna karşın yine görevde kalmak tutkusunu yenemedi. Birkaç gün sonra ne olacak kestiremeyiz, ancak onun yönetiminde kurulacak bir birliğin uyum sağlayacağı düşünülemez. Oysa, bu yurttaşımız üretim-tüketim ilişkilerini çok iyi bilmesi öğrenim gördüğü uğraş türünün gereğiydi. Tüm girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bu da, onun, ülke gerçeklerini bilemeyişinden dolayıydı.

Bu örnek şunu gösteriyor: yönetimsel ilişkiler edimsel deneyimlerle bağlantılıdır. Yöneticinin, göreve başlamadan önce, yönetimle ilgili kuralları, koşullu bilgileri ayrıntılarıyla edinmesi kaçınılmazdır. Çağdaş yönetimlerde yüzeysel değil, bilimsel gelenek önemlidir. Bilimsel ilkelere sırtını dönmüş bir yönetim anlayışı, önce kendi kuyusunu kazar.

Yüzyıllar boyunca yönetilmeye alıştırılmış bir toplumdan yönetici beklemek kolay değildir. Bu toplumda yönetme bilinci gelişmemiştir. Bu toplumda uyanan bir bilinç varsa o da "buyruğa uyma, sürüye katılma etkinliği" olmaktan öteye geçemez. Doğu toplumlarında, özellikle tektanrıcı dinlerin doğuşundan sonra, yönetimsel görüşlerin gelişmesine elverişli ortamların oluşması olanaksızlaştı. Toplumun başında bulunan kişinin tanrısal gizemler taşıdığına inanılması, Osmanlılar'da padişahın tanrının gölgesi, sayılması yönetimsel bilgilerin doğmasını engellemiştir. Türk toplumu, bugün bir yönetim bunalımı içindedir. Osmanlı'nın sürüklendiği yönetimsel bunalımların karşısına hep ayaklanmalar, padişahların boyunlarını vurmalarla sonuçlanan girişimler dikilmiştir. İkinci Abdülhamid'in otuzüç yıl süren baskı yönetimi onu alaşağı etmekle sonuçlanmış, ardından Sevrt Ant-

laşması'nı doğuran girişimler gelmiştir. Bunların hepsi büyük yönetimsel bunalımların yaygınlaşması sonucuydu.

Yeni Türkiye kurulunca, Atatürk yönetim sorunlarına büyük bir önem vererek, Ankara'da öğretim kurumlarının önemini vurguladı, çağdaş okullar açıldı. Daha önce 1859'da, İstanbul'da "Mektebi-i Mülkiye-i Şahane" adıyla yönetici yetiştirme amacını güden bir okul açılmıştı. Ancak bu okul baskı yönetiminin ağırlığı altında istenen sonucu veremedi. Avrupa anlayışıyla ilk yönetici yetiştiren kurum, şimdi "Siyasal Bilgiler Fakültesi" denen, Ankara'da geliştirilen kurumdur. 1950 yönetimiyle bu kurumda yozlaştırılmak istenmiş, çekirdekten yetişmemiş kimseler valiliklerle görevlendirilerek saptırmaca oyunları sürdürülmüştür. Nitekim Menderes, bir aralık Türk Ordusu'na ters düşmeye başlamış, bu kurumu beğenmediğini "ben bu orduyu yedeksubaylarla da yönetirim" diyebilmiştir. Bu olumsuz örnekler saymakla bitmez. Bunların çokluğu, Türk toplumunda yönetimsel ilişkilerin toplumsal yapıyla bağdaşmayan, bilimsel ilkelerden kopuk bir içerik taşıdığını gösteriyor.

Yönetimsel ilişkiler toplumlarda bütünleşmeyi sağlayan, sorumluluk üstlenen kamusal odaklardır. Bunların hepsi de belli yasalara göre, çağdaş tüze (hukuk) aydınlığında varlığını sürdürür. Bugün "hukukun üstünlüğü" denince anlaşılan, çağdaş, bilimsel "hukuk ilkeleri"ne göre davranan toplumsal kurumların egemenliğidir. Sözgelişi yargı egemenliği, güvence egemenliği gibi yurttaşın yaşama olanaklarını yönlendiren ilkeler ancak bilimsel anlayışla, kapsamlı bir yaşam felsefesiyle sağlanabilir.

Burada, toplumsal bakımdan büyük önem taşıyan, bir sorun gündeme gelmektedir. İmam-Hatip Okulları'ndan yetişen, sonra yargıç, savcı, savunman, yönetici, öğretim üyesi olan kimseler arasında evrensel insan haklarına aykırı davrandığı nesnel kanıtlarla saptanan dincilerin eylemlerini doğal karşılayan yurttaşlar çıkmıştır. Sözgelişi Sıvas'ta otuzyedi yurttaşı göz göre göre yakanlar yargıç önüne çıkarıldığında, onları savunmayı üstlenen, sözde müslüman geçinen savunmanların tutumları çok utanç vericidir. Bunlar arasında birbirlerini kutlayanlar, bu ürkünç yakma olayına karışanları "gazanız mübarek olsun" diyerek kutlayanlar çoktur. Bir yanda Kur'an, bir yanda ona dayalı "hak" kavramı,

öte yanda insanları yakmak gibi korkunç bir girişim, arkasında RP yandaşları. Bu olaya sağduyunun verebileceği bir yanıt yoktur. Demek, islam anlayışı bu tutumuyla, yönetimsel ilişkilerde yozlaşmanın, "insan hakları" denen ilkelere aykırı davranmanın koşullarını da gündeme getirmiştir. Ona göre "hak" başkalarını yakmakla yerine getirilebilir. "Hukuk" denen toplumsal kurumun evrensel ilkeleri vardır, bunlar da "hak" denen kavram üstüne oturtulmuştur. Bu kavramın içeriğine aykırı davranıldığı yerde bütünleşme olanağı yoktur. Bu kavramla çelişen eylemler, hangi yüksek görevliden gelirse gelsin, ancak yozlaştırılmış toplumlarda geçerlidir. Uygarlık "hak" kavramına karşı çıkan bir toplumda gelişme odakları bulamaz.

Aristoteles, devlet biçimlerini konu edindiği *"Politika"* adlı yapıtında insanla toplum arasındaki ilişkileri açıklarken şu ilginç sözleri söyler: "... insan olgunluk durumuna eriştiği zaman, hayvanların en iyisi, yasasız ve kuralsız tek başına yaşadığnda da hayvanların en kötüsüdür. 1/11." Bu alıntı günümüzden ikibindörtyüz yıl önce yazılmış bir kaynaktan alınmış olmasına karşın, günümüz toplumuna (ülkemizde) çok uygun düşmektedir. Devlet çıkardığı yasalara uymamakta, yönetimsel ilişkilerin sağlıklı biçimde işlemesini gerektiren koşulları dışlamaktadır.

Ülkemizde devletin görevi, ereği yalnız dini korumak, onu geliştirmekmiş gibi bir eğilim sergileniyor. Seçimlerde yasasız bir devlet örneği veriliyor. Hepsi yükseköğrenim görmüş "parti başkanları" en yakışıksız, yasalarda suç sayılan suçlamalarda, nitelemelerde bulunmaktan kendilerini alamıyorlar, seçimi kazanmak için devleti tümden dışlamışlar. Öte yandan, yazdığı kitapta devleti eleştirdiğinden, yönetime aykırı bir yönetim biçimi istediğinden, düşüncelerini açıkladığından dolayı nice yazar, yayıncı, düşünür içeri atılmış. Oysa yönetimin başında bulunanların işledikleri suçlar içerde yatanlarınkinden çok daha ağır, yakışıksız, insan değerleriyle bağdaşmaz nitelikte.

İnsan değerlerini kavramaktan, insanın toplumdaki yerini görmekten uzak bir yönetimde, "hukukun üstünlüğü" anlamsızdır. Uygulama alanında ayrı olmayan, yalnızca kitapta yazıldığı gibi kalan bir yasa da içi boşalmış ceviz kabuğuna benzer. Burada "hukukun ütünlüğü" ilkesi, insanın taşıdığı değere göre an-

lam kazanır. İnsanı dışlayan, yalnızca eyleme bakan bir tüzeyle insanı kazığa bağlayan bir kalın ip arasında ayrım yoktur. Yasalar, korudukları yönetimsel ilişkilerle, insanları bağlayan birer kalın ip olmamalı. İnsan değerlerine dayanmayan bir "hukukun üstünlüğü"nden sözetmek de boşuna konuşmaktır. Tüze insanın dışında, onunla ilgisiz bir nesne değildir. Tüzenin anlamı insana yaklaştıkça biçimlenir.

Toplumlar, ancak insan değerlerini koruyan, onlara saygı göstermeyi erdem sayan bir "hukukun üstünlüğü"nden sözedebilirler. Düşünce özgürlüğünü baskı altına alan, insan değerlerini kendine göre yorumlayan bir "hukukun üstünlüğü" tartışma konusudur.

Ülkemizde, özellikle gericilerin, Atatürk'e sövenlerin, Cumhuriyet yönetimini yıkmak isteyenlerin utanmazlıkları, çelişkileri, tutarsızlıkları gündeme gelince, yine bu gerici çevrelerden bir "hukukun üstünlüğü" yaygarası yayılır. Atatürk'ün kurduğu devlette, bu devletin sağladığı olanaklarla yetişen, okuyan, sivrilen bir yurttaşın büsbütün tersine dönerek, karşıt bir görüşü savunması sağlıklı bir başın yapabileceği iş değildir. Böyle bir başı gövde için "hukukun üstünlüğü" ile "hayvanları koruma yasası" arasında önemli bir ayrım yoktur. "Hayvanları koruma yasası" da "hukukun üstünlüğü" ilkesine dayanır. Bu "hukukun üstünlüğü" söylemi, çağdaş bir toplumda, devleti yıkmak için geçerli değildir.

Eskilerden kalma "topluma göre yönetim-yönetime göre toplum" söylemi çağımız için anlamsızdır. Uygarlık bakımından gelişememiş bir toplumu baskı yönetimiyle yönlendirmek, "bu topluma bu yaraşır" gibi bir yargıya ulaşmak uygar bir kimseye yakışmaz. Uygarlığın görevi düşenin üstünden geçmek değil, onu tutup kaldırmak, insana yakışır bir duruma getirmektir. Yönetimsel ilişkileri bu anlamda almanın arkasında baskıya eğilim duyan bir düşünce saklıdır. Bu düşünce bir tuzaktır.

İnsanların belleklerinde, özellikle günlük dilde geçen sözcüklerin yorumlarından kaynaklanan, birtakım dilsel birikimler bulunur. Bunların gerçek kaynakları bilinmediği sürece anlamları da kavranamaz. Yeterince okuyup aydınlanmamış yurttaşları kandırmada en elverişli gereç bu tür sözcüklerdir. Uğraşının bilincine varamamış bir "Cumhuriyet Savcısı", bir yargıç, gereğinde bu sözcüklerin anlamsal içeriğini bilmediğinden yanlış yo-

rumlara saparak işe bir tüze niteliği kazandırabilir. Sözgelişi "şeriat" sözcüğünün kökeni "yol", "durak", "düğüm", "düğümleme", "çok yükseğe kaldırma" gibi daha başka değişik anlamları vardır. İslam dini ortaya çıktıktan sonra, kimi dinciler bu sözcüğe, Kur'ana dayanarak "tanrının buyruğu", "tanrının gösterdiği yol" anlamını yüklemişlerdir. Bu bir yorumdur, sözcüğün gerçek anlamıyla ilgili değildir. Nitekim çölde devenin yürüdüğü çizgiye de "şer'" denir. Gidilen yol, yürünen yol anlamını içeren bu sözcükte kutsallık yoktur. Oysa kimi sarsak yetkililer bunda tanrısal anlam ararlar. Bu sözcük günümüzde, kimi kesimlerce çok önemli sayılmış, gericiliğin, bağnazlığın, yozlaşmışlığın simgesi durumuna getirilmiştir. Gerçekte yüzeysel, kimi yerde saçmalıktır. Bundan türeyen "şeriat" sözcüğüde öyledir. Bu sözcüklere bağlanmanın da geçerli bir anlamı yoktur. Özü bakımından bu "şeriat" sözcüğü usla da bağdaşmaz. Sözün kısası bu sözcüğe yapışıp kalmak deliliktir, sarsaklıktır.

Yukarda nitelenen bu sözcüğün, günümüzde, yönetimsel ilişkiler içeriğinde alınması, yorumlanması da usla, bilinçle bağlaşımlı değildir, nedeni de "şeriatçının" bilimle, bilinçli davranışla ilgisi olmayışıdır. Bir toplumda, böyle çağın gerisinde kalmış kurumları yansıtan, bilimsel gelişmeyle bağdaşmayan, gelişime ters düşen sözcükler yaygınlık kazanırsa, toplumsal ilişkilerde yönetimsel çözülme var demektir. Yönetimsel ilişkiler açıklık ister, uzun yorumları gerektirmez. Bu tür bozulmaların hep yönetimsel ilişkiler arasına dinle bağlantılı uygulamaların karıştırıldığında ortaya çıktığı biliniyor.

Yönetimsel ilişkilerde dinin insan değerlerine saygılı davrandığını gösteren bir kanıt yoktur. Din, yönetimsel ilişki denince, yalnız kendi buyruklarını, önerilerini anlar. İnsan başlangıcı bilinmeyen bir evrede yarattığı tanrının, sonradan bilmeden, denetimi altına girerse kendi düşüncelerinin tutsağı durumuna düşer. Onu bu tutsaklıktan kurtarabilecek başka bir güç bulmak da güçtür.

Yönetimsel ilişkilerin sağlıklı, ussal bir tüze tabanına dayanması gerektiğini daha önce söylemiştik. Bu tüzenin de evrensel insan haklarına uyması, onlara göre biçimlenmesi gerekiyor. Çağdaş bir toplumun geleneksel tüze verilerine, uygulamalarına göre yönetilmesi düşünülemez. Geleneğe dayalı bir tüzenin, çağdaş insan anlayışıyla, insan değerleriyle, insan varlığının saygın-

lığıyla bağlantısı seyrektir. Nedeni de geleneklerde çağdaş anlayışın az bulunmasıdır. Gelenek durağandır, çağdaş anlayış ise devingendir, sürekli bir gelişim çizgisi üzerindedir.

Çağdaş tüze anlayışının anlamını, önemini kavrayamayan kimseler hep "güzel geleneklerimiz"den sözederler. Bu belli bir anlamda doğrudur, ancak konu uluslararası anlayış düzeyine yansıyınca "güzel gelenek" birdenbire "çağdışı gelenek" oluverir. Toplumsal kurumlarda ancak ussal, bilimsel ilkelere dayanan gelenekler "güzel"dir. Bir gelenek bilimsel gelişmenin dışında kalırsa toplumsal yapılaşmada etkinliği olumsuz olur. Bugün islam ülkelerinde egemen anlayış budur. İran, Afganistan, Pakistan, Suudi Arabistan, Cezayir, Fas gibi islam ülkelerinde hep dine dayalı uygulamaların geçerli olduğunu, Suudi Arabistan'da yargılamaların bile "şeriat" denen yozlaşmış anlayışa bağlandığını biliyoruz. Bu ülkelerin önemi petrol dolayısıyladır, insan değerlerine dayalı tutumlarından değil.

Toplumlarda birbirine benzemeyen, özel nitelikler gösteren gelenekler vardır. Bunlar toplumların kimlikleridir. Bir toplumu geleneklerinden soyutlama olanağı yoktur. Bir gelenek ne denli değişme gösterse de değişmeyen bir özü vardır. Bilimsel gelişme, bu değişmeyen özü ortadan kaldırmaz, uygalama alanını denetim altına alır. Sözgelişi erkek çocuklarına uygulanan "sünnet" islam ülkelerinde yaygın bir gelenektir, bunu değiştirme olanağı yoktur. Ancak, bilimsel gelişme bunu denetim altına alarak çocuğa acı çektirmeden, sağlığını sakıncalı duruma düşürmeden, çağdaş sağlıkbilim koşullarına göre uygular. Böylece gelenek korunduğu gibi, birtakım sevilmeyen durumların yaşanması da önlenir. Buna benzer başka gelenekler de vardır. Sözgelişi, islam dinine göre bir kızda kadınlık çağına giriş belirtileri başlayınca evlenmesi uygun görülür. Oysa bilimsel gelişme bu işlemi yasaların denetimi altına alarak birtakım uygar koşullara bağlar, ülkenin doğal yapısına göre belli bir evlenme yaşını yürürlüğe koyar. Ancak kimi toplumsal kurumların geleneklere göre düzenlenmesi, bilimsel gelişmelerden uzak tutulması sakıncalıdır. Bu nedenle bilim böyle bir geleneksel uygulamayı dışlar. Tarım, eğitim, yargı, ulaşım, güvenlik, ordu, sanayi, tecim, iletişim gibi toplumun çok değişik uygulamalarında geleneğe bağlanma olanağı kalmamıştır. Bugün, yurdumuzda, Avrupa uygarlığına karşı

en yakışıksız saldırıları yapan dinciler bile yaşamlarını Avrupa'dan gelen araç-gereçlere göre düzenlemekten kurtulamıyorlar. Sözgelişi Batı'yı kötüleyen RP yandaşlarının tüm çağdaş araçlardan, buluşlardan yararlanmaları gibi. Burada, geleneğe dayanan bir utanmazlık duygusundan sözedilebilir. Aşırı gericilik tutkusu utanma duygusunu geri iterek, utanmazlığı geçerli kılıyor. Bu sözlerimiz bir yergi, kötüleme anlamı taşımaz, bir davranış türünün hangi koşullar altında biçimlendiğini vurgular.

Toplumsal yaşamda, yönetimsel ilişkilerin etkisi büyüktür. Bu ilişkilerin toplumsal yapıya göre biçimlenmesi, uygarlık açısından olumlu bir gelişme sayılmaz. toplumsal yapı durağandır, katılaşmış birtakım uygulamaların bütünüdür. Bilimsel gelişme bunu aşmaya başlayınca tepkilerle karşılaşır. Ancak bu tepkiler, bilimsel gelişmenin yönetimsel ilişkilere kazanç sağlayacağı duruma geldiğinde onaylamaya dönüşebilir.

Burada, başka yazılarımda sık sık gösterdiğim birkaç örneği yine gündeme getireceğim: Basım işleri, İbrahim Müteferrika aracılığıyla Osmanlı ülkesine gelince, başta şeyhülislam olmak üzere, bütün dinciler direndiler, karşı çıktılar, "gâvur aracı" ile islam kitapları basılmaz diye tutturdular. Sonra bütün din kitapları basımevlerinde basılıp çoğaltıldı, günümüzde görüldüğü gibi büyük gelirler sağlandı. Elektrik ülkeye gelince yine dinciler saldırıya geçtiler, camilere elektrik girmesinin sakıncalı olduğunu söylediler, sonra bütün camiler elektrikle aydınlatılır oldu. Radyoda Kur'an okunmaz diye büyük yaygaralar koparıldı, şimdi yalnız radyo değil televizyonlarda bile Kur'an okunuyor. Camilerde sesleçle (hoparlör) ezan okunmaz dendi, direnildi, şimdi ezanlar sesleçlerle okutuyor, minarenin önemi de, değeri de kalmadı. Bugün, önceden karşı çıkılan tüm uygulamalar, birer kazanç kaynağına dönüşünce yasaklar kaldırıldı. Bundan çıkan açık sonuç şudur: Din çıkarı sözkonusu olunca, karnı doyunca yasak dinlemez, kaba bir söyleyişle tükürdüğünü yalamada sakınca görmez.

Oysa din, Osmanlı tarihi boyunca, tüm yönetimsel ilişkilerde yönlendirici bir kurum durumundaydı, saygınlığı yer yer tartışılırdı. Şimdi bu saygınlığın yerini, yönetimsel ilişkiler içine sızan çıkar tutkusu almış, "kutsal" sayılan varlıklar satış yerlerine, yol kıyılarına, alanlara dökülmüş, özünden uzaklaştırılmıştır.

BUNALIMLAR

Bugün, ülkemizde, kimilerinin çıkarları gereği görmezlikten geldiği, kimilerinin el altından besleyip okşadığı, kimilerinin de anlayamadığı bir bunalım kasırgasının ortalığı kapladığı yadsınamaz. Kara bulutlar yaratan bu kasırganın sürüklediği bunalımı, belli bir nedene bağlama, belli bir kaynağa indirgeme olanağı yoktur. Bunalımın nedenlerinden en etkilisi, en derinlere ineni, çağdaş dünyada Türkiye'nin gerçek yerini, eski saygınlığını bulamayışıdır, bu da dış ülkelerle bağlantılıdır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu dönemlerden kısa bir süre sonra, benim ilk gençlik, delikanlılık yıllarımda Alman, İngiliz parasının, Türk parası karşısındaki durumunu çok iyi anımsıyorum, bir Alman Markının ellisekiz kuruş olduğunu biliyorum. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye yoksuldu, yıkılmış bir ülkeydi, üretim-tüketim ilişkileri dengesizdi, ancak Türkiye'nin dış ülkeler karşısında sezilen bir ağırlığı, saygınlığı vardı. Türkiye'de değerler altüst olmamıştı daha. Bütün gözler uygarlığın hızla ilerlediği Batı'ya çevrilmişti. Yine bu dönemde Avrupa kendini arıyordu, ancak Türkiye kendini arayan Avrupa'nın nereye yöneldiğini, yürümek istediğini biliyordu.

Türk halkı, kendi yaşama ortamında pek katı değildir, inançları ile yaşamı arasında kurduğu bağlantı bir çatışmaya yönelik değildi. Çatışmak isteyen, ayaklanan çevrelerde, kışkırtıcı odakların erekleri, dilekleri belliydi. Cumhuriyet yönetimine ayaklanan çevrelerde, olaylara elebaşılık eden kimselerin, Cumhuriyetten önce, Padişahlık döneminde mutlu, esen kimseler, topluluklar olduğu söylenemez. Kışkırtcı odaklara kapılanların hepsi

yoksul, bilgisiz, boğaz tokluğuna çalışan, ağanın, şeyhin, hacının hocanın buyruğu altında karanlığa gömülmüş kimselerdi. Ancak, bunların da etkinliği yöreseldi, belli bir geçim ortamında sıkışıp kalmıştı.

Avrupa'nın, Türkiye Cumhuriyeti'ne bakması sıcak sayılamazdı, ancak o yıllarda Türkiye'ye baskı yapacak güçte bir Avrupa ulusu da yoktu. Kurtuluş Savaşı tüm Avrupa ülkelerine bağımsızlık bilincinin uyanmasıyla neler yapılabileceğini açıkça göstermişti. Avrupa'nın biricik baskı aracı, yeni kurulmuş bir yönetimde bilimsel üretimin gerektirdiği kaynakların bulunmayışıydı. Ordu için gereken araçlar-gereçler, sağlık odakları, özellikle "sanayi" denen alanda yeterli olanaklar azdı, kimi alanda yoktu. İşte Avrupa bu boşluğa gözünü dikmiş, bunu en uygun ortamda gündeme getirecekti. Avrupa bu ortamı bulmakta gecikmedi.

Rusya'da Komünizm sakızı çiğnenmeye başlayınca, hızlı bir gelişmenin ayak sesleri duyulunca, özellikle Ortadoğu petrollerinin önemi vurgulanınca, sarsak yöneticilerin bilgisizliği, tutarsızlığı, önlerini görmezliği karşısında uyanan Avrupa, ülkemizin bir yıkımla yüzyüze geldiği savını gündeme sürdü. Bu sav "Komünizmin Türkiye'yi yutacağı" yaygarasıyla pekiştirildi. Bu olumsuz pekiştirme, en güçlü ürünlerini 1939'dan sonra vermeye başladı. CHP kuruluş yıllarında devrimciydi, ancak Atatürk'ün ölümünden, özellikle Yüzellilikler'in yurda dönüşünden sonra baskı yönetimine yönelmede sakınca görmedi, gecikmedi.

CHP topluluğunun bu dar, tabansız, değer bilmez tutumu nedeniyle ülkemizde düşünsel gelişme kapıları kapandı, tutuklamalar, suçlamalar birbirini izledi. İşte, ülkemizde, Cumhuriyet yönetimine dişbileyen odaklar böylece beslenmeye, güçlenmeye başladı. Yalnızca sola vuran CHP yönetimi, sonunda DP yönetimiyle aşırı solun, Komünizmin bile savunucusu, koruyucusu olarak nitelendi, CHP yönetimi kazdığı kuyuya düşürüldü. Bu yönetimin düşünce özgürlüğüyle, düşünsel gelişmeyle geniş kapsamlı bir yakınlığı olmamıştır. Özellikle Yücel döneminde birçok yararlı, bilimsel yapıt dilimize çevrilmiş, okuyuculara, öğrencilere geniş okuma olanakları sağlanmıştır. Ancak, bu çeviriler içinde çağdaş toplumsal gelişmelere, üretim-tüketim ilişkilerini konu edinen çalışmalara, yeni toplumsal yönetimlere açık

olanını bulmak olanaksızdır, hangi düşüncelerin, hangi yönetimlerle, toplumsal kuramlarla, çığırlarla ilgili çlışmaların yasaklandığını benim kuşağımdan bilmeyen, acısını çekmeyen, baskı altında ezilmeyen aydın yoktur. Oysa çağdaş düşünce akımlarına kapıları kapamak değil açmak gerekirdi, akımın karşısına yine bir akım çıkararak sorunları tartışma ortamına götürmek çok mu çok yararlı olacaktı, olmadı, oldurulmadı. DP yönetimi ele geçirince, pek çok aydınımızın ayırdına varamadığı, uygarlık adına korkunç girişim, gelişme, ilerleme örtüsü altında yaygınlaştırıldı, böylece bağımsız Türkiye dilenen Türkiye durumuna getirildi. Özellikle Amerika buğdayları, Osmanlı'nın karanlığından kurtulmaya başlayan halkımızı başka türden, kolay görülemeyen bir karanlığa yuvarladı.

Amerika buğdayı karınları doyuran, düşünme yetilerini yozlaştıran bir etkinlik gösterdi, DP yöneticileri bundan çok iyi yararlandılar. Özellikle birçok yükseköğretim üyesini, başta Türk düşüncesinin en gerici, dizgesiz okumuşu sayılan Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü ile yandaşları, yeni uyanmaya başlayan çağdaş Türk düşüncesine yapmadığı kötülüğü bırakmadı. Hitler baskısından kaçıp yurdumuza gelen Alman bilginleriyle, Türkiye bir Rönesans evresine girebilirdi. Ancak gerçek aydının, düşünürün karşısında, eşit bilimsel sanlar taşıyan, atama yoluyla bilimsel san kazanan Türk bilimcilerinin sinsi tepkisi etkisiz kalmadı. Bu tepki gösteren yükseköğretim görevlisi Türk bilginlerinin hepsi 1880-1905 arasında doğan kimseleri, birçoğunu öğrencilik yıllarımızdan, Bayazıt'taki "Küllük Söyleşileri"nden biliriz. Avrupa'da okuyan Türk dilcilerinin çoğu, Dil devrimine tepki göstermiş, ancak sesini DP döneminde yükseltmeye başlamıştı. Bunlar arasında Anadolu Türkçesini bilmeyenleri de gördük, tanıdık. Bilimsel başarılarının en güçlü kanıtları, ülkemizde yayımlanan yapıtlarıdır. Özellikle Türk Tarih Kurumu'nu elegeçiren bu "gerici tarih uzmanları"nın yapıtları bulanık bir Osmanlıcadan kurtarılamamıştır. Bunların çoğu Türk yurdu denince Asya ovalarını anlar, Anadolu'yu ise 1071'den sonra bizim sayar.

İmdi bu olumsuzluklara bir de inanç alanında görülenleri ekleyelim. Eski Türkler'de dinle ilgili çalışmalara bakarsak, çoğunun yalın Türkçeden yana olduğunu görürüz. Oysa Türkiye'de dinle

ilgili çlışmaları sürdürenlerin, birkaç kişi dışında, hepsi Arap'tan yanadır, bunlar arasında Türk varlığını Arab'ın inancına bağlayarak onunla başlatan sarsaklar az değildir. Bunları söyledikten sonra bunalımların kaynaklarını vurgulamak güç değildir.

1- Türkiye, çokpartili yaşama geçebilmek için, gereken anlayış tabanından yoksundu, yönetimi elinde bulunduranların çoğu halkı gelenekleriyle, inançlarıyla yönlendirme eğilimini taşıyordu. Bunların en etkilisi de kuşkusuz dindi (İslam dini). Ancak halkımız bu dinin özünü, gerçeğini yeterince bilmiyordu, bilmeden inanıyordu, inandığının islamın özüyle ilgisini saptayacak durumda değildi. İşte bu bilgisizlik, gerçekte İslamla bağlantısı olmayan inançların etkisiyle halkımızın sömürülmesine, inanç-düşünce ortamında gerçekten saptırılmasına olanak sağladı. Bugün bile halkımızın büyük bir çoğunluğu neden müslüman olduğunun bilincinde değildir. Üstelik inançları adına sürdürdüğü eylemlerin de İslamla (Kur'an'la) ilgisi yoktur.

Bugün, ortalıkta dolaşarak, "Kur'an anayasa olsun" diyenlerin, halkı kandıranların İslama yaptıkları kötülüğü, boyuna yerdikleri, sövdükleri Tagu Ebucehl bile yapamamıştır. Şimdi sayalım: Kur'an'da namaz üç vakittir, beş değil. Kur'an'da mezhep, tarikat gibi kuruluşlar yoktur, bunların hepsi Kur'an'a aykırıdır. Kur'an'da sarık, çarşaf, peçe, din adamları topluluğu yoktur, akça ile namaz kıldırılmaz, din kazanç aracı yapılmaz. Bu tür örnekleri istediğimiz nicelikte çoğaltabiliriz. Peki bu tutarsızlıklar, inanç sömürüleri nereden kaynaklanıyor? Yanıtı yanındadır: dinin bütün ayrıntılarıyla halka anlatılmaması, çıkarcıların elinde kazanç aracı edinilmesi. Bunun en açık örneğini günümüzde Kur'an kursları, İmam-Hatip Okulları veriyor.

2- Ülkemizde, yukarda değindiğimiz gibi, Hitler Almanyası'ndan kaçan bilginlerin karşısına dikilen, sinsi Türk aydınlarının etkileri örtülü olmuşsa da uzun sürmüştür, bilimsel alanda bir bunalıma yolaçmıştır. Bir düşünün çağımızın en ünlü bilginlerinin yıllarca çalıştıkları bir yüksek bilim kurumunda bulunan Türk görevli "Darwin Kuramı"nı dine uymadığından geçersiz sayabiliyor, kaynak olarak da kutsal kitapları gösteriyor. Avrupalı'ya "gâvur" diyen bu sözde Türk bilgini Yahudi inancının biricik kaynağı "Tevrat"tan çıkan "yaratılış olayı"na yaslanıyor. Oy-

sa Kur'an Yahudilerle yakınlığı, alış-verişi bile yasaklar. Başka bir yükseköğretim görevlisi "atom"u "yaratılmış en ufak mahlük" sayar, oysa "mahlük" da "yaratılmış" demektir. İşte öyle bir Türk bilgini ki ne dilini bilir, ne dinini.

Bu olumsuz tutumun, yeterince çağdaş bilimsel bilgi edinememiş bir öğrencinin, bir okurun düşünce evreninde yaratacağı bunalım boşluğunu ne doldurabilir? Çağımızda, din, önce kişinin belleğinde bilimle, felsefeyle ne varsa boşaltıyor, açılan boşluğu bilimle, sağduyuyla, felsefeyle bağdaşmayan saçmalıkları dolduruyor. Böylece bilim-inanç çelişkisi bunalıma dönüşüyor, kişi belli, kesin, tutarlı bir yargıya varamıyor. Gelişen bilimsel buluşlar, atılımlar karşısında inançlar yetersiz kalıyor, tanrılara yalvarıp yakarmalarla aç karınlar doymuyor, kurak tarlalar, susuz ekinlikler ürün vermiyor, azalan besinler çoğalmıyor, açlıklarla ölenlerin sayısı azalmıyor. Peki, biraz düşünmeye, olayları ölçülerine göre yargılamaya başlayan bir kimsenin bu tür sorulara arayacağı yanıt ne olabilir? Hangi kesin kanıt, hangi güçlü belge onun kuşkularını giderebilir, içinde uyanan bilimsel boşluğu doldurabilir? Bilimsel susuzluğunu suya kandırabilir? Bu soruların bilimden başka karşılığını bulabilecek bir odak yoktur.

3- Bilimden uzaklaşmanın biricik yolu bilim dışı olana kaymaktır, bilimin yerine bilim olmayanı koymaktır. İşte ülkemizde Cumhuriyet anlayışının karşısına dikilen, egemenliği eline almak isteyen kimselerin ereği budur, bilimi suçlamak, bilimsel olmayanı yerleştirmek. Bilimsel olmayanın sorunu yoktur, soru sormaya, araştırmaya, çözümlemeye eğilim göstermez, düşünülmeden ortaya konanla yetinir. Bu tutuma uygarlığın dışında yaşama diyebiliriz. Dağlarda, büyük ormanlarda evcilleştirilmemiş, doğal ortamda yetişen yemişler vardır. Oraların bakımını doğa üstlenmiştir, oysa insanlar onları toplarlar, yerler, yarar getirmedikleri ağaçlardan yararlanırlar. Bilimsel anlayışın dışında yaşamaya alışmış insanlar da öyledir, bilime katkıları yoktur, ancak bilimden yararlanmada (bilimsel buluşlardan) önüne geçilmez bir tutkuları vardır. Çağımızda bilim verilerinden, uygarlığın en ileri buluşlarından yararlanan köktendincilerin uygarlığa karşı çıkışları, Avrupa'yı kötülemeleri, ülkemizde Batılılaşma akımını yermeleri ilginç, ancak olumsuz bir gelişmedir. Bu ge-

lişmenin arkasında kolay kolay doldurulamayan bir aktöre boşluğu vardır. Bu boşluk bilinçsizliğin nesnel örneğidir. Aktöre sözkonusu olunca (onlar buna İslam ahlakı derler) hepsi islama bağlanır gibi görünürler, öte yandan İslamda bulunmayan ne varsa, çekinmeden yalanlara başvurarak Kur'an'da varmış gibi savlar ileri sürerler. Bu olumsuz gelişmenin nedeni düşünmeden, düşünmeyi beceremeden inanmaktır, işte Batılılaşma eylemini yermeleri de düşünmeyi, inandıklarını bilmediklerindendir.

Düşüncenin yararı açıklığındadır. Bir düşünce ürünü, dayandığı bilimsel ilkeye uygun değilse, kökleri boşluktadır, düşünme odaklarını besleyici değildir. Üretemeyen, yenilikler ortaya koyamayan bir düşünmenin yararı olmadığı gibi sağlığı da yoktur. Böyle bir düşünme eylemi yüksek tepelerden yuvarlanan kayalar gibidir, önüne gelene çarpar, kırar, devirir, yaralar başka bir işe yaramaz. Oysa yararlı kaya yapıda, insana elverişli olan bir işte kullanılandır. Burada bir seçme, iki nesnenin yapısına elverişli bir ayıklama sözkonusudur. Seçme eylemi bilinçlidir, doğal değildir. Bu nedenle ancak bilinçli olan seçebilir, bilinçsiz yaratıklarda seçme girişimi yoktur. Bir atın yiyeceği otu seçmesi onun doğasında bulunan bir eğilimdir, bilinçli değildir. Yeni doğmuş bir yavrunun anasını emmesi neyse atın ota yönelmesi de odur. Bu olayda bilinçle içgüdüyü ayırdetme gereği vardır.

İmdi dincinin inancına eğiliminde de, düşünmeden bu işi yaptığına göre, atın otu seçmesine benzer bir durum vardır. Atın içgüdüsü dincide bilinçli eylem kılığına bürünmüştür, bu ise yanıltıcı bir olaydır. Din düşünsel yapılaşma ürünü değildir, daha çok bellekte genişleyen boşluğu doldurmak için gelişigüzel üretilmiş bir duygu nesnesidir, bilimle, us ilkeleriyle en ufak oranda bir yakınlığı yoktur. Us ilkelerine, bilime dayanan bir din, din olmaktan çıkar, evrensel gerçek durumuna gelir. Bir üçgenin içaçılarının toplamı, düzlem geometride 180 derecedir, bunun karşıtı, tartışması yoktur. Karşıtlık, tartışma düzlemin dışına çıkınca başlar. Nitekim içbüyek-dışbükey alanlarla ilgili geometri düzlemin dışındadır. Bu bilimsel gerçeğin bütün bilim ortamında onaylandığını biliyoruz. Bunun nedeni de, bu bilimsel sorunların us ilkelerine dayanması, us ilkelerinin de evrensel geçerlik taşı-

masıdır. İşte bilim budur. Oysa us ilkelerine dayanan, evrensel geçerlik taşıyan, eleştirilemeyen hangi din vardır?

4- Türkiye, tarihi boyunca, değişik inançların karışıp kaynaştığı bir ülkedir, ancak islam inançlarını benimseyinceye değin din savaşı görmemişti. Anadolu'da yüzyıllar boyunca süren değişik savaşların başlıca nedeni yerleşmek, yeni bir ülke bulmak, konar göçer yaşamdan yerleşik düzene geçmek, bir de bölgede egemenlik sağlamak içindi. İslam inançları bu durumu değiştirdi, savaşı "İslamı yaymak, egemen kılmak" tabanına oturttu. Nitekim tüm İslam tarihlerinde gerçek dini yaymak diye yazılır. Osmanlı padişahlarının hepsi din uğrunda savaşmayı "gaza" diye nitelerler. Burada din bir örtü, taban neden, ılgardır, başkalarının nesi var nesi yok almaktır, soymaktır. Bu ılgarlanan nesnelere de "ganimet" demek din gereği bir alışkanlıktır.

Din yolunda, dini yaymak için sürdürülen savaşların hepsinde, yanıtı bulunamayan sorunlar dizini sökün etmiştir. Savaşta kazananın sağladığı nedir? sorusunun yanıtı bulunamamıştır. Binlerce, onbinlerce insanın öldüğü bir savaşta sağlanan egemenlikten başka ne olabilir? Savaşanlardan biri yenmiş, öteki yenilmiş, ölenlerin çoluğu çocuğu, evi barkı ne olmuş, toplum ne gibi sarsıntılar, çöküntüler geçirmiş düşünen yoktur. Türkiye tarihi boyunca bu acı gerçeklerle yüzyüze gelmiştir. Kurtuluş Savaşı'yla sağlanan Türkiye Cumhuriyeti egemenliği bile kendi yapısına, ülküsüne aykırı bir inanç ortamında kurulmuştur. Atatürk'ün çevresinde toplananların hepsi, din yönünden, geleneklerine, inançlarına sıkı sıkıya bağlı kimselerdi. Bu gerçeği dinle ilgili törenlerde, bayramlarda yaşadık, gördük. Atatürk devrimleri belli bir tabana indi, yerleşti diyebiliriz, ancak bu taban eski alışkanlıkların, uygulamaların tabanına göre çok dardır. Bu darlık, Cumhuriyet yönetimini bir çıkar aracı diye benimseyenlerin tutumlarından dolayıdır. Yüksek bir görev aşamasında bulunan kişi, oturduğu koltuğun etkisiyle devrimci, Cumhuriyetçi, Atatürkçü görünür, oysa içinden Osmanlı'ya, eskiye bağlıdır. Onun yenilik yanlısı görünmesi koltuğunun sallanmasına değin sürer. Bu yüksek görevliler giyim kuşamda Avrupa'ya özenirken toplumsal gelişmelerde yıpranmış geleneklere bağlı kalmayı erdem sanmışlardı. Günümüzde başkalarını "Batı'ya özenenler" diye suç-

layarak törenlerde, düğünlerde insan boyu pastalarla yakınlarını karşılayanların, ağırlayanların yaptıkları gibi.

Ülkemizde yenilik yanlısı devrimlerin, koltuğuna çıkarıyla bağlanan kimselerce, eskiyi pekiştirmek, topluma egemen kılmak için kötüye kullanılmış, sömürülmüştür. "Aydın din adamı yetiştirmek" düşüncesiyle açılan, kısa sürede ülke düzeyine yayılan "İmam-Hatip Okulları" böyle bir anlayış ortamındadır. Şaşılası bir olaydır, bu okulların açılmasını bağıra çağıra savunanların hepsi çocuklarını, kınadıkları Avrupa'da, Amerika'da okutmuş, dinci öğretimden yana olmamıştır. Bu da bir aktöre bunalımından gelmektedir. Düşünülen başka, uygulanan başka. Düşünülenle uygulanan arasında tutarsızlık görülüyorsa, tabanda bunalımı besleyen öğeler var demektir. Tutarsızlıkların hepi bilinç ışığından uzak kalmış davranışların ürünüdür. Atatürk'ün yanında görülen, onunla bütün konularda anlaşmış izlenimi uyandıran nice yüksek görevlinin, onun ölümünden sonra, karşıt toplulukta önemli, etkili yeraldığını biliyoruz. Bugünkü gericiliği besleyen odakların kurucuları onlardır.

Bilim kurumlarında, özellikle dil-tarih alanlarında, bilimsel çalışmalarıyla ünlenenlerin çoğu, DP döneminde karşı saldırıya geçmiş, eskiye dönmüş, Dil Devrimine, Yazı Devrimine arka dönmüş kimselerdir. Dil Devrimi Hukuk, Edebiyat Fakültelerine girmemiştir. Bu yeniliği benimseyen bilimerlerinin sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Nedeni açık, yükek öğretim üyesi kişinin, Avrupa'da olduğu gibi, bilimsel bir tutumu yok, kendi kişiliğini yansıtan bir görüşü yok. Bu çelişki tarihten geliyor. İslam geleneğinde düşünmenin konuları belirlenmiştir. Bir düşünürün sergilediği tüm ürünlerin Kur'an'a, hadislere aykırı düşmemesi gerekir, aykırılık karşısında suçlanmayı, gereğinin yapılmasını öngören tanrısal buyruğu bulur. Bu nedenle, İslam dini düşünce özgürlüğünden yanadır, demek saçmalığın dışında bir anlam taşımaz. Günümüzde bile İslam dini düşünme özgürlüğünden yana değildir. Nitekim İmam-Hatip çıkışlı gençlerin cuma namazlarından çıkarak sürdürdükleri saldırılar bunun örneğidir, kanıtıdır. Bu saldırılar karşısında, öne sürülen "kışkırtma" sözcüğü, yoksuldum, dayanamadım kışkırtmaya kapılıp varlıklı komşumun evini soydum demektir. Bugün tüm İslam ülkelerinde, aykırı dü-

şünenlere kanlı saldırılar sürdürülmektedir, bunların hepsinin nedeni "kışkırtma"dır diyemeyiz. Sonra, kışkırtma olsa bile, kanlı bıçaklı saldırıya geçmek, yakmak, yıkmak gerekmez, toplumsal yargı kurumları, güvenlik güçleri vardır.

Bilimsel gelişmeler karşısında yetersizliğini anlayan din, yoruma elverişli içeriğiyle, birtakım önlemlerin alınmasını gerekli gösteriyor. Bu gerekçe "kutsal varlıkların dokunulmazlığı" savına dayanıyor. Peki hangi varlık kutsaldır? İslam inançlarına göre yalnız "Allah"a tapılır, kutsal odur, yaratılmış varlık, ne olursa olsun, kutsal değildir, kutsal sayılırsa "put" olur, oysa "put" da islam dinine göre sapkınlık, dinden kopuş belirtisidir, dolayısıyla yasaktır (haram). Şimdi, çok ilginç bir konuya geliyoruz. Bilimsel gelişmeler karşısında yetersiz kalan dinin oluşturduğu boşlukları doldurmaya elverişli odaklar aramak gerek. Bunlar ne olabilir? Yanıtı kolay: *mezhepler, tarikatlar*. İşte, İslamın yarattığı boşluğu doldurmayı amaçlayan kuruluşlar bunlardır. Mezhep, tarikat adlı kuruluşların tümü bir inanç bunalımının, yetersizliğinin doğal sonucudur.

5- Bunalım, yukarda adı geçen kuruluşlar gereğince, doyumsuzluğun ürünüdür. Bir düşünsel alanda, ortaya konan ürünler bilimsel açlığı gidermez, doyuma ulaştırmazsa, düşünme sürecinde kuşkular, sapmalar başlar. Bir yandan bilime karşı çıkılır, bir yandan da iletişim araçlarıyla sağlanan bilgilerin etkisi altında birtakım sorular ortaya çıkar. Televizyon karşısında, uzay çalışmalarını, denizlerin diplerinde süregiden yaşamı, bitkileri, dirileri gören insanda, dinin gideremediği kimi kuşkular uyanabilir, uyanıyor da. Buna, yeryüzünün değişik ülkelerinde yaşanan insan sorunlarını da katabiliriz. Din yasaklasa bile, televizyona bakan insanın anlığında birtakım sorular gündeme gelir, gündeme gelen soru kişiyi tedirgin eden, ayırdında olmasa bile karşılık, yanıt aramaya yönelir. İnsan bilmek, öğrenmek isteyen bir varlıktır, yasak onun dışa yönelmesini engeller, içinden geçeni durduramaz. İmdi yasaklanan düşünce, kişide ilgi uyandırmışsa, içsel direnme başlar, bu başlama inancın dolduramadığı sorunsal boşluğun etkisidir.

Ülkemizde, özellikle Cumhuriyet dönemiyle başlayan bir insan sorunu gündeme gelmiştir. Bunun kaynağı özgürlük, bağım-

sızlık gibi toplumsal yapıları ilgilendiren yönetimsel görüşlerdir. Avrupa'da Rönesans dönemiyle başlayan özgürlük, bağımsızlık sorunlarının bir yandan bireysel davranışlara, bir yandan da ulusal yönetimlere dayandığını biliyoruz. Gerek özgürlük, gerekse bağımsızlık gelişen uygarlığın etkisiyle inanç, düşünce odaklarına da uygulandı. Böylece inanma özgürlüğü, düşünme özgürlüğü gündeme getirildi. Düşünme özgürlüğünün ardından düşüncelerini yayma, yayımlama, açıklama sorunları insana özgü birer değer olarak benimsendi. Bunlar toplumsal kuruluş içinde insan değerlerinin bütünleyici başat ilkeleri durumunda açıklandı. Daha sonra tüm uluslararası birer ilkeye dönüştürüldü. "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi"yle yasallaştırılan bu ilkeler, toplumların tekelinden alınarak evrensele çevrildi. Günümüzde düşünme özgürlüğü, inanma özgürlüğü toplumların denetimi altında değil, tüm ulusların onayladıkları niteliktedir.

İslam inançlarında böyle bir özellik yoktur. İşte, Cumhuriyet yönetiminin, Atatürk önderliğinde uygulama alanına konduğu evrede, yönetime yandaş görünen yüksek düzey görevlilerinin, Atatürk'ün ölümünden sonra yön değiştirmelerinin nedeni budur. Düşünme, düşüncelerini yayma özgürlüğünü karşıt görüşlülere de uygulama sorunu onları boşluğa, çelişkiye, tutarsızlığa sürükledi. Onların, sömürgen yönetimler etkisiyle Komünizm, Sosyalizm gibi akımlardan ürkmelerinin nedeni budur. Düşünme özgürlüğü onlara da uygulanırsa eski geleneklerden kopma hızlanır, böylece geleneklere dayanan yapıda çözülme, dağılma başlar. Öyleyse gelsin yasaklar.

Bu yasakların kaynağı, eski inançlardır. Adı geçen çağdaş akımların tabanında bilimsel öğeler, toplumların üretim-tüketim olanaklarını açıklama, insan emeğinin gerçek etkinliğini, değerini vurgulama sorunları vardır. Bu sorunların tartışılması toplumsal içerikli yeni sorunlar doğuracaktır. Bu da ürkütücüdür. Yasakların gerekçeleri de, gülünç denecek nitelikte, yüzeyseldir: Komünizm, Sosyalizm, Laiklik dinsizliktir, geleneksel aile yapısına, evlilik ilişkilerine, toprak iyeliğine, çalışmadan geçinmeye, kazancın en büyük bölümünün işçiye değil de işverene verilmesine karşıdır. Bütün bunlar İslam geleneğine dayandığına göre, adı geçen akımlar, İslama karşıdır. Oysa bu çağdaş akımları ya-

saklayanlar arasında, onları yeterince öğrenmiş, incelemiş, araştırmış kimse var mıydı? Kuşkusuz yoktu. Olsa, bu akımların aileyle, inançlarla, geleneklerle sanıldığı oranda yıkıcı bir ilişkisinin bulunmadığı anlaşılırdı. Aileyi yadsıma, çalıştırmadan kazanana karşı çıkma İslamdan önceki, sonraki inanç akımlarında da vardı, onların biri bile "komünist", ya da "sosyalist" değildi. Bu konuda sayısız kaynak vardır. Özellikle kadının ortaklığı sorunu, bugün İslamı benimsemiş ülkelerde, daha önceleri yaygındı. Bunun yazılı kaynaklara geçen belgelerini, kanıtlarını İran'da buluyoruz.

Bu çağdaş akımlara karşı çıkışın tabanında yalnızca bilgisizlik değil, insan değerlerini anlamada yetersizlik vardır. Kişi, bilincinin ışığında yürümeyi beceremediği sürece, kendi kendine yetersizdir, söylentilere, yalan yanlış savlara kolay kanar. İnsan kendine dönük değil, kendini bir "insan" olarak yargılama, sorunlaştırma yetisinden yoksundur. Kendini yargılayabilecek bir bilinç aydınlığına çıkan kişi, insan değerlerinin önemini de kavrar, evrende bir "insan" olarak bulunduğu yeri bilir. Böylesi yetersiz kişilerde "olanla yetinme, verilenle geçinme" bir ilkeye dönüşmüştür. Bu nedenle yenilik, onlara göre, kişilik bilincinden yoksun kalanlara göre, yıkıcıdır. Nitekim, dinlerin doğuş evrelerinde de, sarsılan, bunalan insanlar eskiyi savunmak için korkunç kıyınlara girişmekten kaçınmamışlar. Bu olaylarda kişisel bilinç bulanıklığı etkilidir. Bulanıklığı neyi savunması gerektiğini bilmeyişinden dolayıdır. Oysa kendi kendini yargılamayı başaran kimse böyle bir bulanıklığa sürüklenemez, işini bilir.

Bunalım kişinin özünden geliyor, dış etkenlerden değil. Kişi benimsediği, uyguladığı inancı, ya da bilimsel düşünceyi, önyargıyla, başkalarının kulaktan dolma savlarıyla öğrenmişse, bir eleştiriden geçirmemişse sarsılmaya yatkın bir anlayış ortamındadır, ayağı sağlam toprağa basmıyor. İşte bunalımın yüzeye çıkmasının nedeni de budur.

6- Kişilik, kendinde olmanın bilincine varmaktır. Kendinde olmak, evrende bir "insan" olduğunu, belli bir yerinin bulunduğunu, değerlerle çevrelendiğini bilmektir. Kişi, başkalarına gideceği yerin yolunu, bir nesnenin nerede bulunabileceğini, hangi toprağın verimli, hangi ağacın yapıya elverişli olduğunu başkalarına sorabilir. Oysa, kendini bilmenin, kendinde olmanın anla-

mını, içeriğini soramaz. Kendini bilemeyen bir kimsenin kendinde olması da olanaksızdır. Başkalarına sormakla kişi kendini bilemez, benliğinin bilincine varamaz. Yine başkalarına sormakla, uymakla din değiştirebilir, ancak kendini bulamaz, benliğinin yattığı yere varamaz.

Kişinin kendini bulması, çevresini yarmakla sağlanabilir. Bu çevrede baskıya yönelik inançlar, alışkanlıklar, gelenekler, uygulamalar egemendir. Kişi, böyle bir çevrede, kendinde değildir, kendinin olmayan, kendini dışlayan çevrededir. Kendini dışlayan çevre ise kişinin bilinçli olmasını engelleyen, onu yalnızca buyrukları uygulamakla görevli bir varlık diye anlayan yaşama ortamıdır. Bu ortamda insan yönlendirilmiş, bütün düşünme odakları önyargılarla kuşatılmıştır, o ancak bir "buyruk varlığı"dır. Nitekim, günümüzde yükseköğrenim kurumlarında okuyan, tarikatlara bağlanarak örtünen, genç kızlarımızla neden öyle giyindiklerini sorduğumuzda alacağımız yanıt: "inancım gereği böyle giyiniyorum" biçimindedir. Bu, açık bir yanıt değil, kendi gibi başkalarını da kandırma eğilimidir. İslamda kızların giyimleriyle, kuşamlarıyla ilgili açık bilgi yoktur, örtünme vardır, onun da türü söylenmemiştir. Oysa, bu genç kız öğrenci, kendini kuşatan buyurucu önyargıların ağındadır, giyim kuşam biçimini inancı ya da dini seçmemiş, bağlı bulunduğu tarikat önermiştir. Başörtüsünün biçimi üçgen gibi olan tüm kadınlar tarıkatçıdır, bu tarikat da Asya kökenli Şaman inançlarından, Zerdüştlük'ten esinlenen bir Nakşbendi kökenli olabilir. Asya kökenli tüm tarikatlarda böyle bir başörtü türü vardır.

Giyim-kuşam, biçimi dolaysıyla, kişinin içini dışa vurabilir, özellikle kadınlarda bu durum belirgindir. Kadın giyeceğini kendi seçemez, bağlı bulunduğu dinci kuruluşun kurallarına uyar. Onun, içgiysilerini seçmekte bile kesinlikle bağımsız olduğu söylenemez. Nitekim, bu konuda özel giyim gereçlerinin satıldığı alışveriş yerleri çoğalmaktadır. Bu durumda, kadın, bir insan olarak, kendinde değil başkasındadır, onun kişiliği denetim altındadır. Burada bunalım dıştan gelen etkiyle, başkalarının bilinci altına girmekle, oluşur. Kişi yaptığının kendi bilincine dayandığı kanısındadır, oysa yanıldığının ayrımında değildir, kendini bilmeden savunmaktadır. Bu bilmeden savunmanın içeriği bunalımdır.

7- Atatürk'e, devrimlerine saldırıların hızlanması, yoğunlaşması, bunların hep dinci çevrelerden gelmesi nedensiz değildir. Ancak bu konuda yeterli, bilimsel bir araştırma yapılmamıştır. Bütün savlar, Atatürk'ün özel kişiliğiyle ilgili yermelere, kötülemelere, dinle ilgili uygulamalara dayandırılıyor. Çok yanlış, yüzeysel, yanıltıcı bir olay. Atatürk, gerçekleştirdiği devrimlerle halkın inançlarına dokunmamış, saygı duymuştur. Atatürk köylerde cami, mescit kapattırmamış, dinle ilgili uygulamaları yasaklamamış. Yazıyı değiştirmiş, giyim kuşamı çağdaş anlayışla bağdaştırmak istemiş, kadın-erkek eşitliğini savunmuş, yasallaştırmış, dine dayalı yasal uygulamaları yürürlükten kaldırmış, genelde bilimsel düşünce alanında yenilikler getirmiş. Peki yeniliklerin hangisi halkın, şu halk denen çoğunluğğun çıkarına, yararına aykırıydı? Cumhuriyet yönetiminden önce, Anadolu halkının yüzde kaçı okuma yazma biliyordu? yüzde kaçı sarık sarıyor, fes giyiyordu? Özellikle kırsal kesmlerde hangi geleneğe karşı çıktı? Köylerimizde kadın-erkek tarlasında, çayırında, ormanında, harmanında birlikte çalışmıyor muydu? Köy kadınları çarşaf, peçe kullanıyor muydu? İmamlar, müftüler, öteki din görevlileri yine devletten aylık almıyorlar mıydı? Ezanın Türkçe okunmasından başka dinle ilgili hangi yaptırım vardı? Nitekim ezanın da Kur'an'la ilgisi yoktur.

Kur'an çevirilerine, Kur'an'ın Türkçe okunması konusuna gelince, ilk çeviriler Asya Türkleri'nce yapılmadı mı? En eski Türkçe Kur'an çevirileri Asya'da yaşayan Türkler arasında olmadı mı? Kur'an yeni yazılarla bastırılamaz, yayılamazmış. Peki, ülkemizde ilk basımevini kuran, bir süre sonra dinle ilgili yapıtların da yayımlanmasına olanak tanıyan yetki belgelerini veren Atatürk müydü? Bugün dincilerin, Atatürk devrimlerine karşı çıkanların, saldıranların kullandıkları yarar araçlarının hangisi Atatürk eliyle uygulama alanına kondu? Öğretimin düzenlenmesi, birleştirilmesi dışında Atatürk hangi eğitime değindi, yasakladı? Kadın-erkek ayrılığını ileri sürerek, kaldırılmasını yerenler, Peygamber'in, ilk islam büyüklerinin çevrelerinde toplanan kadınlardan hangisinin çarşaf, peçe giyindiğini kanıtlayabilirler? Bunları istediğimizce çoğaltabiliriz, gerekmez.

Şimdi konunun çarpıcı odağına gelelim. Atatürk devrimlerin-

den kaçanların hepsi, halkımız bilgisizliği, geri bırakılmışlığı nedeniyle, ülkeyi sömürenler, çalışmadan kazananlar, yedirmeyen yiyenlerdir. Başlangıçta, Atatürk devrimlerine karşı drirenmelerin dinci çevrelerden, anacak büyük yerleşme bölgelerinde yaşayan, kırsal kesimi etkileyen kimselerin kışkırtmalarından kaynaklandığı biliniyor. Ayaklanmalar, kırsal kesimlerden çıkar sağlayan, büyük yerleşme odaklarında yaşayan, din sömürücülerinin yolaçtıkları olaylardır. Türk köylüsü, devlet yönetimine başkaldıracak bir uyanış aşamasında olsa, Osmanlı Sarayı yüzyıllarca bu halkı sömürüp tüketebilir biydi? Osmanlı yönetimi hangi köye yolaçtı, su getirdi, okul kurdu, sağlık ocağı oluşturdu, sulama, arındırma odağı yaptı? Dahası Osmanlı yönnetimi kırsal kesim insanlarını sömürttürmekten başka hangi uygarca işi gerçekleştirdi? Osmanlı yönetiminin hangi evresinde gericiler "şeriat isteriz" diye ortalığa dökülmedi? Hangi döneminde sarıklılar "din elden gidiyor" diyerek halkı kışkırtmadı?

Bugün, din adına sürdürülen soysuzlaşmış, yozlaşmış gösterilerin biri bile yeni değildir, geçmişin gübreliğinden fışkıran kalıntılarıdır. Önce, Atatürk devrimlerinin Batı'ya özenme olduğunu ileri sürüyor, sonra bütün yaşamını, yatak odasını bile Avrupa ürünleriyle donatıyor. Alanlara dökülerek "Allahuekber" çığlıklarıyla ortalığı bulandıranların hepsi Mark'a, Dolar'a vurgun. Bu sağlıksız girişimlerin biricik nedeni, yetkili kurumlarca, önemsenmeyen toplumsal bunalımdır. Bu bunalım, ulusal yönetimin doruğunda bulunan görevlilerden tabana, köyde çalışan tarımcıya değin inişe geçmiştir. Genç öğrenci "Allahuekber" derken, islam adına ayaklanmayı göze alırken, islamda "Hukuk Fakültesi", "İktisad Fakültesi", "Edebiyat Fakültesi", "Tıp Fakültesi", "Fen Fakültesi" olduğunu bile bilemiyor. Bunalım içine düşen yükseköğrenim genci "müslüman" domuza binerek "kurbanlık koyuna" saldırıyor.

Bu anlatılan olaylarda, sergilenmek istenen, bunalımın değişik boyutlarını görmek kolaydır. Bütün güçlük, insan denen varlığı biçimlendiren düşünsel öğelerin, insana evrende üstün bir yer (gerçekten üstünse) kazandıran değerlerin bilincine varamamaktan kaynaklanıyor. Dincinin anladığı "üstünlük", kadının karşısında erkeğe sağlanan "tanrısal üstünlük"tür. Tanrı erkeği

kadından üstün kılmıştır. Bu yargının kaynağı Kur'an'dır. Özel bir bunalımın pınarı da bu yargıdır. Tanrının yarattığı iki insan türünün birinin ötekine üstün kılması, hangi tanrısal tüzeye (ilahi adalete) uygun düşer? Hangi tanrı "adil"di? Birini, başkasına üstün kılmak hangi tüze (adalet) ölçeğine sığdırılır?

Yukarda dizilenen çelişkileri gündeme getirdikçe, "inanmış gencin" benliğinde, bilinçle düşünmeye başlamışsa, bunalımlar başkaldırıyor. Felsefeye yönelik tartışmaların kaynağı da, burada sözkonusu edilen, inan ilişkilerinin doğurduğu kuşkulu çıkmazdır. İnanmış kişi çıkmazla karşılaşınca çıkış kapısı arıyor, ister istemez inancının karşısına başka bir düşünce öğesi koyuyor. Bu iki karşıt çıkış yolu arasında seçim yapamıyor.

Sözkonusu bunalımın fışkırdığı yerde üç değişik bilgisizlik sapağı vardır. Birinci sapak inancını savunan kişinin, savunduğuyla ilgili geçmişi bilmemesidir. Bu nedenle hep başkalarının yargılarına saplanmış, bir insan olarak, kişisel gerçeğinden bile uzaklaşmıştır. İster inanan, ister düşünen olsun kendi benliğiyle bağlantı kuramayan bir kimsenin bunalımından kurtulduğu söylenemez. Bütün bunalımlar, kişinin, kendi kendinden kopmasıyla başlar. Bunalımın, kendi eliyle yazdığı, gerekçesi yoktur.

Üstün bir düşünür, deney verilerine dayanan, yargılarında bile yanıltıcı belirtilerle karşılaşabilir. Fizikle ilgili gelişmeler izlenirse, şaşırtıcı örneklerle yüzyüze gelinir. Fizik alanında sürdürülen çalışmalara biraz yakınlık duyan aydın, uygarlık tarihinin doruklarında bulunan yüceus (dahi) aşamasına ulaşmış, bilginlerin düştükleri çıkmazları görmekte güçlük çekmez. Geliştirilen deney, gözlem araçları şaşırtıcı sonuçlar verir, bilgin önceki kuramını değiştirme gereğini duyar. Bu, us ilkelerine dayalı, bir çalışmanın sonucudur, bilinçsel yanılma değildir. Dahası, doğa karşısında, bilimin yeterli olmayışıdır. Konuyu din açısından görürsek durum değişir. Din deneye, araştırmaya, gözleme dayanmıyor, bütün ilkelerini önceden saptıyor, onlara uyulmasını istiyor, daha da ileri giderek tanrısal koşul anlamında sergiliyor. İşte, başka türden, yoğun bir bunalım da bundan kaynaklanır.

Büyük buluşların sergilendiği çağlarda, kısa bir süre sonra, büyük bunalımların yaşanması şaşılası değildir. Yeni buluşlar, değer aşamalarını değiştiriyor. Sözgelişi, tektanrıcı dinlerin, tan-

rısal yaşamının göklerin enginliğinde sürdüğünü vurgulayan savlarına uyarak, yakarırken elleri uzaya kaldırdığı dönemler geçmiştir. Şimdi tanrısal varlıkların bulunduğu sanılan uzayda tüm yıldızların, gezegenlerin nesnel olduğu, tanrısal olmadığı bilimsel gözlemlerle, deneylerle saptanmıştır. Bilimsel verilerle inanç öğeleri arasında doğan karşıtlık düşünerek inandığını sanan kişiyi kuşkuya sürüklemiştir. Bu kuşku, inançların boşluğunu doldurmak için, bilimsel buluşlardan uygun görülenlerin aktarılması yoluna gidilmesini sağlamıştır. İşte, din alanında, inançların yetersizliği nedeniyle, karşıt görüşlerden yararlanma özlemi sonucu, inanın dışlanması sorunu gündeme gelmiştir. İnsan, gösterilen yolda gitmesi gereken bir taşıttan başka bir nesne değildir, yalnız tapımla yükümlü bir diri araçtır. Böyle bir anlayış, insanı boşluğa iter, bütün değerlerden uzaklaştırarak yeni sanılan, düzmece değerler ortamına çeker. İnsanın kendine yabancılaşması bu düzmece değerlerle uzlaşmasıdır. Düzmece değerin kaynağı kandırmacadır, yaşanan nesnel evrenin ötesinde başka üstün bir alanın bulunduğunu, insanı yücelten, tanrısal varlık alanına çıkaran değerlerin orada mutlu bir ortam oluşturduğunu savunan inançtır. İnsan "yaratılmış", sonra yaşadığımız evrene itilmiştir. Bu saçmalık, tektanrıcı dinle, Tevrat'ta toplanan inaçlarla başlamıştır. Ancak, günümüzde de büyük bir etkinlik taşımaktadır. İnsanları, bu boş inanç ortamına çekmek için, kullanılan başlıca araç, us ilkeleri dışında kalan sorunlara çözüm getirme sorunudur. Kişi, kutsal saydığı kaynaklara dayanarak, evrenin kaynağı, başlangıcı gibi yanıtı olanaksız soruları ileri sürer. Bu soruların yanıtı, yine kutsal kaynaklarda geçen açıklamalarla verilemez, ortada bir boşluk kalır. Bu boşluk, uygarlık verilerinden yararlanarak uygarlığa karşı çıkan odakların ekmeğine yağ sürer. Düşünmeden inanan kişinin başında bir boşluk açılmıştır, bu boşluğu doldurma görevini de, bilgisiz çevrelerde ya papaz, ya şeyh üstlenir. Gerçekte bu üstlenme, yoğunlaşan bunalımın değişik kılıkta yansıyan görüntüsünden fışkıran, anlamsız taşkınlığın niteliğini gösteren, bir belirtidir.

8- Çağımızda insan, kandırılmış, saptırılmış bir varlıktır, dahası benlik bilincinden uzaklaştırılmış, varlığından soyutlanmıştır. İnanç bunalımlarının yaygınlaştığı, güçlendiği ülkelerin top-

lumsal yapısı düşünülürse hepsinin Avrupa uygarlığından etkilendiği, gelişmiş araçlarından, ürünlerinden yararlandığı görülür. Avrupa uygarlığı, nesnel gereçlerinin ötesinde, İslam ülkelerini yozlaştırıcı inanç saldırılarından kurtaramamıştır. Bu evrensel uygarlık, İslam ülkelerinde, tabana inememiştir, bütün girişimler, tepkiler yüzeyseldir. Bir uygarlığa gösterilen tepkinin doyurucu olabilmesi için eş nitelikte verimli, yaratıcı, üretici olması gerekir. İslam ülkelerinde böyle güçlü bir atılım görülmemiştir. Ortaçağda, kısa bir süre, Yunan-Latin kaynaklarının (çoğunlukla Yunan) Arapçaya çevrilmesi, Avrupa bilginlerinin bu Arapça çeviriler aracılığıyla ilkçağ uygarlığına yönelmesi, bu çevirilerden esinlenmesi doğrudur, ancak Arapça çeviriler eş ölçüde yaratıcı olamamıştır. Oysa, Avrupa bilginleri, Arapça çevirilerden yararlanmalarına karşın Yunan-Latin uygarlığını kısa sürede çok geride bırakmıştır. Ortaçağ İslam düşüncesinde, özellikle felsefe alanında görülen başarının tabanında yaratma değil yorum vardır. Bu yorumlar da Platon'un, Aristoteles'in o çağda bilinen yapıtlarına dayanır. Başarı yadsınamaz, ancak abartmanın, "Avrupa bilgisizliğin karanlıklarında yüzerken islam ülkeleri bilimin doruğuna ulaşmıştı" türünden bir sav gülünçtür. Ortaçağın büyük bilgeleri, öncüleri Plotinos, Augustinus islamdan çok önce ürünlerini sergilemiştir, bunların Avrupa üzerindeki etkisini de unutmamak gerekir. Avrupa adı geçen bilgeleri İslam aracılığıyla tanımamıştır.

Bize kalırsa, bu iki öncünün sergilediği düşünceler bile, yaşanmış bir bunalımın sonucudur. Bu bunalım, çoktanrıcı dinlerle tektanrıcı Hıristiyanlık arasındaki uyuşmazlıktan kaynaklanır. Roma yönetiminin Hıristiyanlara uyguladığı baskı yönetimi, çektirdiği acılar etkisiz kalmamıştır, insanları iki din çıkmazı içine sürüklemiştir. Eski inançlarından, alışkanlıklarından boşaltılmış, arındırılmış bir başın içini doldurmak kolay değildir, insan anlığında derinlere kök salmayan bir düşüncenin ardından bunalım gelir. Günümüzde, özellikle İslam ülkelerinde yaşanan yaygın bunalımın nedeni de, çağdaş Avrupa karşısında duyulan ezikliktir. Kendi gibi düşünmeyeni öldürmek, yaralamak eylemleri yeni değildir, Roma yönetimi bunu Hıristiyanlar üzerinde yıllarca sürdürmüştür. Çağımızda da, Müslümanlar, mezheplerin, tarikatların ayrılığı nedeniyle birbirlerini yemektedir. Örnek-

lerini günlük iletişim araçlarından öğreniyoruz. İran, Cezayır, Türkiye, Pakistan, Afganistan, Mısır ile benzeri İslam ülkelerinde sürdürülen kıyınlar gelişen uygarlık karşısında duyulan ezikliğin, yaşama korkusunun sonucudur. Yeninin karşısında eskiyle övünme, bunalımı vurgulayan bir avunmadır. Avunan kimsenin bunalım içine düştüğü kuşku götürmez. Geçmişin sağladığı başarı sürdürülemezse bunalımın kapısı açılır.

Ülkemizde, özellikle, Avrupa'da "insan hakları"nın gündeme gelip ağırlık kazandığı bir evrede, dıştan gelen islamcı etkinliklerin çoğalması, kanlı olaylara, saldırılara başvurması nedensiz değildir. İslamcıların övünmelerine karşın, inançlarda bir çalkanma, bir sarsılma görülüyor. İnanç yetersiz kalınca, etkinliğini sürdürmek için kanlı olaylara girişme gereğini duyuyor. Bu kanlı girişim boşunadır, Roma'nın uyguladığı ağır baskı, döktüğü kan Hristiyanlık'ın yayılmasını, güçlenmesini önleyememiştir. İslamcı saldırıların durumu da öyledir. Suudi Arabistan'da, İran'da baskıcı islam yönetiminin en ilkelleri uygulanmakkatır. Buna karşın Suudi Arabistan, ayakta durabilmek için, Amerika'nın elinde oyuncak olmaktan utanç duymuyor. İran, yönetimi elinde bulundurmasına karşın büyük bir korku içindedir, bütün insan sorunlarını bir yana atmış, kadınların giyim kuşamıyla uğraşmaktadır. Türkiye'de islamcı etkinliğin biricik ereği kadınları örtmek, kendine göre bir giyim kuşam biçimi uygulamaktır. Oysa, bütün yarar kaynakları suçladığı Avrupa'dır. Bu durumda bunalımla çelişki eleledir. Günlük iletişim araçlarında sergilenen duruma göre kadınların giyim kuşamıyla ilgilenen islamcı bir partinin yasadışı eylemleri, hırsızlıkları, yüzsüzlükleri bütün ülkelerce biliniyor. Oysa, İslam dinine göre, yalanla iman (inanç) bir arada bulunamaz. Burada büyük bir çelişkinin yaşandığı açıktır.

9- Ülkemizde kaygı verici bir geçim sıkıntısı yaşanmaktadır, aşırı varlıklı bir kesimin dışında, "dar gelirli" diye nitelenen çoğunluk bir yaşam savaşımı içindedir. Yönetici topluluk, bu sıkıntıyı bütün ayrıntılarıyla bilmesine, görmesine karşın, kurtuluşu inanç sömürücülüğünde aramakta, "Kur'an, ezan" söylemleriyle halkı uyuşturmaya çabalamaktadır. Oysa bu sözcükler günün birinde dışlanacak, tabanda şişen yaşamsal darlık kendi gönünü yırtacaktır. Bunalım, şimdilik, yakınmalarla dışa vurulmakta,

toplumsal yönetimin akçaya değgin boşluğu kamu kuruluşlarını satmakla giderilmek istenmektedir. Buna bir elinden al, ötekine koy derler. Açığı gidermek için üretimi hızlandırmak, ülke düzeyine yaymak gerekir. Oysa yaşanan, uygulanan bunun tersidir.

Kırsal kesim insanları, dar alanlar içinde de olsa, üreticiliğini bırakıp büyük yerleşme yerlerine göçmekte, tüketici olmaktadır. Birkaç büyük alanın dışında, ülke tarımı durmuştur, köylüler soğan, patates, kuru fasulya, yumurta, ekmek, yemeklik yeşillik gibi günlük beslenme, geçinme gereçlerini satın almaktadır. Bir ülkenin köylüsü bu adı geçen besinleri satın almaya başlamışsa orada kırsal tarım bitmiştir, geçimsel bunalım çevrenlerde kara bulutlar gibi yükselmektedir. Bunalımların en korkuncu, en sarsıcısı, en yaygını budur, kırsal kesimden gelenidir. Buna, biz, "taban bunalımı" diyoruz. Taban bunalımının neyle başlayıp neyle süreceği önceden kestirilemez, bu nedenle hızla önlem alma olanağı da ortadan kalkar. Bu bunalım türünün yaratılmasında, din eğitimi veren okulların etkinliği görmezden gelinemez. Bu kurumlarda okuyanların hepsi yoksul kırsal kesim çocuklarıdır, hepsi de umudunu devletten gelecek aylığa bağlamıştır.

Din öğrenimi görmüş, sonra yükseköğrenim kurumlarından beğendiğine sıçramış, sözgelişi hekim olmuş. Şimdi bunalım nereden başlayacak düşünelim. Bayan hekim, inancına göre sayrılanmış erkeğe bakmayacak, aldığı din eğitimi erkek eli tutmasını, erkek gövdesini görmesini önler. Öte yandan erkek hekimin durumu da öyle. Şimdi "müslüman hekim"in kullandığı tüm sağıltım gereçleri "gavur"un. "Müslüman hukukçu" bulunduğu bütün kurumlar Batı'dan alınmış. Sözün kısası kişi müslüman, ortam gâvur. Bu çelişki hep böyle sessiz sürecek mi? İnsanın bilinci hep böyle uyuşuk kalacak mı? İşte gözardı edilen büyük sorun budur, günün birinde bunun yaratacağı bunalım önlenemeyecek. Ülkemizde islamcı akımların geçmişine bakılırsa, hepsinin çelişkiler içinde yuvarlandığı, sonunda kendi kendini yediği kolayca anlaşılır.

Toplumsal bunalımların ayaklanma, saldırma biçiminde dışa vurduğu yerlerde, güvenlik güçlerinin işe karıştırıldığı görülür, baskıya yönelme yasallaşır. Ancak kişinin düşünce evreninde başlayan bunalımı önleme olasılığı çok azdır, iş sağıltım uzmanlarına düşer, onlar da dinci bir anlayışla davranmayı yeğlerlerse,

sorunu cenaze imamının okuyacğı "ayetler" çözer. Ülkemizin bugünkü toplumsal yönetiminde böyle bir içeriğin gelişmeye başladığını üzüntüyle, kaygıyla görüyoruz.

Bunalımın kaynağı, ister inanç, ister düşünce olsun, ortamının dışına taşmasıdır. Bir inanç, bir düşünce ancak kendi varlık ortamında güçlüdür. Sözgelişi bir matematik görüşünü sağlıkbilimle uzlaştırma, birini ötekinin yerine koyma ikisinin de ortamları dışına çıkmaktır. Tarihe fizik, fiziğe kazıbilim gözlüğüyle bakamayız, buna ikisinin yöntemi aykırıdır. Öte yandan dinle ilgili bir düşünceye dayanarak çekim yasasını, bitkilerin doğal gelişimini deneysel olarak açıklama olanağı yoktur. Oysa dine değgin düşünceyle bu tür olayları açıklamaya yönelenler çoktur. Burada bilimselin bilim dışı olanla açıklanması sözkonusudur, bu da bunalıma sürükler.

Bunalımın, taban nedenlerinden biri de bilinç yetersizliğidir. Kişi düşünceleriyle, inançlarıyla bir bütünlük oluşturabilirse, yerlerini birbiriyle sürtüşmeden saptarsa kendi kendini yönetebilir, özgür olabilir. Ancak, bunlar birbirine karıştırılır, birinin yerini öteki alırsa bilinçte denge bozulur, başkalarının denetimi altına girme kolaylaşır. Bunun açık örneklerini tarikatlarda görüyoruz. Tarikatın başında bulunan kişinin (şeyhin) sözleri tartışmaya kapalıdır, ortada bir inanç yasağı vardır. Bu nedenle kişinin düşünce, inanç özgürlüğü sözkonusu değildir. Kişi şeyhin elinde bir oyuncaktır. Bu bilinçsiz oyuncak saldırıya, yakmaya, yıkmaya, kan dökmeye yatkındır, yeter ki bağlandığı kişiden buyruk gelsin. Cumhuriyet döneminde yaşanan ayaklanmaların hepsi böyledir. Biz buna, bunalımın dışa vurması diyoruz. Nitekim Haçlı Savaşları da dışa vurmuş bir bunalım ürünüydü. Kutsal Kudüs'ü kurtarmak için saldıran Haçlı sürüleri sayısız soygunla, vurgunla ılgarla geri döndüler, kutsal yerleri bile soydular, bunun örneği de Bizans (İstanbul) idi. Haçlı sürüsü ortaçağın en kutsal tapınağı sayılan Ayasofya'yı bile soymaktan, bulduğunu çalmaktan kaçınmadı. Bunlara "din savaşları" demek yanlıştır, "din soygunları" demek daha doğrudur, bizce.

Düşünmek eylemi, bilincin ışığında yürüyerek, bir çözüm aramadır. İki sorunu karşılaştırmadan, birbiriyle yargılamaya girişmeden düşünme sözkonusu değildir. Bir konu üzerinde düşü-

nülür, ancak onun karşıtı da gündeme getirilir. Bir kişi, geceleyin dolunayı gözlemlemeyi amaçlar, uygun bulduğu evrede, yerde gözleme başlar. O, yalnızca dolunayı gözlediğini sanırken, bilincinin altında başka sorunlar da kımıldamaya başlar. Ay'ın yüzeyinde, çevresinde, ortada gördüğü belirtiler ilgisini çeker. Bu ilgi çekiş bir karşılaştırmaya dönüşür. Kişi kendi kendine, sessizce sorar: Ay'da görünenler nedir? Bu soruyu sorduran düşünme eylemi bilinçlidir. Soru sorma, kendiliğinden, yargılamaya, araştırmaya yönelir. Böyle bir bilinç aşamasında bulunan kimsede bunalım yoktur. Bilimde bunalım, üzerinde durulan, sorunların karmaşasından doğar, bilgin yön değiştirme gereğinde kalır. Bu yön ise kullanılan araçların niteliğiyle ilgilidir. Nitekim gök gözlemlerinde araçlar geliştikçe varılan sonuçlar, onlarla ilgili yargılar da değişmiştir.

İnsan çevresinden soyutlanarak açıklanamaz, insan bilinçli, bilinçsiz ne olursa olsun, çevresiyle vardır. Bu çevrenin yorumu değişebilir, niteliği-özelliği, türü değişebilir, ancak insanı "insan" yapan öz değişmez. Bir kimse alışverişi, bir başkası okuyup yazmayı, öteki sanat türlerinden biri ya da birkaçıyla ilgilenmeyi yeğler, kendi eğilimine göre bir yol seçer. Bu seçilen yol, hangi uğraş alanına götürürse götürsün, kişisel yönelmeyle bağlantılıdır. Kişi neye yönelmişse ondandır, ırası öyle gerektirir. Kişi seçtiğinin, yeğlediğinin dışında olamaz. Sürekli değişen (düşünce ortamında) kişi istenç yönünden yetersizdir. Burada bilimsel ilerlemeler nedeniyle gelişmeye açık değişme sözkonusu değildir. Gelişmeye dayalı değişme ileri atılımdır. Oysa din inançlarına bağlı olaylarda gelişim, ileri atılım olamaz.

Yüzyılımızın başlarında, Türkiye'de ortaya çıkan olayların tersine, Avrupa'da, geçen yüzyılın sonlarına doğru gelişen, bir felsefe eğilimi yaşandı. Bu eğilim insanın mutsuzluğunu, inanç yönünden doyumsuzluğunu, bu nedenle de kaygılarla, korkularla sarsıldığını gündeme getirdi. Yüzyılımızın yarısından çoğu bu akımla çalkandı. Öte yandan, yine geçen yüzyılın sonlarına yaklaşan evrelerde, felsefeyi üretim-tüketim-emek üçlüsüne dayandıran, gözlerini nesnel evrene çevirmeyi yeğleyen bir düşünce çığırı gelişti, hızla yayıldı, ilkin Rusya'da uygulama alanında kondu. Gerçekte, bu iki karşıt akım, sarsılan dünyamızın aradığı

iki çıkış yoluydu, ikisinin de bekleneni, umulanı verdiği söylenemez. Ancak dünyamızın, yeni bir bunalıma sürüklendiği bu dönemde, özellikle Rusya'da yaşanan yönetim değişikliği kimseyi kandırmasın, Karl Marks'ın geliştirdiği kuram etkinliğini sürdürüyor. Büyük felsefelerin doğmadığı ülkelerde görülen köktendinci girişimleri yanıltıcıdır, dinden beklenen doyurucu sonuç veremeyişinin ürünüdür. Karl Marks'ın kuramına karşı çıkanların hepsi üretimden sağlanan gelirin çoğunu alanlardı. Dine dönüş, bu sorunların tabanına inemeyenlerin, mutluluğu başka yönde aramaya koyulanların yeğlemeleridir. Bugün, "İslama dönüş" söylemi yaygındır, gelişmektedir. Ancak bu da son girişimdir. İlgiyle izlenirse, "İslama dönüş" söylemine sarılanların hepsi sanayi alanında geri kalmış, düşünsel ortamda yeterince gelişememiş ülkelerdir.

10- Bunalım, kişide genişleyen bir boşluğun dışa vuruşudur. Bu nedenle birçok alanda görülebilir. Sözgelişi yoksulluktan, inançların yetersizliğinden, umduğunu bulamamaktan, derin bir sevgiye kapılmaktan, aşırı duygusallıktan, yine aşırı bir benlik duygusundan, toplum içinde kötü duruma düşme korkusundan, kişiyi derinlemesine etkileyen yanılgılardan, son olarak da sağlık koruma uzmanlarının açıklayabilecekleri gövdeye değgin sarsıntılardan, sağlık bozukluğundan doğabilir. Bu değişik durumların ayrıntılarını ancak konunun uzmanları açıklayabilirler.

Bunalım, toplumsal dengesizliklerden kaynaklanmışsa, dışa vuruşu da toplumsal yapıya göredir. Afrika'nın uygarlık ışığından yoksun, ilkel oymaklarda ortaya çıkan bunalımla, oldukça gelişmiş bir toplumda görülen bunalım özdeş değildir. Ülkemizde yaygın bir bunalım yaşandığını daha önce söylemiştik, şimdi daha geniş boyutlar içinde onu irdeleyelim.

Ülkemizde en sarsıcı, etkili olan kişilik bunalımıdır, bütün alanlarda bunun belirtileri görülmektedir. Bunun en ağırı eğitim-öğretim alanındadır. Hasan Ali Yücel'den sonra, Köy Enstitüleri'nin kurucularından sonra, yurdumuzda belirgin, güvenilir, sağlıklı kişiliği olan bir eğitici gelmemiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, en güçlü devrimler eğitim alanında yapılmıştı, hepsi Batı uygarlığına dönüktü. Uygarlık bilimsel kişilikle, yaratıcılıkla, düşünme özgürlüğüyle sağlanan büyük bir gelişmedir,

bu nedenle üstün kişiliklerle sağlanır. İslama dayalı eğitimde kişilik değil buyruğa, değişmez sayılan koşullara uyma sözkonusudur. Tanrı böyle buyurdu, tanrı elçisi şu yolu gösterdi savlarıyla ortaya çıkan uygulama Batı uygarlığı anlamında bir kişiliğin gelişmesine elverişli değildir. Cumhuriyet yönetiminin devrim konusunda Batı uygarlığına yönelmesinin nedeni buydu.

Ulus yönetimi alanında üstün kişilik taşıyan, üstün "devlet adamı" nitelikleriyle donanan yalnızca İnönü idi. Öteki alanlarda da üstün nitelikle kişiler, dahası din bilginleri vardı. Ulus yönetimi, Cumhuriyet'i kuran seçkinlerin işbaşında bulunmasına olanak sağlamıştı. Menderes yönetimine değin, ülkemizde yaşanmış biricik yolsuzluk "Yavuz-Havuz" olayıydı. Ondan sonra Suad Hayri Ürgüblü'yü "Yüce Divan"a sürükleyen olay çıktı, o da aklanmakla, arınmakla sonuçlandı, suçlamalar boştu. Oysa Menderes yönetimiyle ülke çapında yolsuzluklar başladı, günümüzde de sürüyor. Bugün, bütün toplum kurumlarında, alışveriş odaklarında, özel girişimlerde görülen yolsuzlukları saymaya bir kişinin yaşamı yetmez. Eğitim islamcı bir görüşe kaydırılıyor, ancak düşlenen başarıyı sağlama olanağı yoktur, Avrupa bütün içişlerimize, yargı kurumlarımıza bile karışmaktadır. Ulus yönetimimiz de Avrupa'nın, Amerika'nın denetimi altındadır, Türk'e özgü bir gelişim sözkonusu değildir.

Din alanında, İslamın özünden uzaklaşılmış, düzmece uygulamalar sergilenmiş, kişisel inançlar oy toplama yolunda yozlaştırılmış, camiler, mescidler birer parti ocağına dönüştürülmüştür. İslam'ın geçimle ilgili yardım dediği eylem bile yolsuzluğa çevrilmiş, bir kuruluşun başında bulunan sözde müslümanların yolsuzlukları Avrupa basınında bile güncel konu durumuna gelmiştir. Bütün dincilerimizde kişilikten yoksun, islamın özünden kopuk, çıkarcı, utanç verici bir tutum görülmektedir.

Etkin, yönlendirici, güven verici bir kişiliğin bulunmadığı ortamda yüzeysel düşünceli başların egemenliği halkı kandırmaya, bulanık sözlerle kendine çekmeye yarar. Sarsılmış toplumlarda sağlam bir kişilik taşıyan önderin etkinliği önemlidir. Bunu, Birinci Dünya Savaşı'nda yıkılmış, dağılmış Osmanlı Devleti'nde gördük. Altmış milyon insanı egemenliği altında bulunduran Osmanlı Devleti'nde yönlendirici kişilik ancak Atatürk'te görüldü,

onun çevresinde toplanılarak günümüz Türkiye'sini kurma olanağı bulundu. Bugün İslam ülkelerinde çağdaş uygarlığa yaraşır bir kişilik taşıyan önder yoktur, bütün ipler Avrupa'nın elindedir. Bugün, bir milyar insanın yaşadığı söylenen İslam ülkeleri üç yazardan korkuyor, uykuları kaçmış. Bu yazarlar da Salman Rüşdü, Aziz Nesin, Teslime Nesrin. Uygarlık tarihinde böyle üzücü, gülünç, aşağılatıcı bir olay yaşanmamıştır.

Dinci kesimler, ağız birliğiyle Atatürk'e sövüyor, yeriyor, soy konusunda çok alçakça suçlamalar ileri sürüyorlar. Peki, özledikleri Osmanlı yönetiminde, sevmedikleri bir padişaha böyle diyebilir, yazabilirler miydi? II. Abdülhamid döneminde yaşamlarının önemli bir bölümünü içerde, karanlıklarda, yurtdışında geçiren aydınların sayısı az değildir. Osmanlı'nın hangi döneminde dinciler bir sultana istedikleri gibi sövmüş de boyuna kılıç vurmamış, ya da ipe çekilmemiş? Bu olumsuz örneklerin hepsi kişilikten yoksunluğun, kendini bilmemenin sonucudur. Osmanlı döneminde, hangi güç günümüzdeki gibi "parti" kurabilmişti, kurabilmeyi düşünmüştü? Denilecek ki toplumsal kurumların oluşması çağımızın buluşudur. Bunu söyleyen yalan söyler. Osmanlı döneminde kurulmuş tarikatlar neydi? Bugünkü anlamda "parti" değildi kuşkusuz, ancak toplumda etkindi. Hangisi padişaha karşı çıkabilmişti? Atatürk'ü yerme, kötüleme girişimlerine olanak sağlayan, yine Atatürk'ün kurduğu bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bugün İran'da, Suudi Arabistan'da, Cezayir'de hangi bayan başbakan devlet kurucusunun görüşlerine aykırı bir tutumla, çelişkilerin karanlığında, alanlarda söylevler çekebiliyor? Hangi İslam ülkesinde, Cumhuriyet Türkiyesi'nin kadınlara tanıdığı yetkiler geçerlidir? İşte Atatürk'ün kişiliği burada aranmalıdır. O'nun devrimleri kişiliğinin uzantılarıdır.

Kişilik bunalımı kendini bulamamaktır, evrende, toplumda gerçek yerini bilmemektir. Böyle bir kimsenin başlıca uğraşı yeterince aydınlanmamış çevreleri kandırmak, umutlarını sömürmektir. Nitekim genel, yöresel seçimlerde dinciler böyle bir yöntem uygulamışlar, bilgisiz halkı gelecekte mutlu kılacakları umudlandırmalarıyla yanıltmışlardır. İstanbul'un su sorununu tanrının yardımıyla kısa sürede çözeceğini seçim alanlarında yırtınırcasına savunanlar, halka sözverenler işbaşına geçer geçmez

oyalayıcı oyunlara yöneldiler. Taşıt duraklarını yeşile boyamak, İslamla en ufak bir ilgisi olmayan sarık, çarşaf gibi giyecekler kullanmak, iftar sofraları düzenlemek, hepsi kandırmaca, ülkenin gelir odaklarını beslemeyen sarsakça uygulamalar. Gelişme tarım alanlarının genişletilmesi, bayındırlaştırılması, yaygınlaştırılması, verimli kılınmasıyla sağlanır. Üretim alanlarının boşaltılması sonucu yığınlaşan gecekondu yaşamı, kendilerini ancak tanrının kurtarabileceğini yayan kimselere oy sağlayabilir, ancak ülkede bolluk, mutluluk yaratmaz, dilencilerin sayısını çoğaltır. Bütün bunlar, kişilikten yoksun bir anlayışın ürünleridir.

Kişilikten yoksunluğun başka bir belirtisini kendini gizlemektir, olduğundan başka türlü görünmektir. İkiyüzlü bir kimsede kişilik aramak akıntıya kürek çekmektir. Kendini gizleyen, başka türlü görünmeyi seven bir kimsenin kendine güveni yoktur. Kendini gizlemek başkasının kimliğine bürünerek etkinlik kazanmaya çalışmaktır. Bu da düşünsel yozlaşmanın başka bir belirtisidir. Kapsamlı bir kişilik araştırması yapılırsa, içi başka, dışı başka kişilerin, çoğunlukla, dinci çevrelerde yetiştikleri görülür. Bize kalırsa, bu olumsuz durum, inancın yetersizliğinden, bunalıma dönüşmüş bir kişilik kaygısından doğmaktadır. Bu da düşünce açlığıdır, doyuma ulaşamamış bir düşünsel benliğin sapağında görülen duraksamadır, kişi nereye gideceğini bilemez, iş olsun diye bir yolda yürümeye koyulur. Özellikle toplumsal çalkanmalardan yararlanan, ereğine ulaşmayı böyle bir yararda arayan kimselerde düşünsel sapaklar kişiliğin sınır taşlarıdır. Uygarlık tarihinde böyle sapaklara gelmiş, kişiliğine güvenerek yolunu seçmiş büyük kişiler vardır, bunlar saptıkları yolu, bilimsel çalışmalarda anayol durumuna getirme başarısı gösteren doruk bilginlerdir. Dinler tarihi göz önünde tutulursa bütün tanrı elçilerinin, büyük inanç sapaklarından geçtikleri görülür, hepsi toplumsal bunalımların kaygılı bir düzeye çıktığında ortaya atılmıştır. Ancak, seçtikleri sapak, uygarlığın gelişmesine ayak uyduracak kimseler için elverişli olmadığından, çıkmaza dönüşmüştür. Türkiye elli yıldır böyle bir çıkmaza sürüklemek isteyenlerle çıkmazdan kurtulmak isteyenlerin yarışma, sürtüşme alanına çevrilmiştir.

11- Bilimsel çalışmaların, özellikle bilinçaltı alanının araştırılmasına yönelik girişimlerin yoğunlaştığı dönemlerde, bütün

gözlerin insana çevrildiğini biliyoruz. Bilinçaltı araştırmalarının başladığı 19. yüzyıl ortalarından sonra şaşırtıcı gelişmeler görülmüştür. Doğa bilimleri insanı gövdesel yapısının gelişimi, ayrıntıları yönünden incelemişti, devrim açıcı buluşlar sergilenmiştir. Özellikle Darwin'in "Evrim Kuramı" çok şaşırtıcı olmuş, nerdeyse çatışmaya dönen tartışmalara yolaçmıştır. Ancak, evrim sorunu, insanın nesnel varlığına dayanmıştı. Daha sonra, insanın bir içevreninin de araştırma konusu olması gerektiği gündeme getirildi. İlkçağda da, insana dıştan bakarak içinde neler olduğunu (tinsel yönden) düşünenler olmuş kuşkusuz, özellikle Platon-Aristoteles insana böyle bir anlayışla yaklaşmışlar, ışık tutucu başarılar da sağlamışlardı.

Çağımızda ise Freud-Adler-Jung üçlüsü, birbirleriyle tartışmalarına karşın, büyük başarılar elde etmiş, insanın umulduğundan daha varsıl bir içevreninin bulunduğunu kanıtlamıştır. 19. yüzyılda görülen, toplumsal umutsuzluklardan kaynaklandığı ileri sürülen, bunalım felsefesinin öncüleri, genelde, dinciydi. Ancak, onların düşünceleri, kendilerini de araştırma konusu edinen tinsel çalışmalara olanak sağlamakta gecikmedi. Adı geçen üç tinsel çözümleme uzmanı (Freud'la öğrencileri) insan tininin derinlerinde gezinmeye başlayınca, davranışları, ürünleri çarpıcı bir ilgi uyandıran kimi düşünürler, sanatçılar da inceleme ortamına alındı. Bunlar arasında ozan, yazar, ressam gibi çağa damgasını vurmuş aydınları tanıyoruz. Sözgelimi Nietzsche, Dostoyevski, Gaugın, Beaudlere, Mallerme gibi nicesi tinsel araştırmaların kapsamına alınmıştır. Öte yandan, bu tür düşünür, sanatçı kişilerle bilgeler de ilgilenmiştir. Sözgelişi Karl Jaspers, Martin Heidegger gibi yeni bilgeler.

Ülkemizde, yükseköğrenim kurumlarında bile, konusunu yurdumuzdan, yurttaşlarımızdan seçen çalışmalar daha başlamamıştır. Böyle bir araştırma çok ilginç örnekler verecek, ülkemizde yaygın bir kişilik bunalımının bulunduğunu gösterecektir. Bu bunalımın yayılmasında öncülük edenlerin hep dinci çevrelerden, eskiye özlem duyan yörelerden, geçmişle kuru kuruya övünmeyi uğraş edinmiş odaklardan kaynaklandığını kanıtlamak güç olmayacaktır. Ülkemiz ikiyüzlülerin yarışma alanına döndürülürken, tüm dizginlerin kişilik bilincinden yoksun, ancak etkili

ellerde bulunduğu açık bir gerçektir. Bu durum, genç kuşaklar üzerinde, şimdilik pek sezilmeyen olumsuz bir etki yapacaktır. Yeni düşüncelerin gelişmesini engellemek, eskiyi yeninin yerine koymak yarın için çok sakıncalı bir girişimdir.

12- Eskiye yönelmenin, içerik bakımından, yaratıcı, geliştirici olduğu söylenemez, ancak oyalayıcı özelliği öne sürülebilir. Nedeni de, eskinin geliştirici, besleyici gücü olsa eskimezdi, boyuna kendini yeniler, diriliğini sürdürürdü. Şimdilik görünürlerde öyle bir atılım yok. Yeniliklere karşı çıkan eski ne istiyor, açık seçik değil. Hepsi "şeriat" diyor, ancak bu "şeriat" nedir, neyi amaçlıyor? Bütün toplum kurumlarının ortaçağdaki biçimlerine dönmek istiyorsa buna çağın toplumsal yapısı elverişli değil. Uluslararası ilişkilerde ortaçağ anlayışına göre bir uygulama oluşturma olanağı yoktur. Hangi çağdaş devletle, hangi çağdaş kurumla ortaçağa dönülecek? Eskiyi özleyen ülkelerde, Avrupa ölçüsünde bir sanayi yoktur (bütün bilimsel alanlarda). Sanayinin gelişemediği bir ülkede eski inançlara dayanarak tutunmanın süreci ne olabilir? Ne yana dönülse savaş araçlarını üreten ülkeler kazançlı çıkacaktır. Çağımızda en hızlı gelişme savaş araçlarında, gereçlerinde görülmektedir. Bir ülkenin, Suudi Arabistan'da olduğu gibi yalnızca dinle yönetildiğini düşünelim. Peki İslamın yasakladığı, ancak yine İslama yararlı olan "gâvur buluşları"nın kullanımı ne olacak? Onlarla olmaz, onlarsız olmaz. Bu çelişki, bu bilinç ışığından yoksun tutum, bir ulusu kaç yıl ayakta tutabilir? Başkalarının yardımlarıyla kalkınma bir düştür. Başkalarının yardımlarıyla ancak başkalarına bağlanılır, yararlı olunur.

Bütün sorun düşünme odaklarının işlerliğini durdurmak, hep belirlenmiş yönde yürümekse hızla çoğalan yenilikler karşısında neyle yaşam sürdürülebilir? İşte üzerinde durulmayan önemli sorun budur. Avrupa hep kendi uygarlık anlayışına göre yön gösteriyor. İşte "Gümrük Birliği", "Ortak Pazar Üyeliği", "Avrupa Birliği", "Evrensel İnsan Hakları" gibi yığınlaşan konularda yetki Avrupa'nın elindi. Avrupa kendi benimsediği aktöre, tüze, yargı, yönetim, seçim, eğitim, öğretim biçimlerini öneriyor, kimi anlaşmalarda, sözleşmelerde bunları gündeme getiriyor. Toprağının altındaki varsıllıklardan yararlanamadığı ülkelere şöyle gülerek bakıyor, verimli ülkelerle çok sıkı ilişkiler kuruyor. Suudi

Arabistan, Körfez ülkelerinin petrolü olmasa Avrupa, Amerika hangisinin yüzüne bakardı? İşte islam ülkelerinde bu önemli sorunları düşünebilecek, bilinç altında gündeme getirecek bir anlayış doğmadığı gibi doğacağa da benzemiyor.

Bilinen şudur ki, bugün, Türkiye'nin de içinde bulunduğu İslam ülkelerinde, kendi etkinliğini sorgulayan bir varoluş düşüncesi yeşermezse eskiye yönelme eğilimini bile besleyebilecek gereç kalmayacaktır. Bu ülkeler ergeç kendilerini yargılama, kendi sorunlarını kendi bilinçlerinin ışığında inceleme gereğinde kalacaktır. Taşıma suyla değirmen dönmeyecektir.

13- Varolmak insanın elinde değildir, istencinden bağımsızdır. Kişi, kendi kendini varedemez. Bu nedenle insan, ancak, kendisine verilen yaşamı taşıyabilir, onu uzatamaz, kısaltamaz. Kendi kendini öldürmek yaşamı kısaltmak değil, bilinç bunalımı sonucu yoketmektir. Oysa düşünce alanında verimli olan bir kimse kendi kendini öldürse bile nesnel varlığının dışında kalan yaşamına dokunamaz. Yayımlanmış bir düşünce, kamuya aktarılmış bir görüş yaratıcısından bağımsız bir yaşama kavuşur, kendi varlığını başkalarının yardımını gereksemeden sürdürür. Böyle bir yaşam uygarlık denen bütünde yerini bulur, etkinliğini korur. Nesnel varlığın (gövdenin) korunduğu sürece yaşam diridir, düşüncelerin taşıyıcısıdır. Burada en büyük görev bilince düşmektedir.

Kişi, bilincin dışına çıktığında yaşamın anlamını yitir, bu nedenle yaşamak kendi "ben"inin bilincinde olmaktır. Doğa insana yaşamı vermiştir, verilen yaşamla bağlantılı kılanan insan yaşamını korumakla, geliştirmekle yükümlüdür. Bu yükümlülüğünün anlamını kavrayamayan bir insanda bilinç bulanıklığı vardır, bunalımın örtülü nedeni budur. Peki örtülü nedenden anlaşılan nedir? Örtülü neden, eylemin kaynağını açıkça bilmemektir. Sözgelimi birinin başı ağrımaya başlamıştır, bunun komşusuyla arasında geçen tatsız bir tartışmaya bağlayabilir, öfkelenmeye yorabilir. Oysa, ağrının gerçek nedeninin beynindeki ur olduğunu düşünemez, kendisine açıklansa bile inanmamakta direnebilir. İşte bu olayda komşuya duyulan öfke, ağrıyı ona bağlama örtülü nedendir, yüzeyseldir. Buna yüzeysel neden, yanıltıcı neden de diyebiliriz. Örtü, gerçek nedeni dışlayıp başka nedenin gündeme getirilmesidir.

İnsan, kendi benliğine yönelik eylemlerde, çoğu kez nedenle-

ri dışta arama eğilimindedir. Kimse, düşünsel yetersizliğini, beceriksizliğini öne sürmez, hep yanlış anlaşıldığını söyler, ortada bir suç varsa başkasını sorumlu tutar. Böyle bir kimse yetersizdir, neden yaşadığının bile anlamını kavrayamamıştır. Kişinin içinde, değişik etkenler yüzünden, biriken düğümler vardır. Bunlar, kaynağı sisli sorunlardır. Bunlar, çoğu kez, kişiyi tedirgin eder, iyice açıklanamayan sıkıntılar yaratır. Bu düğümler, bilinç düzeyine çıkarılıp sökülmeye başlayınca, bilinçaltında yatan yeni bir ortam aydınlığa çıkar, dahası kişide birtakım belirsiz değişiklikler görülebilir, çevresine karşı tutumu başkalaşır. Sözgelişi, kırsal kesimlerde çoğunlukla kızlar evliliğin ilk gecesinden derin bir korkuya kapılır, bu korku dağılınca da evlilik yaşamına dört elle sarılırlar. Kimi uzmanlar, bu korkunun, bilinçaltından geldiğini, yaşamda görülecek değişiklikten kaynaklandığını öne sürerler. Kız, evliliğe alışıncaya değin, korkuyla karışık bir tutku içindedir, doğal gelişme onu evliliğe itmektedir, ancak korkuyu da taşımaktadır. İşte, yukarda geçen düğümler de böyledir. Nitekim kızlarda tedirginlik yaratan, sonra düzelen, derin bir isteğe dönüşen korku da bir düğümdür. Utanç dediğimiz durum da bir düğümdür, çekinme, sakınma da. Eski geleneklere dayanan çevrelerde eğitim, özellikle çocuklarda bir düğümdür. Çocuk, eskiye bağlı büyüklerinin etkisiyle, hep utanç duyguları altında ezilir, istediği gibi konuşamaz, içini dökemez, konuk olarak gittiği evde beğendiği bir yemişi, bir tatlıyı kimseye sormadan alamaz, elini uzatsa ilk duyacağı sözcük "ayıp"tır, arkasından çıkışma, dayak da gelebilir. Böyle yetişen çocuklar, okullarda bile başarılı olamaz, hep çekingendir. Bu, bir kişilik sorunudur, utanç duygusunun ileri sürülmesiyle gençleri edilgenliğe iten, anlamsız bir eğitim uygulaması.

Açığa vurulmamış, gerçekleştirilmemiş tüm istekler birer düğümdür, günün birinde, biçim değiştirerek yüzeye vurunca korkunç da olabilir. Nedeni bilinmeyen düşünsel eylemlerin kaynaklarını çocukluk evrelerinde aramak kimsenin önem vermediği bir konudur. Oysa, delikanlılık, gençlik, orta yaşlılık dönemlerinde, böyle önem verlilmeyen nice olayın kötü sonuçları görülmektedir. Tinsel çözümlemelere girişen Freud ile arkadaşları gibi uzmanlar, bu alanda şaşırtıcı örnekler sergilemişler. Bu örnek-

lerden anlaşıldığına göre, dışa vurmuş, bilinen kişiliğin arkasında gizlenmiş başka kişilikler de varmış.

İnsanların sayısınca evren vardır, demiştik bir yazımızda, şimdi ise düşlerin, düğümlerin sayısınca kişilik vardır diyebiliriz. Freud'un düşlerle ilgili çalışmalarında, bilinçaltına saklanan kişiliklerin sayısını saptama olanağı yoktur. Üstelik düşlerde görülen araçlar, gereçler, nesneler de değişik yönelmeleri yansıtır. Freud bu olayla, çevrenin baskısıyla, geleneksel eğitim nedeniyle bilinçaltına itilmiş olayların düşlerde yüze vurduğunu söyler. Bu tür olaylarda sevginin ağırlığı, onunla ilgili düşlerin, yansımaların çokluğundan anlaşılmaktadır. Özellikle doyuma ulaşamamış sevgiler, evlilikler, yakın ilişkiler kişinin bilinçaltında düğümlere dönüşerek saklanır.

Tektanrıcı dinlerin kadınla ilgili buyrukları, yasakları, uygulamaları çok ilginçtir. Çağımızda, İslam ülkelerinde, kadının bütün davranışlarının, giyim kuşamının denetim altına alınması, dişi-erkek ilişkilerinin belli koşullara bağlanması, kimi din kurucusunun kadına düşkünlüğü, kiminin kadından kaçışı gelişigüzel bir olay değildir. Kadına düşkün bir din kurucusunun, kadınla ilgili önerilerinin, uygulamalarının çokluğu bilinçaltına yerleşmiş düğümlerin dışa vurmuş etkileridir. Burada kişilikle bunalım içiçedir. Kişi, dışıyla içi arasında uyum sağlayamamıştır, iki ayrı ortamda yaşamaktadır. Bu iki ayrı ortamın gerçekliği tartışmalıdır. Başkasına gerçek dışı gelen bir durum, bunalıma itilmiş olana gerçeğin eksiksiz kendisi gibi görünebilir.

14- Toplumların, kendilerine özgü ıraları, oluşum biçimleri, düzenleyici gelenekleri, töreleri vardır. Bunlar, toplumların varlık alanına çıktıkları doğal ortamlarla bağlantılıdır. Bu bağlantı toplumun özü, yapısı gereğidir. Bireye, içinde yaşadığı toplumun yapısına özgü bir ıra kazandıran da yine bu bağlantıdır. Bu nedenle kişi kendisine tinsel yönden özellik kazandıran yaşama ortamıyla bütünleşir. Bu bütünleşmede kişinin ortaya koyduğu düşünsel ürünleri besleyen öğelerin araştırılması gerekir. Kişi, yaratı alanında büyük bir atılım göstermediği sürece, geleneklerinin tutsağıdır, dolayısıyla bilinçli bir davranış içinde değildir.

Gelenekçi bilgiyle bilimsel, çağdaş bilginin çatıştığı yerde, toplumsal yönetimin ağırlığı, etkinliği çok önemlidir. Araçların,

gereçlerin çağdaş olması ancak uygulamaları kolaylaştırmaya yarar. Çağdaş aracın uygulandığı ortamda savunulan, geliştirilmek istenen düşünce gelenekçiyse, yeni değilse düşünsel çatışmaya değin varan bir çelişkinin önüne geçilemez. Bu çelişkinin bilincine varılmazsa, düşünme odağında yerleşirse, kişiliğin yozlaşması kolaylaşır. Ortaya atılan düşüncenin içeriği sağlıklı, üretici olamaz. Böyle bir kimse, belleğine yerleştirdiği sözcüklerle konuşur, bu sözcükler de bir duvara yerleştirilen taşlar gibi yanyanadır, ancak birbiriyle anlamsal bağlantı içinde değildir. Özellikle özdeş anlamlı sözcükleri yanyana getirerek sürdürülen konuşmalardan bir sonuç alınamaz, tüm sözcükler ağızdan çıkar, boşlukta dağılır, dinleyenin kulaklarına yalnızca ses yansımaları gelir. Bu tür konuşmaların en çarpıcı örneklerini dincilerde buluyoruz.

Bir cuma günü İstanbul Bayazıt camiinin önünden geçiyordum. İçerde konuşan görevlinin (vaızın) çırlak sesi bütün alanı dolduruyordu, sesleri yansıtmaya yarayan aygıt sonuna değin açılmıştı. Belleğimde şöyle sözcükler kalmıştı: "dünya küfür yüklenmiştir, bu küfürün ağırlığı altında dünyanın beli bükülmüştür, dünya bu ağırlığı çekemiyor..." Bu sözlerin bilinçle, usla en ufak bir bağlantısı yoktur. Söylevcinin verdiği örnek, bilinç bulanıklığının en açık kanıtıydı. Dünyanın beli yoktur, küfür denen islam inançlarına aykırı, suçlanan eylemler birer sözcüktür ağırlığı yoktur. Sonra küfrü nesnel bir varlık değil bellek taşır, onda da beli bükücü ağırlık sözkonusu değildir. Demek, din görevlisi ne dediğini bilecek, etkisini saptayacak bir bilinç aydınlığında değildi. Bu konuşmada suçlananlar hep İslam dinine aykırı davrananlar olsa gerek. Peki, çağdaş dünyada en gelişmiş, mutlu ülkeler hep İslam inançlarının dışında yaşayanlar değil mi? Hangi İslam ülkesi İsveç'ten, Almanya'dan, Amerika'dan, İngiltere'den, Fransa'dan daha ilerdedir?

Günümüzde hangi İslam ülkesi, yeryüzünü küfürle doldurmuş Avrupa uluslarından daha mutludur? Hangi İslam ülkesi Avrupa'ya, Amerika'ya el açmadan ayakta durabiliyor? Bu örnekleri istediğimiz nicelikte çoğaltabiliriz, sonuç değişmez. Burada ortaya çıkan gerçek şudur: insanlarımız derin bir bunalım içindedir, "kurtuluş İslamda" söylemlerinin anlamı budur, sezilen bunalımın gerçek kaynağını bilmemek, başka alanlarda aramak, işi suçlamaya

vardırarak oyalanmaktır. Bir kimse, kurtuluşu ararken, işe başkalarını suçlamakla başlayıp dine sığınırsa, şöyle bir soruyla karşılaşır: sığınılan din hangi dönemde, nerede kendini kurtarmış, inananlarını mutluluğa ulaştırmış? Hangi çağda, bilimsel gelişmede, üstün bir sanayi kurmada İslam dini, İslam ülkeleri öne geçebilmiştir? Hangi çağda İslam dini kendine yetmiştir?

Din tarihine bakarsak, İslamın getirdiğinin yeni olmadığını, Tevrat'tan kaynaklandığını görürüz. İslamın doğduğu ülke insanları göçebeyken, kum çöllerinde dolaşıp ılgarla geçinirken Mısır, Sümer, Babil gibi komşu uluslar, çağlarının en ileri yaşam ortamındaydı. Onların bıraktıkları uygarlık ürünleri bugün bile şaşırtıcı bir gelişim aşamasındadır. Yasalar, tüze düzeni, yazın, mimarlık, sanat gibi değişik alanlarda, adı geçen uluslar günümüzde bile İslam ülkelerinden ilerdedir. Eski Hind, Çin, İran uygarlıkları çağımızda da üstünlüğünü, özgünlüğünü koruyor. Böyle düşünsel yönden verimsiz bir bölgede doğan inançların, çok ileri aşamada bulunan ülkelere uygarlık ışığını taşıması pek olanaklı değildir.

Durum böyleyken, İslamı büyük uygarlıklar karşısına çıkararak üstünlük savında bulunmak, yaratıcı bir gelişime örnek diye göstermek yanıltıcılığın ötesinde, bilinçsizliktir. İnsanın, düşünce bakımından, kapalı bir çevreye alışması, kendini bilmeden dışlamasıdır. Benlik bilincinin beslenmesi, güçlenmesi bile kapalı çevrenin dışına çıkmakla, değişik bilgi besinleri alıp özümlemekle sağlanabilir. Kendine kapalı bir bilincin sağlığını koruması da güçtür. Bilinç sağlığı başka bilinçlerin verilerini tanımaya, anlamaya bağlıdır. Bilincin içedönüşü, kişisel beni bir sorun durumuna getirmek içinse bunda gelişme sağlanır, kişi kendi varoluşunun nedenlerini araştırır, evrende taşıdığı anlamın kabuğunu kırarak özü yakalayabilir. Bu öz, kişinin kendi bilincine açık olduğu sürece kişi bunalımdan uzaktır, kapalı kaldığı sürece kapının açılmasını eşikte bekleyen bunalım güçlenir.

Düşünsel alanda, ortaya konan ürünlerin yetersiz, doyurucu olmaması nedeniyle, kişinin içinde bir güvensizlik, başarısızlık, etkisi eziklik duygusu belirir, bu da önemli bir bunalım belirtisidir. Özellikle inançlarda kabaran yetersizlik, doyumsuzluk derin bir kaygıya değin varabilir. Bu kaygı, geçen yüzyılda ortaya çı-

kan, sonra Varoluşçuluk diye nitelenen felsefe çığırının konu edindiği kaygı değildir, bir yetersizliktir.

Düşündüğünü yazıp yaymak topluma sunmaktır. Yazarın çekmecesinde kalan, bilinmeyen bir düşünce ürününün toplumu etkilemesi sözkonusu değildir, etki topluma sunulanla bağlantılıdır. Büyük düşünürlerin çoğu, çağlarını aştıklarından, etkileri gelecek kuşaklar üzerindedir. Sözgelişi Sokrates çağında, özellikle yaşadığı toplumda anlaşılmamıştı. İnançlarından, düşüncelerinden dolayı çağına ters düşen aydınların nerdeyse hepsi, sonradan birer övünme kaynağı olmuştur. Nitekim Giordano Bruno, kendisini öldüren toplumun değil, günümüzdeki devletinin bir övünç odağıdır.

Uygarlık tarihine bakıldığında, düşüncelere karşı kanlı girişimlerin hep geleneksel inançlara bağlı kesimlerden geldiği görülür. Günün birinde, yaydığı inanca karşı çıktığından, ya da inançlarından saptığından dolayı, din kurucularının da öldürüldüğü görülür. Nitekim, İslam dininin "mutlu çağ" diye nitelenen, Muhammed'in yaşadığı dönemde, kendisinden sonra gelen üç arkadaşının inanç nedeniyle öldürüldüğünü biliyoruz. Oysa, bu öldürülen kişiler, Muhammed'in en güçlü, en güvenilir arkadaşlarıydı, kendisini koruyanlar, yeni dinin tutunmasına öncülük edenlerdi. Bu olaylarda bunalım, ortaya konan inanç kurumunun geleceğine karşı duyulan kuşkudan kaynaklanır. Yeni inanç, düşünsel alanda, yeni bir gelişme ürünü sağlayacak içerikten yoksun, güven verici bir doğurganlığı yoktur. Nitekim baskıya dayanan, kılıçla başarıya ulaştığını sanan toplumlarda inanç çözülmeleri daha hızlıdır. Yeryüzünde büyük imparatorluklar kuran, egemenliğini Doğu'dan Batı'ya yayan önderler gelmiştir. Ancak, bu önderler arasında, kurduğu devletten sonra, kurulan devletin gücü kapsamında inançlarını yaşatan görülmemiştir. İlkçağ tarihi, ortaçağ tarihi böyle devlet kurucularla doludur, ancak kurulan devlet büyüklüğünde din olmamıştır.

Sözgelişi Çin, bugün yeryüzünün en kalabalık, toprağı en geniş devletidir. Oysa Çin'de benimsenen din Çin'in tarihiyle yaşıttır. Çin insanı, dıştan din aktarmamış, kendi dinini kendi toprağının memelerinden emzirmiştir. Bu, durum Çin'de, örnek alınması gereken bir uygarlık olayıdır. Çin'de, Avrupa'da yaşanan bunalım olaylarının seyrek oluşunun başlıca nedeni de bu-

dur. Çin, toplumu yıkıcı, dağıtıcı, tabandan sarsıcı inanç bunalımları geçirmemiştir. Çağımızda, inan-düşünce ortamında, büyük bunalımlar yaşayan ulusların hepsi tektanrıcı dinlere bağlıdır. Tektanrıcı inançlardan uzak kalan toplumlarda ortaya çıkan bunalımlar üretim-tüketim yetersizliğine, geçim dengesizliğine dayanmaktadır. Hıristiyan Avrupa'nın yaşadığı devrimlerin hepsi birer inanç bunalımının ürünüdür, Hıristiyanlığın doğuşunda olduğu gibi.

15- Tektanrıcı dinlerin üçü de bunalımlı ortamlarda, bunalım geçiren öncülerin ürünüdür. Bu konuda, din kurucularının yaşamöyküleri birer tartışmasız belgedir. Bu din kurucularının hepsi, evrende kendine bir yer edinmenin, kuşkulardan, kaygılardan uzak sağlıklı bir durak aramanın sıkıntısı içindedir. Bu kurucular, kendi tükenmişliklerini başkalarının olgunluğunda görmek isterler, bunu isterken de kendi benliklerinden yola çıktıklarını billmezler, hep başkalarının mutluluğu için kendilerini adamış, görevlendirilmiş sayarlar. Gerçekte aranan mutluluk başkalarının değil kendilerinindir, kendi benleri başka benlerde gizlenmiştir. Bir düşünün, başkalarının mutluluğu için ortaya çıkanların kılıçla, savaşla, kan dökmekle ne işi olabilir? Başkalarını mutlu kılmak için kılıç kullanmanın, saldırmanın, inançları savaşla yaymanın anlamı nedir?

Neden, bir din kurucusu başkalarının mutluluğunu kendi inancının benimsenmesinde arar? Mutluluk, kendi kendine yeterliliktir. Bir kimse kendi inançlarıyla kendi kendine yetiyorsa, başkasının önerdiği inançlarla neden ilgilensin? Taşa, göğe, suya tapan bir kimsenin mutluluğu neden başka bir nesneye tapanın mutluluğundan aşağı olsun? Bu örneklerin hepsi, bunalım içinde yaşayan bir kimsenin, kendi iç sıkıntısını başkalarında görme eğiliminden, yanılsamasından kaynaklanır. Bir toplum, bir kimseye ben inançlarımdan bıktım, bana yeni, güvenli bir inanç kaynağı buluver demedikten sonra ortaya atılmanın, ben daha gelişmiş bir din buldum demenin anlamı yoktur. Böyle bir kimse, içindeki bunalımı başkalarında arama yoluna koyulmuştur, tedirginin biridir.

Uygarlık tarihinde en bunalımlı dönemler, dinlerin doğduğu çağlarda yaşanmıştır. Bunalıma sürüklenen kişiler, kendi kaygı-

larını gizleyerek başkalarına din arayanlardır. Tektanrıcı dinlerde bütün kurucular bilgisizlikle övünürler, böylece kendilerini doğaüstü bir gücün yeryüzünde yetkili kıldığı elçi sayarak başkalarını inandırmak isterler. Oysa, onlara karşı çıkanların çoğu bilgin, bilge, düşünür gibi üstün nitelikle kimselerdir. Nitekim ortaçağda din adına öldürülenlerin, nerdeyse hepsi, üstün kişiler, bilginler, bilgelerdir. Bilgisizn kurduğu din bilgilinin düşüncelerini yargılıyor, suçluyor. Böylesi tanrı elçileri, sonradan, kurdukları dinin bilime, bilgiye, düşünceye çok saygılı olduğunu söylemekten de kaçınmıyorlar.

Bilgisiz, yetersiz dinci, Galilei'yi suçluyor, sonra dönüyor, onun buluşlarına dayanılarak yapılan araçlardan yararlanıyor. Niwton suçlanırken uzay taşıtlarından yararlanmada sakınca görülmüyor (din yönünden). Yeryüzünün dönmediğini savunan gerici, bağnaz inanç bütün dine özgü işlerini uçakla dolaşarak sürdürmekten utanmıyor. Bu ters, çelişik davranışlar içedönük bunalımların dışadönük duruma gelmesi sonucudur.

Hangi nedenler üzerinde durulursa durulsun, bütün bunalımlar birer boşluğa yuvarlanmadır. Bunalımdan kurtulmaya çalışmak da boşluğa düşenin kendine güvenli bir sığınak aramasıdır. Düşünen bilge kişinin insana bakışı, yaşadığı nesneler evreninde kendi yerini arayışı sonucudur. Bu yeri bulamayan, bilge olsa bile, içinde yeşeren kuşkunun günün birinde bunalıma yönelmesini önleyemez. Burada biricik çıkar yol düğümlenen sorunu çözmektir, bilincin örtüsünü kaldırmaktır. Bilincin örtüsü bunalımın belirtisidir, işlemez duruma gelen anlayış yetisini bir çıkmaza sürüklemektir. Yaşama ortamını dolduran nesneler bilgeye, nesnelerin yönlendirici baskısından sıyrılmış bir yer aramanın gereğini sezdirir, bu da nesnel olmayan bir ortamda kendini bağımsız görme duygusu sonucudur.

Gerçekte bağımsız insan yoktur, insan çevresiyle bağımlıdır. Komşular, yakınlar, karşılıklı ilişkiler, toplumsal davranışlar, yasalar, kurumlar, uğraşlar, görevler, ağaçlar, otlar, çiçekler, acılar, tatlılar, tarlalar kişisel bağımsızlığın sezilmeyen engelleridir. En duygusuz, duyarsız, vurdumduymaz kimse bile bağımsız değildir. Düşünürün, bilgenin, sanatçının, aydının bağımsızlığını ortadan kaldıran uğraştığı sorunlar, düşündüğü ereklerdir. Yaşamak

sınırlanmaktır, kişi bunun bilincinde değildir. Kimi bilgeler, düşünürler özgürlük, başkalarının özgürlüğünün başladığı uca değindir, türünden bir özdeyişin içine kapanırlar, bu da bir sınırlanmadır. Bu sınırlanmaların olmadığı yerde başı boşluk vardır, derler, doğru değil, doğada başı boşluk yoktur. En çok başı boş sanılan en çok sınırlanmıştır. Kendini boş sanan kişiyi bırakın, Antalya'dan Kıbrıs'a yürüyerek gitsin bakalım. İki kara arasına giren deniz, yürümeyi, yürüyerek Kıbrıs'a varmayı engellemiştir, bu engelleme bir sınırlandırmadır.

Düşünceler, inançlar, düşünsel çığırlar bile birer sınırlandırmadır. İnsan ancak düşüncelerinin, inançlarının ortamında bağımsız kalabilir. Bir düşüncenin ortamından öteki düşüncenin ortamına geçerken sınır değiştiren bilinç, bağımlılığının ayrımında değildir. Bu bağımlılığın en güçlü örneği çelişkilerdir. Düşünen kişi, çelişkiye düşmemek için, kendi kendini sınırlandırır, denetim altına alır, düşüncelerini yargılar, birbiriyle karşıt duruma düşmemesini ister. Buna, düşüncelerde tutarlı olmak diyoruz, bu da bir avunmadır, sınırlı kalmanın bilincini kıyıya çeken, gözden uzaklaştıran bir avunma. Burada, kişi, kendi varlığının bilincine vararak, kendi benliğini sorgulama gereğiyle yüzyüze gelir.

Bir din niteliğine bürünen inanç, genelde, umulanın tersine bir sonuç veren girişimlerde ortaya çıkar. Özlemin giderilmesi, eldeki olanakların yetersizliği nedeniyle gerçekleşmez. Özlem, yaşanan olayların üstüne çıkarsa, tüm olanaklar yetersiz kalır, böylece özlenenle gerçekleşen ters orantılı olur. Bu durumda, kişinin özünde bir boşluk uyanır, buna kimileri umutsuzluk, düş kırıklığı diyorlar. İşte kaygının, korkunun kaynağı budur. Umulan, özlenen olanaksız bir nitelik taşırsa, kişinin gerçekleştirme, dilediğini yapma gücü azalır, kimi durumda büsbütün yokolur. Böyle bir olayla karşılaşan kişi kolayca bunalıma sürüklenir. Bu tür bunalımları dinlerde sık sık görürüz, tanrıtanımazlığın kökenini burada aramak gerekir. Tanrının sağlayacağına inanılan olanağı kişi kendi emeğiyle, düşünme yetisiyle kazanırsa tanrısal kayra geçersiz kalır (nesnel evrende). Bilimsel gelişmelerde görülen durum budur. Tanrının yapabileceğini kişi başarırsa doğaüstü bir güce bağlanmanın anlamı kalmaz.

İnsan, umduğuyla sınırlıdır, bir kişi ne denli yaratıcı, üretici

bir düşünme gücüyle donansa da umutlarının, özlemlerinin ötesine geçemez. Özlem durağan değil devingendir, kişinin varamayacağı yerlere varır, göremeyeceği ülkeleri dolaşır. Umut ise, insanın düşleyebileceği dağlardan yücedir. Ancak umudun da, özlemin de içinde yaşanan doğal ortamla bağlantılı oluşu açık bir gerçektir. Düşünme yetisini kımıldatan, düşünmeyi seven, kişinin çevresidir. Bu nedenle, çevre kişiyi yönlendirir, düşünme eylemine olanak sağlar. Sözgelişi Konya'dan bir Newton, Erzurum'dan bir Darwin çıkamaz, ancak İbrahim Hakkı türünden yazarlar yetişebilir. Bunun nedeni de yaşanan çevrenin düşünsel nitelikleridir. Onların özlemleri, umutları da yaşadıkları çevrelere göredir.